T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SAFEVÎ İMAJI

ZEYNEP DEDE

TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MAYIS 2019

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SAFEVÎ İMAJI

Zeynep DEDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MAYIS 2019

Zeynep DEDE tarafından hazırlanan "XVI Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde Safevî İmajı" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Eğitim Fakültesi, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Başkan : Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Kara Harp Okulu, Milli Savunma Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Üye : Prof. Dr. Mustafa ALKAN
Edebiyat Fakültesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Tez Savunma Tarihi: 03/04/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Figen ZAİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Zeynep DEDE
03/04/2019

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SAFEVÎ İMAJI

(Yüksek Lisans Tezi)

Zeynep Dede

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NİSAN 2019

ÖZET

XVI. yüzyıl başlarında İran'da eski Akkoyunlu toprakları üzerinde Safevî Devleti'nin yükselmesi Osmanlı Devleti'nin doğu ile olan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Çünkü İstanbul'un fethinden yarım yüzyıl sonra bu kez Osmanlı Devleti'nin karşısına Hristiyan değil, dönemin Osmanlı tarihçilerinin deyimiyle Müslüman görünümlü bir rakip çıkmıştır. Safevî Devleti Şiiliği resmî bir mezhep olarak benimsemiş ve Akdeniz, Orta Asya, Hindistan kapıları arasındaki bölgenin tamamını elde ederek güçlü bir devlet kurmuştur. Osmanlı sınırlarının kuzeybatısında hâkim olan bu yeni militan güç bir başka deyişle askerî ya da siyasî güç Osmanlı Devleti'nde bir tehdit ve meydan okuma şeklinde algılanmış, İran'a ve Anadolu'ya hâkim olan hükümdarlar arasındaki eski rekabetin yeniden canlanmasına dinî bir nitelik kazandırmıştır. İran'da halkın önemli bir kısmının Sünni olması ve Osmanlı topraklarında pek çok Şiiliğe meyilli kitlelerin olması nedeniyle Osmanlı bu konuda muhtelif tedbirler almak zorunda kalmıştır. Safevîler ile Osmanlı padişahı II. Bayezid zamanında başlayan gerilim, I. Selim döneminde zirveye çıkmış ve 23 Ağustos 1514'te Çaldıran seferi ile neticelenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Şii Safevî Devleti'ne olan bakış açısı üzerinde durulmuştur. Bu konu çalışılırken devre ışık tutan Selimnamelerden ve modern araştırmacıların eserlerinden istifade edilmiştir. Buradan çıkan sonuç ise Osmanlı Devleti, Safevîleri kafir olarak görmüş ve onlara karşı yapılan askerî seferin gerekçelerini dayandırdığı fetvalarda ilan etmiştir.

Bilim Kodu : 117514
Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, I. Selim, Şah İsmail, Fetvalar, Savaş, İsyanlar, Bakış açısı, imaj.
Sayfa Adedi : 165
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yasemin Demircan

THE IMAGE OF SAFEVİAN IN OTTOMON STATE IN THE FIRST QUARTER OF XVI. CENTURY

(Master's Thesis)

Zeynep DEDE

GAZİ UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

APRIL 2019

ABSTRACT

The rise of the Safavid State on the old Akkoyunlu lands in Iran in the beginning of the 16th century started a new era in the relations of the Ottoman Empire with the east. Because half a century after the conquest of Istanbul, this time against the Ottoman Empire, Christian, not a Muslim-looking rival. The Safavid State adopted Shi'ism as an official sect and established a strong state by acquiring the entire region between the Mediterranean, Central Asia and India gates. This new militant power dominating the northwest of the Ottoman borders was perceived as a threat and a challenge in the Ottoman Empire, and provided a religious character to the revival of the old competition between the rulers who dominated Iran and Anatolia. Since the majority of the people in Iran were Sunni and there were many Shiites in the Ottoman lands, the Ottoman Empire had to take various measures in this regard. The Safavids and the Ottoman Sultan II. The tension that started at the time of Bayezid reached its peak during the reign of Selim I and ended on 23 August 1514 with the Çaldıran expedition. In this study, the perspective of the Ottoman Empire on the Safavids was emphasized. On this subject, the works of Selimnamas and modern researchers, who light the circuit, have been used. The result is that the Ottoman Empire saw the Safavids as heretics and declared them in the fatwas based on the grounds of the military expedition against them.

Science Code : 117514
Key words : Ottoman State, Safavid State, I. Selim, Shah Ismail, Fatawa, War, Rebellions, Perspective.
Page Number : 165
Supervisor : Prof. Dr. Yasemin Demircan

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamı yaparken tecrübelerinden ve yol göstericiliğinden istifade ettiğim hoşgörülü ve anlayışlı danışmanım sayın Prof. Dr. Yasemin Demircan hocama öncelikle şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez konumun belirlenmesinde, çalışma içeriğinin şekillenmesinde katkılarda bulunan, çalışmada sıkıntıya düştüğüm kritik noktalarda kılavuzlık eden ve bir nevi ikinci danışmanım olan değerli Prof. Dr. Tufan Gündüz hocama teşekkür borçlu olduğumu burada belirtmeliyim. Yine 18. Türk Tarih Kongresi'nde karşılaştığım ve tez çalışmasında problem teşkil eden bir kaç soruma vakit darlığına rağmen cevaplar veren Prof. Dr. Feridun Emecen'e şükranlarımı sunarım. Bunun dışında bu çalışma için kaynaklar temin ettiğim sırada bana yardımcı olan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi personeline ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı çalışanlarına, Tez çalışmamı inşa ederken Farsça eğitimi almama vesile olan İran Araştırmaları Merkezi Başkan Vekili sayın Dr. Hakkı Uygur'a ve elbette manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

TEŞEKKÜR vi

İÇİNDEKİLER vii

HARİTALARIN LİSTESİ ix

KISALTMALAR x

ÖNSÖZ xi

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

SAFEVÎ ŞEYHLERİ VE SAFEVÎ DEVLETİ'NE DÖNÜŞÜM

1.1. Safevîlerin Etnik Kökenine Dair 15

1.2. Safevî şeyhleri 18

1.2.1. Şeyh Safiyyüddîn İshak Erdebilî 18

1.2.2. Şeyh Sadreddin Musa 22

1.2..3. Şeyh Hâce Ali 26

1.2.4. Şeyh Cüneyd 30

1.2.5. Şeyh Haydar 39

1.3. Safevî Devleti'ne Dönüşüm 44

1.3.1. Akkoyunlu Devleti'nde Uzun Hasan Sonrası Yaşanan Gelişmeler 44

1.3.2. Şeyh Sultan Ali'nin Faaliyetleri 48

1.3.3. Şah İsmail Dönemi 50

1.3.3.1. Şah İsmail Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri 63

1.4. Safevî Devleti'nin Yıkılış Süreci 73

Sayfa

2. BÖLÜM

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SAFEVÎ İMAJI

2.1. Kızılbaş Türkmenler Hakkında79

2.1.1. Yaşadıkları Bölge 82

2.2. Osmanlı Resmî İdeolojisinin Ana Kaynakları ve Temel Özellikleri 85

2.3. XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde Safevî İmajı 93

2.3.1. Siyasi İmaj 93

2.3.2. Dinî ve Sosyal İmaj 98

2.3.3. Ekonomik İmaj 102

2.4. İmajın Oluşumuna Etki Eden Faktörler 105

2.4.1. İsyanlar:Gerekçeler ve Bastırılması 105

2.4.1.1.Şah Kulu İsyanı 105

2.4.1.2. Nur Ali Halife'nin Faaliyetleri 113

2.4.2. I. Selim ile Şah İsmail Arasındaki Mektup Diplomasisi 115

2.4.3. Fetvalar 119

2.5. Osmanlı Devleti Nazarında Safevîlere Karşı Oluşan İmajın Sonuçları 123

2.5.1. Askerî Harekât 124

2.5.2. Siyasi Tedbirler 130

2.5.3. Ekonomik Yaptırım 135

2.5.4. Kültürel Önlemler 141

2.6. Safevîler Kendilerini Nasıl Görüyor 145

SONUÇ 149

KAYNAKÇA 151

EKLER 159

EK-1. Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği birinci mektup 160

ÖZGEÇMİŞ 165

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita **Sayfa**

Harita 1.1. Önasya'da 1448 yılında siyasi durum 33

Harita 1.2. Osmanlı Devleti ile Akkoyunlu Devleti sınırını gösteren harita 53

Harita 1.3. Safevî Devleti'nin Kuruluşunda Rol Oynayan Türk Oymakları 54

Harita 2.1. Anadolu'da Kızılbaşların (Alevilerin) yaşadıkları merkezler 83

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	bakınız
BOA MŞH.ŞS.d	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meşihat Şeriye Sicilleri Defterleri
C.	cilt
Çev.	çeviren
Ed.	editör
EKEV	Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
H.	hicri
Haz.	hazırlayan
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.	miladi
MD.	Mühimme Defteri
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TD	Tarih Dergisi
TDA	Türk Dünyası Araştırmaları
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMA.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vb.	ve benzeri
Y.y.	yüzyıl.

ÖNSÖZ

XIV. Yüzyıl başlarında Anadolu'nun kuzeyinde Osmanlı Beyliği zuhur ederken eş zamanlı olarak Azerbaycan'ın kuzey doğusunda yer alan Erdebil kentinde ise Safevî Tarikatı ortaya çıkmıştır. Safevî kimliğinin tarih sahnesinde görülmeye başladığı andan itibaren İran ve Azerbaycan havzasında sırayla İlhanlı Devleti (1256-1335), Çobanoğulları (1317-1355), Altınorda Hanlığı (1227-1502), Celâyirliler (1340-1431) ile Karakoyunlu (1380-1469) ve Akkoyunlu Devletleri (1378-1501) hüküm sürmüşlerdir. Tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddîn ve sonra gelen iki şeyh, devrin yöneticilerinden itibar görmüşlerdir. Kamuoyu nazarında da taraftarlarının sayısı tarikat adına faaliyet gösteren halifelerin propaganda faaliyetleri sayesinde her geçen gün artmıştır. Ancak tarikat, Şeyh Cüneyd ile birlikte tarikatta meydana gelen yapısal değişiklik sonucu şeyhlikten şahlığa yönelik atılan hamleler ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Doğal olarak bu durum bölgede hâkim olan iktidar tarafından da tepki ile karşılanmıştır. Nihayet 1501'de Şah İsmail tarafından Safevî Devleti kurulmuştur.

Şah İsmail'in meziyetleri sayesinde devletin sınırları kısa bir zaman içerisinde Bahr-i Hazer ve Cibâl-i Kafkas'tan Umman Denizi'ne ve Ceyhun nehrinden Dicle nehrine ulaşmıştır. Ne yazık ki bu genişleme hem dinî hem de politik bir tehlike arz ettiği için doğu ve batıda yer alan komşuları ile aralarında bir uçurum oluşmasına neden olmuştur. Artık siyasi otoriteler tarafından dairenin dışında bırakılmakla beraber yok edilmesi gereken bir hedef hâline de gelmişlerdir. II. Bayezid döneminde Şah İsmail'in hiç beklenmedik bir zamanda Osmanlı'nın doğu sınırında Akkoyunlu mirası üzerinden yeni bir devlet olarak gayri Sünni bir ideoloji ile belirmesi, yönetimin sınırdaki hadiselere karşı daha duyarlı olmasını gerektirmiştir. Bu durum geleneksel nitelikte savaşçı bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin kendi resmî ideolojisinin sınırlarını tayin etmesini gerekli kılmış ve yakın doğusunda beliren bu komşusuna karşı ötekileştiren bir algı oluşturmasını da beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın tehlike arz eden bu komşusuna karşı ürettiği çözümler Safevîlerin, Osmanlı Devleti için nasıl bir imaj çizdiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı-Safevî ilişkileri bu bağlamda anlatılmaya çalışılacak olup, ideolojik olarak kendisi ile ters düşen ve aynı zamanda Osmanlı'nın konar-göçer Türkmen kitleleri üzerinde bir çekim gücü oluşturan bu harekete karşı duruşu, bakışı, gözlemleri, bu konuda mücadele ederken hangi araçları kullandığı üzerinde durulacaktır. Ek olarak Safevîlerin kendisini nasıl tanımladığı ve kendilerini nerede gördüğü noktasına da temas edilecektir.

GİRİŞ

Kaynak Eserler

Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri

Ahkam defterleri, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda Divân-ı Hümâyûn'un işleyişini göstermekle birlikte, bürokrasinin henüz uzmanlaşmadan önceki Divân'da alınan kararların sûretlerinin kaydedildiği Mühimme, Mâliye Ahkâm, Ruûs vb. defterlerin bir prototip özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşradaki muhtelif idari birimleri ilgilendiren bu hükümler, Divân-ı Hümâyun'dan çıkan siyasi, idari, sosyal, dinî, ekonomik nitelikteki konular ve gelen şikayetlerden oluşmaktadır. XVI. yüzyıl başlarına ait olan bu defterlerin içeriğinde önemli siyasi meselelere karşı Osmanlı Devleti'nin nasıl önlemler aldığı görülebilmektedir. Bu defterlerde Osmanlı Devleti'nin o dönemde siyasi münasebette bulunduğu Safevîler ile ilgi meseleler de yer almaktadır. Bu konuda 27, 71, 111, 281, 330, 453, 454 numaralı hükümlere bakınız[1].

Kemalpaşazade ve Eseri Tevâri-i Âl-i Osman

Asıl adı Şemseddin Ahmed olan yazar, Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu ve İbn Kemal diye bilinmektedir. I. Selim döneminde Safevî Devleti'nin propagandalarına karşı Osmanlı kamuoyunu Kızılbaşlara karşı hazırlamak için kaleme aldığı risalede Şah İsmail ve akidesini yoğun eleştirilere tabi tutması ve Safevî İran'ı ile yapılacak savaşın cihad kabul edileceğini belirten görüşleri ile meşhur olan İbn Kemal, 1515'te Edirne kadılığına, 12 Eylül 1516'da Anadolu kazaskerliğine ve sonunda Zenbilli Ali Efendi'nin yerine Mayıs 1526'da şeyhülislamlığa yükseltilmiştir. 16 Nisan 1534'te vefat etmiştir. İbn Kemal, Safevî İran'ına karşı yapılacak sefer için dinî ve hukuki gerekçeleri içeren meşhur fetvası ile savaş için gönüllü olmayan devlet erkanına karşı I. Selim'i güçlendirmiştir.

Yazarın tarih sahasındaki en önemli eseri II. Bayezid'in isteği ile kalem alınan Tevâri-i Âl-i Osman'dır. Her padişaha özel ayrı bir cilt (defter) yazan İbn Kemal, 1510 yılına kadar getirdiği 8 ciltlik tarihini II. Bayezid'e, diğer 2 ciltlik tarihi de Kanuni'ye

[1] İ. Şahin-F. Emecen. (1994). *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam:II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

sunmuştur. Eser kuruluştan 1527 Mohaç seferi sonuna kadar olan olayları ihtiva etmektedir. I. Selim dönemini anlatan IX. Defter, Çaldıran Seferi'nden Amasya'ya dönüş ile sona ermektedir. Osmanlı-Safevî ilişkilerinden bahseden VIII. ve IX. Defterler Ahmet Uğur tarafından yayımlanmıştır. Eserde Safevîler ile ilgili kısımda Safevî Tarika'nın ortaya çıkışı, Şeyh Cüneyd hadisesi, Şah İsmail'in Erzincan'a gelişi, devletin kuruluşu ve Dulkadiroğulları üzerine olan yürüyüşü, II. Bayezid'in son yılları, I. Selim'in padişahlığı, Osmanlı Devleti'nin Safevîleri nasıl gördüğü ve 1511'de meydana gelen Şah Kulu İsyanı'nı Şah İsmail hareketi ile ilişkilendirerek detaylı bir şekilde anlatılmaktadır[2].

Aşıkpaşazâde ve Eseri Tevârîh-i Âl-i Osman

Kendisini Derviş Ahmed Âşıkî diye tanıtan Aşıkpaşazâde 1400 yılında Amasya sancağının Mecitözü kazasına bağlı Elvan Çelebi köyünde doğmuştur. Meşhur eseri Tevârîh-i Âl-i Osman'dır. Osmanlı Hanedanı Tarihi anlamına gelmektedir. 1476 yılında 83 yaşında yazmaya başladığı eserini 1484'te tamamlamıştır. Eserin içinde bulunan vakalar tarihi değer taşımaktadır. Âşıkpaşazâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osman adlı eseri Türkçe olarak kaleme alınmış ilk standart Osmanlı tarihi olması hasebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Eserde Safevî Tarikatı'nın Sünni yapıda olduğu üzerinde durulmuş ve Safevî Devleti öncesinde kendilerine siyasi bir alan açmaya çalışan ve neticede militan ve kafir ilan edilen şeyhlerden Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi verilerek tarikatın genel panoramik yapısı çizilmiştir[3].

İdrîs-i Bidlîsî ve Eseri Selimşahnâme

Hayatı hakkında kendi eserlerinden bilgi edindiğimiz İdrîs-i Bidlisî'nin babası, Bitlis'in âlim ve şeyhlerinden olan Mevlânâ Şeyh Hüsame'd-din Ali Bidlisî'dir. Kürt olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Doğum yeri ve tarihi konusunda kesin bir bilgi olmayan yazar, 18 Kasım 1520'de vefat etmiştir. Akkoyunlu sarayında idarî alanlarda vazifeli olan yazar, Safevîler tarafından Akkoyunlu hâkimiyetine son verildiği zaman Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Kendisine II. Bayezid tarafından tarih yazımı görevi verilmiş ve Heşt Behişt'i yazmıştır. Doğu siyaseti konusunda I. Selim'e danışmanlık yapan İdrîs-i

[2] Turan, Şerafettin. (2002). Kemalpaşazade. *TDVİA*,(25). Ankara.238-240.; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman,* IX. Defter. (haz. Ahmet Uğur). Berlin,1985.
[3] Âşıkpaşazâde, *Osmanlı Tarihi (1285-1502).* (haz. N. Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Bidlisî, I. Selim'in emri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun aşiret ve beylerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Selimnâmeler Osmanlı tarihçiliğinin zirveye ulaştığı dönemde ortaya çıkan özel bir türdür. Bu akıma İdris-i Bidlisî de katılmıştır. İdris-i Bidlisî'nin Selimşahnâmesi mensur-nazım karışık şekilde Farsça olarak yazılmıştır. Yine eserde öne çkan tarz, çoğu olayların hadis-i şerifler ve âyet-i kerîmeler ile ustalıkla ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bu üslup o dönemde yazılan Selimnâmelerin hemen hemen hepsinde görülmektedir. Bu eser, I. Selim dönemi olaylarının tamanını kapsamaktadır. Eserde Çaldıran Savaşı öncesi ve savaş anı detaylı olarak tasvir edilmiştir. Ancak 40.000 ile ifade edilen Kızılbaş katli konusunda geleneğe uygun olarak abartılı bir bilgi sunmaktadır[4].

Hadîdî ve Eseri Tevârih-i Âl-i Osman

Mahlası Hadîdî dışında asıl adı bilinmeyen müellifin kesin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Yunanistan'da yer alan Ferecik'tendir. Eseri manzum Osmanlı Tarihidir ve 1299 ile 1523 arasını kapsamaktadır. II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış olduğu eserin içeriğinden anlaşılmaktadır. Eser 6646 beyitten oluşmaktadır. Bütünüyle tam orijinal bir kaynak değilse de Şah Kulu İsyanı ve Kızılbaş-ı evbaş hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Osmanlı-Safevî ilişkileri hakkında detaylı bilgiler verilen eserde Safevîler hakkında genel bir tablo çizmiştir. Ayrıca bu eserde Çaldıran Savaşı da ayrıntıları ile tasvir edilmiştir[5].

Hoca Sadeddin Efendi ve Eseri Tâcü't-Tevârih

Hoca Sadeddin Efendi, Osmanlı Şeyhülislamı ve tarihçisi olarak vazife görmüştür. 1536-37'de İstanbul'da doğmuştur. 2 Ekim 1599'da vefat etmiştir. Aslen İsfahanlı olup büyük babası, Şah İsmail'in hizmetinde görev almışken Çaldıran Savaşı'ndan sonra I. Selim tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirilen alim ve sanatkârlardan İsfahanlı Hafız Muhammed, babası ise I. Selim'in değer verdiği nedimi Hasan Can Çelebi'dir. III. Murad'ın ve III. Mehmed'in şehzade hocalığı görevini üstlenmiştir. Bu nedenle kendisine Hâce-i Sultanî unvanı verilmiştir.

[4] İdrîs-i Bitlîsî, *Selimşahnâme.* (trc. Hicabi Kırlangıç). Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001. 5-19.
[5] Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299-1523). (haz. N. Öztürk). İstanbul:Edebiyat Fakültesi Basımevi,1991. 14-16.

Hoca Sadeddin Efendi'nin en önemli eseri Tacü't-Tevârih'tir. Bu eser, Halk arasında Hoca Tarihi olarak da bilinmektedir. Eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlayıp I. Selim devrinin sonu (1520) ile bitmektedir. Müellifin babası Hasan Can'dan duyduklarına binaen yazdığı Selimnâme, Tacü't-Tevârih'in II. cildinin sonunda yer almaktadır. Burada I. Selim'in icraatları, Şii Safevî Devleti ve Osmanlı Devleti-Safevî Devleti ilişkileri ile Çaldıran Savaşı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi, eseri inşa ederken Aşıkpaşazâde, Ahmedî, İdris-i Bidlisî, Hadidî, İbn Kemal, İshak Çelebi, Haydar Çelebi gibi yazarlardan istifade etmiştir. Eser İsmet Parmaksızoğlu tarafından latinize edilmiştir[6].

Anonim, Tevârîh-i Âl-i Osman

F. Giese tarafından neşredilen Nihat Azamat tarafından hazırlanan Anonim, Tevârîh-i Âl-i Osman'da Safevî Devleti'nin kuruluş öncesi durum hakkında bilgi verilmektedir. Eserde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen şehzadeler arası mücadeleler sırasında vuku bulan Şah Kulu hadisesi hakkında ve gidişattan memnun olmayan I. Selim'in babasına karşı başlattığı mücadelenin sonucunda padişahlığı devralması ve büyük tehlike arz eden Şii Safevî Devleti üzerine çıktığı Çaldıran Savaşı hakkında malumat verilmektedir[7].

Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eseri Selimnâme

Koca Nişancı diye bilinen Celâlzâde, 1494 ve 1567 yılları arasında yaşamıştır. I. Selim devrinde yaşayan, Reisülküttab ve Nişancı vazifelerinde bulunan yazar, eserini yazarken birincil kaynak olarak Vezir Piri Paşa'dan istifade etmiştir. Yine Kemalpaşazâde ve İdris-i Bitlisî'nin eserlerinden yararlanmıştır. Yazar I. Selim'i tamamıyla övmekte ve onun babasına karşı gelmiş olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Eser, I. Selim'in şehzadeliği, tahta geçişi, kardeşleri olan mücadeleleri, II. Bayezid'in devlet idaresi ve ortaya çıkan meseleler, İran'da Kızılbaşların hâkimiyeti elde etmeleri, Şah Kulu İsyanı, Osmanlı-Safevî mücadeleleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ancak eser Kanuni Sultan Süleyman döneminde yazılmıştır ve I. Selim'i ön plana çıkaran bir üsluba sahiptir.

---

[6] Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-Tevârih*. (Çev. İsmet Parmaksızoğlu). Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 1. İstanbul 1979.

[7] *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman.* F. Giese neşri. (Haz. Nihat Azamat). İstanbul:Edebiyat Fakültesi Basımevi.1992. 118-137.

Olayları belli bir görüş açısından değerlendiren yazar eserinde subjektif davranmıştır. Eser Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkmıştır[8].

Hasan Rûmlû ve Eseri Ahsenü't Tevârih

1530-31 yılında Kum şehrinde dünyaya gelmiştir. Şah Tahmasb'ın yakın adamları arasında bulunan ve Rumlu Türkmen oymağı reislerinden olan Emîr Sultan Rumlu'nun torunudur. Hasan Rûmlû aslen Anadolulu olmasına rağmen Osmanlı Devleti ile ihtilafa düşmüş ve hayatının sonuna kadar Safevîlere hizmet etmiştir. Eseri Ahsenü't Tevârih'in on ya da on iki ciltten meydana geldiği ileri sürülmektedir. Ancak günümüze kadar son iki cildi ulaşmıştır. Farsça olarak kaleme alınmış olan eserin devrine göre sade bir dille yazıldığı öne sürülmektedir. Eserde Safevî Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti ile olan münasebetler ve sıcak çatışma dönemleri Safevîler açısından ele alınmıştır. Böylece yaşanan hadiselere Erdebil Tekkesi ya da bilinen adı ile Safevî Tarikatı gözüyle bakmak olanağı elde edilmektedir. Eser Cevat Cevan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Modern Araştırmalar

Faruk Sümer ve Eseri Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü

5 Kasım 1924 ile 21 Ekim 1995 yılları arasında yaşayan Faruk Sümer, eserinde Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve bu devletin gelişimine iştirak eden Türkmen gruplarını büyük ve küçük boylar olmak üzere iki ana başlık altında toplayarak vermiştir. Esere giriş mahiyetinde olmak üzere, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın icraatları anlatıldıktan sonra Şah İsmail'in seleflerinin müridlerini etrafında toplayıp Safevî Devleti'ni kurması hakkında bilgi verilmiştir. Safevî Devleti'nin Anadolu Türkleri tarafından kurulduğuna dair önemli bir kanıt niteliği taşıyan bu eserde Türkmenlerin hangi bölgelerde yaşadıkları en ince detaylarına kadar verilmiştir. Safevî Devleti tarihinin Türkiye için önemli olduğuna da değinen yazar, bu devleti kuran ve geliştiren unsurun Anadolulu olması ve kalabalık kitleler hâlinde göçebe ve köylü Türk topluluklarının Anadolu'dan Safevî İran'ına göç ettikleri bilgisine de eserinde yer vermiştir. Yine eserde Şah Tahmasb ve ilk üç halefi döneminde Türk oymaklarının durumu hakkında malumat verilmiştir.

[8] Celalzâde Mustafa, *Selimnâme.* (haz. A.Uğur-M. Çuhadar). Ankara:Başbakanlık Basımevi, 1990.

Selâhattin Tansel ve Eseri Yavuz Sultan Selim

Selâhattin Tansel, 25 Ağustos 1908 ile 5 Mart 1980 yılları arasında yaşamıştır. Yazarın Osmanlı-Safevî ilişkilerini ele aldığı Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı ve Yavuz Sultan Selim adlı iki çalışması bulunmaktadır. Bu eserlerde II. Bayezid döneminde başlayan Osmanlı Devleti'nin kendine has doğu meselesini detaylı olarak incelemiştir. Osmanlı siyasi tarihinin en önemli siyasi karakterini, Yavuz Sultan Selim'in hayatını anlattığı orijinal eserinde yazar, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan oldukça kalabalık sayıda orijinal vesikalar ile o dönem ve sonrasında yaşamış olan Osmanlı kronikerlerinin eserlerinden mümkün olan nispette faydalanmıştır. Böylece kısa süren saltanatına rağmen oldukça hareketli olan Yavuz Sultan Selim'in doğu, batı ve güney siyasi münasebetleri hakkında değerli bilgiler vermektedir. Eserde Yavuz Sultan Selim'in doğu siyaseti kapsamında Osmanlı-Safevî ilişkileri, Celâliler ve Şehzade Murat meselesi orijinal bir tarzda işlenmiştir. Yazar, Osmanlı hükümdarının Kızılbaşlarla olan mücadelesini siyasi bir mesele olarak görmekte ve bir mezhep mücadelesi olarak mütalaa etmemektedir.

Tufan Gündüz ve Eseri Son Kızılbaş Şah İsmail:

Prof. Dr. Tufan Gündüz, 1964 yılında Kayseri'nin Tomarza ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hâlen Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Bölümünde çalışmalarına devam etmektedir. Akademisyen tarihçi, yazar, senarist Tufan Gündüz, TRT'de 3'te 3 Tarih isimli yarışma programında tarihi konularda açıklamalar yapmaktadır. Türkmenler hakkında pek çok akademik makalesi bulunan Tufan Gündüz, Osmanlı Devleti ve Safevîler döneminde Türkmen aşiretleri üzerinde araştırmalar yapmaktadır.

Yazar, Safevîler konusunda Türkiye'de önde gelen isimlerden birisidir. Yazarın Osmanlı-Safevî mücadelesinin baş kahramanı Şah İsmail'i anlattığı Son Kızılbaş Şah İsmail adlı çalışması, Şah İsmail'in biyografisini anlatan önemli bir çalışmadır. Bu konuda Türkiye'de yazılmış ilk yayın olma özelliğini taşıyan bu eser, Osmanlı-Safevî çekişmesinin Şah İsmail boyutuna yoğunlaşmış ve bu tarihi portre çalışması bilimsel yöntemler ile gerçekleştirilmiştir. Tamamen Safevî kaynakları taranarak hazırlanan bu eserde Şah İsmail'in şeyhlikten şahlığa geçiş mücadelesi anlatılmaktadır. Eserde Şah İsmail ve Kızılbaş hareketi orijinal kaynakların ışığında ele alınmaktadır. Yazar, eserinde Safevîlerin şeceresi, Safevî Tarikatı, Akkoyunlu Devleti'nin son zamanları, Safevî devlet yapılanması,

Safevîlerin bir inanç hareketinden devlete dönüşüm süreci, dinin siyasallaşması, din için devlet anlayışının oluşması, Safevîlerin yeni fetihleri, Osmanlı-Safevî ilişkileri, Kızılbaşlık, Kızılbaş Türkmenler ve Osmanlı-Safevî çekişmesinin askerî safhası Çaldıran Savaşı hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Feridun Emecen ve Eseri Yavuz Sultan Selim

1958 yılında Giresun Bulancak'ta doğan Feridun Mustafa Emecen; Türk tarihçi, akademisyen ve Türk Tarih Kurumu şeref üyesidir. Prof. Emecen hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi Dekanı'dır. Osmanlı tarihinin pek çok alanında muhtelif araştırmaları bulunan Prof. Emecen, bilhassa XV.-XVIII. yüzyıllar Osmanlı siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi üzerine eserler vermiştir. Bu eserlerden çalışma konumuzu teşkil eden Yavuz Sultan Selim adlı kitap, yazar tarafından kısa saltanatına rağmen kazandığı önemli başarıları ile Osmanlı tarihinin en önemli karakterini ihtiva eden I. Selim'in biyografik anlamda siyasi hayatını ortaya koymak için kaleme alınmış ender çalışmalardan birisidir. I. Selim'in hayatının anlatıldığı biyografik tarzdaki bu eserde Osmanlı padişahının çalışma alanımız ile ilgili olarak doğu siyaseti, Osmanlı Devleti'nin şark meselesinin başlangıcı, Şah İsmail'in ortaya çıkışı ve dinî düşüncesi, Osmanlı-Safevî mücadeleleri, Çaldıran Savaşı'nın sebepleri ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır. Yazar, meydana getirdiği bu eserde arşiv belgeleri, yayınlanmış belge ve kaynak eserlerden geniş çapta istifade etmiştir. Eserin oldukça geniş çağdaş araştırma ve incelemelere dair bir literatürü bulunmaktadır.

Konu ile İlgili Temel Kavramlar: Sünni, Şii, Kızılbaş, Râfizî, Mülhid, Zındık, İlhad

Sünni

Sünni ya da ehl-i sünnet, Hz. Peygamber ve ashabının geleneklerini takip eden Müslüman topluluğuna verilen bir adlandırmadır. Bu anlamda Sünni kesim, Şiilerin sünnetin çizgisinden sapan kafirler olduğunu ileri sürmektedirler. Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu Türk devletleri Sünniliği bir devlet politikası olarak benimsemişlerdir. Elbette bu durum ciddi anlamda ortaya koyduğu toplumsal ve politik sonuçları ile XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni Anadolu'da Türkmenlerin benimsediği Kızılbaş mezhebi ile karşı karşıya getirmiş ve sonu gelmez mücadeleler yaşanmıştır[9].

Şii

Sünniliğe karşı olan Şiiler ise Şii veya Şia mezhebini benimsemişlerdir. Şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin nass ve tayinle Ali b. Ebî Talib'e verildiğini ve kıyamete kadar imametin onun Fatıma'dan olan soyundan dışarı çıkmayacağını benimseyen topluluklara verilen ortak bir adlandırmadır[10]. Bu kitle Hz. Muhammed'in vefatının ardından hem meşru imamlığın hem de dinî-politik önderliğin Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali ve onun soyunun sorumluluğunda olduğunu savunmaktadır. Şiilerin genel inanışı Tanrısal vahiy ve Tanrı ve yarattıkları arasındaki irtibatın Şii imamlar ile sürdürüldüğü yönündedir. Mehdi'nin yeniden ortaya çıkacağı güne kadar, müçtehitler gaip İmam'ın sözcüleri olarak İslam dünyasında en üst düzeyde dinî ve politik otoritenin temsilcisi olarak hizmet edeceklerdir[11].

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren İran'da kendisine yer bulan Şia mezhebi, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren Erdebil'de kurulan Safevî Tarikatı'nın Sünni'likten Şii'liğe geçişiyle birlikte güçlenmiş ve 1501 yılında siyasi iktidarı elde eden Safevî Devleti'nin resmî mezhebi olmuştur. İşte İran coğrafyasında 1501 yılında Safevîlerin dinî ve politik gücü ele almasıyla bu sistemin kurulduğuna inanılmıştır. İran tarihinde bir ilk olan bu hadise, bu topraklarda Şii temeller üzerine bir devletin kurulmuş olması hasebiyle

[9] İnalcık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* (Çev. Ruşen Sezer). (10. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları:245.
[10] Ünlüsoy, Kamile. (2015). *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar).* Ankara:TTK :49.
[11] İnalcık, 2008:245.

önemli kabul edilmektedir. Ancak tarikatı hanedanlığa taşıyan Kızılbaşlar Şii inanca ettikleri hizmetler dolayısıyla bir lütuf olarak görülmekle birlikte tarikat liderlerinin orijinde Seyitlik ve Şiilik ile bir alakaları bulunmamaktadır. Mamafih bu vaziyet, Osmanlı Devleti ile İran arasında zaten var olan siyasi rekabete şimdi Sünnilik ve Şiiliği de katarak dinî-ideolojik bir keyfiyet de kazandırmıştır. Bu çerçevede XVI. yüzyıl, Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenlerin Safevîleri desteklemesine şahit olurken bu rekabet Osmanlı Devleti için iç ve dış politikada çatışmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir[12].

XVI. yüzyılın başlarında Safevî Devleti'nin kuruluşunu İslam ve Türkiye tarihinde mühim bir hadise olarak addeden Faruk Sümer, dönemi tasvir etmek için şu ifadeyi kullanmaktadır. "Bu hadisenin en mühim neticesi, İslam aleminin merkezinde yeni bir alemin meydana gelmiş olmasıdır. Başlıca vasfı Şiilik olan ve İran'ı içine alan bu alem, varlığını, bilindiği gibi zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bu konunun en dikkate değer tarafı, Şiiliğin İran'a Anadolu'dan getirilmiş olmasıdır." Görüldüğü üzere Şiiliği İran'a getiren unsurun Safevî Devleti'ni kuran ve bir yüzyıldan fazla bir zaman diliminde kurucusunu besleyerek devletin yaşamasına katkı sağlayan kitlenin Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türkleri olduğu ileri sürülmesine rağmen[13] XV. yüzyılda Anadolu coğrafyasında Şiiliğin, köylü ve konar-göçer zümreler arasında ne denli yaygın olduğu ve bunun içeriği hakkında detaylı malumat bulunmamaktadır[14].

Fakat yapılan araştırmalar neticesinde, XVI. yüzyıla kadar, Anadolu'da Şiilikten veya Şiileşmeden söz etmenin pek de gerçekçi olmayacağı ileri sürülmektedir. Hatta XV. yüzyıldan önce İmamiyye mezhebi üyelerinin fikirleri bulunmakla birlikte sayılarının az olduğu vurgulanmaktadır[15]. Hakikat her ne olursa olsun tartışılması söz konusu olmayan husus, bugün İran coğrafyasının Safevî Devleti ile birlikte XVI. yüzyıldan itibaren bütünüyle Şiileşmiş olduğu hususudur.

---

[12] İnalcık, 2008 :245.

[13] Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. (3. Baskı). Ankara: TTK:1.

[14]Anadolu coğrafyasına gelen ilk Türklerin bu topraklara nasıl bir İslami anlayışla geldikleri ve ne derece geliştirdikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Köprülü, M. F. (2017). *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

[15] Cahen, Claude. (1982). Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi. (Çev. Sabri Hizmetli). *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (5)., 305-319.

Kızılbaş

Konunun en can alıcı kavramlarından olan Kızılbaş terimi ise ismin kökü nedeniyle eski Türk adetlerine kadar uzanmaktadır. Kızılbaş kelimesi, kızıl ve baş sözcüklerinden meydana gelmektedir. Yaygın kanaate göre başa takılan on iki dilimli kırmızı börk ile ilgili olduğu düşünülen bu kavram, daha X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i benimseyen ve bu yeni dini daha önceki dinî inanç ve gelenekleri ile özgün bir şekilde entegre edip bazı bâtıni-Şii anlayışları kabul eden konar-göçer Türkmen oymaklarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkmen oymaklarının tamamı ilk başta kızıl börk giymelerine rağmen İslami yönü ağır basan bazı kesimlerin kızıl börkü bırakıp alternatifler üretmeleri üzerine daha sonra Alevi olarak adlandırılan kitlelere Kızılbaş denilmeye başlandığı görülmektedir[16].

Siyasi bir simge olarak Kızılbaşlık Safevî Devleti'ni destekleyen Türkmenleri ifade etmek için Şeyh Haydar döneminden itibaren kullanılagelen bir kavramdır. Dinî olarak Safevî Tarikatı'nın müridi anlamına gelen Kızılbaş terimi aynı zamanda Safevî Devleti'nin askerî yapısını oluşturan kitleyi ifade etmek için de kullanılmıştır[17]. Kızılbaşlık, en kısa hâliyle "tac" diye isimlendirilen bu "Tâc-ı haydarî" bir baş giysisi olup üzerine beyaz bir tülbent sarılan sürahi biçiminde on iki dilimli kırmızı bir kavuk görünümü sergilemektedir.

İlk başta siyasi bir anlam yüklenilerek kendilerini diğerlerinden ayırmak için kullanılan bu adlandırma, Osmanlı tarafından alay edilen bir kullanım[18] olmakla birlikte, ilk Safevîlerin önceden planlanmış olan dinî mesajlarının haricinde, görünürde on iki imam inancına dayanan ancak gerçekte Tanrı'nın insan suretinde görünmesi, ruh aktarımı ve Ali'nin vücut bulması olarak algılanan üçgenin Safevî şahına yönelişle entegre olarak marjinal davranışların tamamıyla farklı niteliklerini meydana çıkaran Türkmen Şiîlik şeklinin adı olmuştur[19]. Bu çerçevede Kızılbaş, Erdebil Tekkesi ile alakalı olan Safevî taraftarlarını tanımlamak için kullanılan genel bir ad niteliği taşımaktadır. İlk başta herhangi bir şekilde kötüleme, aşağılama anlamı taşımayan bu terim Safevî taraftarlığını ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı-Safevî mücadelesi sürecinde Safevîleri her ne suretle olursa olsun destekleyenler, Osmanlı Devleti tarafından Kızılbaş sıfatı ile anılmış

[16] Üzüm, İlyas. (2002). "Kızılbaş". *TDVİA,(*25).,Ankara,546-547.
[17] Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, İstanbul: Yeditepe. 16.
[18] Eravcı, M. (2002). "Safevî Hanedanı". *Türkler,* (6), Yeni Türkiye Yayınları:883.
[19] Üzüm, 2002: 547.

ve onları kontrol altında tutmak için birtakım önlemler alınmıştır. Büyük ihtimalle Kızılbaşlık, dinsel içeriği ve anlamını Şah İsmail ile I. Selim'in iktidar kavgası sürecinde edinmiştir. Kızılbaşlık meselesinin siyasi arenadan dinsel arenaya taşınmasında fetvalar öncülük etmiştir. Öyle zannedilmektedir ki Kızılbaşlık kavramının Safevî taraftarlarını ifade etmenin ötesinde "kafir" ve "mülhid" kavramlarını da çağrıştırmasında işte bu fetvalar rol oynamıştır[20].

Râfizî ya da Rafıza

Rafıza terimi önceleri Kûfeli Şiilerden olup, Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in taraftarı olarak hizmet etmekteydiler. Ancak daha sonra Zeyd'in, mefdûlün fâdıla imâmetini benimseyip, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a lanet etmekten kaçınması üzerine ondan uzaklaşıp kendisini "rafz" yani terk ettikleri için onlar "Râfizâ" adı ile adlandırılmışlardır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, ilk üç halifeyi terk edip onlara küfr ettikleri için Şiilerin tamamına Râfiza adını vermektedir[21].

Arapça terketme, ayrılma anlamına gelen rafzdan kaynaklanan rafıza, Şia'dan bir fırkanın adıdır. Başlangıçta Yahudi İbn-i Sebe tarafından İslam birliğini bozmak için ortaya atılmıştır. Burada Hz. Ali'ye sevgi gösterip Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe ve diğer sahabeler hakkında olumsuz sözler sarfedilmektedir. Bunlara göre İmamet bir başka deyişle devlet reisliği ammenin nasbiyle, verasetledir. Bu makam ise sadece Hz. Ali evladına aittir. Bunun sonucu olarak da dışı Ehl-i Beyt'e sevgi, içi Mecusilik ve Yahudilikten oluşan Rafizîlik adında yeni bir mezhep oluşturulmuştur[22]. Osmanlı Devleti'nde bu terim ile Türk heteredoks kesimini kapsayan zümreler ifade edilmektedir. Gayrisünni cemaatleri belirtmek için kullanılan genel bir terim mahiyeti taşımaktadır. Halk arasında umumiyetle hakaret amacı ile kullanılmıştır[23].

---

[20] İnternet: Onat, H. (2003). "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine". Web: *http://www.hasanonat.net/index.php/101-k-z-lbasl-k-farkl-lasmas-uezerine-* adresinden 29.11.2018'de temin edilmiştir.

[21] Cevad Meşkûr (2011). *Mezhepler Tarihi Sözlüğü.* (Çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez). Ankara: Ankara Okulu Yayınları:401-402.

[22] Pakalın, M.Z. (1971). Rafizî. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi:2-3.

[23] Ocak, A. Y. (1982). Türk Heterodoksi Tarihinde "Zındık", "Hâricî", "Rafizî", "Mülhid", ve "Ehl-i Bid'at" Terimlerine Dair Bazı Düşünceler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*.12. (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi,516.

Zindîk

Bu devirde Safevîler için Osmanlı kaynaklarında geçen bir diğer tabir ise zindîk kelimesidir. Pehlevî dilinde zendîk, orta dönem Farsça'sında zendîğ şeklinde geçen zındîk sözcüğü, Sasaniler devri Farsça'sında kullanılagelen zendîk kelimesinin Arapçalaşmış hâlidir. Çoğulu zenâdıkadır. Zendîk tabiri o devirde İran'da, zend'i uygulayan, bir başka deyişle Zerdüşt'ün meşhur kitabı Avesta'yı değişik bir açıdan yorumlayan ve Zerdüştlük karşısında heteredoks olarak mahkum edilen Maniheistleri nitelemek için kullanılmıştır[24]. O devirde ortaya çıkan ve temelde Maniheist ve Mazdekçi itikadları benimseyen ve etnik köken olarak entelektüel Fars unsurlara dayanan bu hareket ile İslam dini fikren zayıflatılmak, buna karşılık Fars kültürü ise kadim ve üstün olduğu vurgulanarak ön plana çıkartılmak istenmiştir[25].

Abbasiler devrinden itibaren bu kelime zindîk şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde gizli maniheistleri ifade etmek için kullanılan bu kavram, Sünni İslam'a uymayan ve serbest fikirler taşıyan kimseleri addetmek için kullanılmıştır. Bu kavramın o devir İslam dünyasını hayli meşgul eden dinî ve fikrî bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. İlk başta Sasanî devrindeki anlamı ile paralel olarak gizli Maniheistleri nitelemek için kullanılan bu kavram, giderek gayri Sünni kesimi içine alan sapık (hérétique) manası ile daha genel bir hâle gemiştir. Osmanlı dönemi kaynaklarında ise bu terim ile ifade edilen kitleler, heteredoks kesime dâhil olan tasavvufî zümrelerdir. Bu kavram giderek dinin aslından olup kesin deliller ile belirtilen hükümleri inkâr edenleri ifade etmek için kullanılmıştır[26].

İlhâd ve Mülhid

Safevîleri nitelemek için kullanılan kavramlar arasında ilhâd ve mülhid kelimeleri yer almaktadır. Genel olarak ilhâd kelimesi sözlükte meyledip yönelmek, gerçekten sapmak ve emredilenden kuşku duymak anlamlarında kullanılmaktadır. Dinî bir tabir olarak ise "Allah'ın varlığına ve birliğine, dinin esas hükümlerine karşı çıkmak ve bunlar

[24] Ocak, 1982: 508.
[25] Kutluer, İlhan. (2000). "İlhâd. İslam Düşüncesi". *TDVİA. (*22), 93-96.
[26] Ocak, 1982: 508-512.

hakkında kuşku duymak" anlamlarında kullanılmaktadır. İlhâda meyleden kimseye ise mülhid denilmektedir[27].

Genel Çerçeve

İran'da 1501-1736 yılları arasında saltanat süren Safevîler, yaklaşık olarak iki buçuk yüzyıl bu topraklarda hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardır. Bu şekliyle İslam çağında İran'da kurulmuş olan devletlerin en uzun ömürlüsü olmuştur. Bu hanedan, İran'da kurulan Türk devletlerinden olan Gazneli (961-1187), Büyük Selçuklu (1040-1157) ile Kirman Selçuklu Devleti'nden (1092-1187) sonra hâkimiyetin Şii İranlıların eline geçmesinin önünü açmıştır. Safevî Devleti, Türk-İslam dünyasında farklı bir noktada değerlendirilmektedir. Zira 1256 yılında başlayan Moğol istilası bu bölgede Türk-İslam hâkimiyetinin sona ermesine neden olmuştur.

On ikinci yüzyılın sonunda başlayan işgal ve istila dönemi, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Durum böyleyken Sünni Abbasi Halifeliği'nin yıkılması, Moğol İlhanlı Devleti'nin var olan dinî inançlara karşı hoşgörülü siyaset ve sınırların değişkenliği, İran coğrafyasında siyasi istikrarsızlığın yaşanmasına sebep olan mühim olaylardır. Böyle bir dönemde yani Moğol istilasının neden olduğu süreç içerisinde büyük sıkıntılara maruz kalan halk, bir yandan egemen olan zalim idareciler nedeniyle çareyi ilahi güce sığınmakta bulmuş ve zikrin yapıldığı tasavvufa yönelmiş ve tarikatlara bağlanmışlardır. Bu şekilde tarikat ve tasavvufi hareketlere karşı müspet bir eğilim baş göstermiştir. Bir ihtimal olarak Safevî Tarikatı'nın Orta Doğu'nun bu çok kaynaklı bütünsel kültürü içinde sıyrılan tasavvuf ve imamiyeyi kendi bünyesinde birleştirmiş olduğu düşünülebilir.

İran sahasında kurulan devletler için tarihin neredeyse her döneminde Anadolu, ilgi odağı olmuş ve bu nedenle Anadolu'ya hâkim olan siyasi otorite ile İran'da kurulan devletler arasında savaşlar yaşanmıştır. 1402 yılında Doğu'dan gelen Timur ile yapılan Ankara Savaşı ile yıkılmanın eşiğine gelen Osmanlı Devleti, Sultan Çelebi Mehmet'in üstün gayretleri ile yeniden siyasi birliğini muhafaza etmiş ise de Anadolu'da siyasi birlik bozulmuş ve Batı eksenli hareketlerinde bir duraklama olmuştur. Buna karşılık II. Murat, Haçlılara karşı kazandığı başarılar neticesinde içte ve dışta Osmanlı Devleti'nin itibarını

[27] Sinanoğlu, Mustafa. (2000). "İlhâd". *TDVİA.(*22),90.

yeniden kazanmıştır. Daha sonra II. Mehmet döneminde eski dinamizmini yeniden tesis eden ve İstanbul'un fethi ile yeni bir döneme giren Osmanlı Devleti, yine Doğu'dan gelen ve bölgede yükselen bir güç olan ve kendisi için büyük bir tehlike oluşturan Akkoyunlu Devleti'ni 1473 Otlukbeli Savaşı ile etkisiz hâle getirmiştir. Ancak bütün bunlara ilaveten Batı'da Macar ve Venediklilere karşı mücadelelerin olduğu II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti, üçüncü kez yine doğudan beliren bir tehlike ile başka bir deyişle Safevî Kızılbaş tehlikesi ile karşılaşmıştır.

Safevî Tarikatı'nın şeyhi İsmail, İran'da Sasaniler zamanından beri kaybolmuş siyasi birliği yeniden tesis etmiştir. Şah İsmail'in seyitlik ve Kızılbaş Türk aşiretlerine dayandırarak oluşturduğu yapılanma devletin meşruiyetinin temelini oluşturmaktadır. XVI. yüzyıl başlarından itibaren başlayan Osmanlı-Safevî mücadelelerinin merkezi Anadolu olmuş; bu iki sahada kurulan devletler arasındaki nüfuz mücadelesi, bazen sert ve kırıcı, kimi zaman da yumuşak ve uzlaşmacı bir biçimde devam etmiştir. Kuvveti arttıkça Osmanlı'nın doğu sınırını tehdit eden Safevî Devleti'nin kılıç ve kalkana dayanan "maddi kuvveti" bir yana devletin ana dayanağını teşkil eden ve içte Osmanlı Devleti'ni sarsacak derecede sahip olduğu Kızılbaş Türkmenlere dayanan "manevi kuvvet" sayılan bir gücü vardı. İran topraklarında hem cismani hem de ruhani lider olarak siyasi birliğini tesis eden Şah İsmail devletin resmî mezhebi olarak İsnâaşeriyye Şîası'nı yani On iki İmam Şiiliği'ni kabul ederek[28] İslam dünyasında sivrilerek dikkatleri üzerine çekmiştir.

Akkoyunlu egemenlik sahası üzerinde etki alanını yavaş yavaş genişleterek komşu devletlere karşı siyasetini belli eden Safevî Devleti'nin her faaliyeti Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirmekteydi. Çünkü dinî açıdan Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni çizgisine sahip olmakla birlikte hâkimiyeti altındaki bölgelerde özellikle Anadolu'da çeşitli bölgelerde Kızılbaş-Şii unsurlar yaygın bir şekilde bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti ile Safevî Tarikatı arasındaki münasebetlerin nasıl başlayıp ne şekilde geliştiği hakkında bilgi sahibi olunmamakla birlikte bu tarikatın şöhretinin Anadolu'da ve hatta 1326-1365 yılları arasında Osmanlı başkenti olan Bursa'da duyulduğu ve itibar gördüğü bilinmektedir.[29].

[28] Tansel, S. (2017). *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı.* Ankara, TTK,255.
[29] Tansel, 2017: 256.

1. BÖLÜM

SAFEVÎ ŞEYHLERİ VE SAFEVÎ DEVLETİ'NE DÖNÜŞÜM

1.1. Safevîlerin Etnik Kökenine Dair

XVI. yüzyıl başlarında, İran'da Şah İsmail'in önderliğinde kurulan Safevî Devleti bu adı, altıncı kuşaktan dedesi Şeyh Safiyüddin'in kurduğu Safeviyye Tarikatı'ndan almıştır. Bir başka deyişle Safevî Devleti, başlarında Safevî ailesinden gelen bir şeyhin siyasi bir birlik kurarak bağımsızlığını ilan etmesi ile oluşmuştur. İlk başta Sünni bir tarikat iken daha sonra Şii bir devlete doğru uzanan süreçte Safevî Devleti'nin kendi içinde ilginç bir yapılanma teşkil ettiği görülmektedir. Safevî Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Safiyüddin, yaşadığı dönemde Sünni olarak bilinen ve bu suretle itibar gören bir mutasavvıftır. Ancak daha sonra tarikatta siyasi gayeler ile Şeyh Cüneyd döneminden itibaren Şiiliğe bir geçiş yaşanmıştır[30]. Şeyh Safiyüddin'in mezhebi gibi karmaşık bir konu da Safevî soyunun hangi etnik kökenden geldiği meselesidir. Safevî Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Safiyyüddin'in soyunun nereye dayandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bölgenin etnik dokusunun çoğunluğunu oluşturan Türk, Kürt, Arap veya Fars asıllı olduğu yönünde birbirinden farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Şeyh Safiyüddin'in hayatı hakkında bilgi veren ve devri aydınlatan Saffetü's-safâ adlı eserde tarikatın kuruluştan itibaren Şia'dan olduğu iddia edilmektedir. Burada soyun dördüncü halife Hz. Ali'ye, gerçekte ise 7. İmam Musa Kâzım'a[31] (ö.790) öncesinde İmam Ali b. Ebi Talib (M. 598-661) ve nihayet Hz. Peygamber'e (M. 570-632) dayandığı vurgulanarak kendisinin seyit olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim o devir devletlerinin nesepnamesi meydana getirilirken efsanevi nitelikte bir karakter ile soyun kutsallaştırılması Orta Çağ geleneğinin bir yansıması olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle tamamen suniliği ortaya koyan soyun siyasi çıkarlar ve tarihsel nedenlerle Hz. Muhammed'e, imam ve halifelere bağlanması sadece Safevîler dönemine özgü bir hadise

[30] Tansel, 2017:256.
[31] Gündüz, Tufan. (2010a). Safevî Şeyhleri ve Anadolu Türkmenleri, *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1437.

değildir. Safevîler aslında bu durumun farkında olarak siyasi maksatla pratik olarak kendi neseplerinin bu şekle getirilmesine bir nevi sessiz kalmışlardır[32].

Eski devletlerin bu denli soya önem vermesinin ardında düşmanlarına karşı üstün gelme isteği bulunmaktadır.[33] Bu konuda Safevîlerin de kendi devirlerinin siyasi, ekonomik ve aynı zamanda toplumsal hayatında önemli bir rol oynamaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda Safevîlerin de İran topraklarına hâkim olmak adına dervişlik külahını hükümdarlık tacı ile değiştirerek bir mücadeleye girdiği ve soyunu dayandırmak istediği nokta konusunda Orta Çağ geleneklerine uygun davrandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Safevî soyunun Araplaştırılmasına büyük bir çaba harcanmıştır. Şeyh neslinin varisi olmalarına rağmen Safevîler, kendi soylarını imamlara ve Hz. Peygamber'e dayandırırken elbette birtakım gayelere ulaşmak istemişlerdir. Safevîler bu girişim ile siyasi düşmanlarına karşı soyun dayandığı nokta ile üstünlük sağlayarak bir yandan onlara egemen olmak istemişlerdir. Diğer yandan ise soyun asilliği hususunda meydana gelebilecek her türlü tahrik edici çekişmelerin önünü keserek, imamlar ve Hz. Peygamber'in sağladığı destek ile Şiilikten kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmayı[34] amaç edinmişlerdir.

Yine Saffetü's-safa'da "es-Sincânî el-Kürdî" lakabıyla kayıtlı bulunan büyük dedesi Zerrinkülâh Fîrûzşah'ın Diyarbekir'in güneyinde Kürt nüfusunun bulunduğu Sincan ya da Sincar adı verilen bölgeden X. yüzyılda Azerbaycan'a göç etmiş olması da soyunun Kürt olduğunu düşünenleri haklı çıkarmaktadır[35]. Hanedanın seyitlik ile bir alakası olmadığını ifade eden Faruk Sümer de Şeyh Safiyüddîn'in Firûz Şah adı verilen Sincar'dan gelme bir Kürd'ün neslinden geldiğini kabul etmektedir[36]. Zeki Velidi Togan, Safevîlerin Arap asıllı olduğunu söylemekle birlikte Safevî hanedan ailesinin atalarının Azeri Farsçası dilini kullandıklarını ve İlhanlılar döneminde Türklük özelliklerini kazandıklarını eklemektedir. Ahmet-i Kesrevi ve çağdaş İranlı araştırmacıların bir kısmı ise Şeyh Safiyyüddin'in atalarının Farsça konuştuğunu ve kendisinin Azeri lehçesinde Farsça şiirler yazdığını söyleyerek Fars asıllı olduğunu iddia etmektedir[37] . Ancak, şair ya da alimlerin ilmi

[32] Abbaslı, Mirza. (1976). "Safevîlerin Kökenine Dair". *Belleten*. XL (158). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,287.
[33] Abbaslı, 1976: 308.
[34] Abbaslı, 1976: 309.
[35] Öngören, R. (2008a). "Safiyyüddîn-i Erdebîlî". TDVİA, (35). İstanbul,477.
[36] Sümer, 2018:1.
[37] Öngören, 2008a: 477.

faaliyetlerini Farsça kaleme almaları nasıl ki kendilerinin o ırktan olacağına kanıt olmadığı gibi Şeyh Safiyüddin ve atalarının da yazdıkları Farsça manzumeler dolayısıyla Fars olduklarını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bununla birlikte Safevîlerin atası Şeyh Safiyüddin'in köklü Azerbaycanlı bir aileden olduğu vurgulanmakta ve hatta Fars vilayetinde bulunduğu sıralarda "Türk oğlu", "Türk Pirî" gibi unvanlarla tanındığı nakledilmektedir[38]. Bir taraftan da yine Saffetü's-safâ adlı eserde Şeyh Safiyüddin'den bahsedilirken "Türk pîri, Türk oğlu" gibi atıflarda bulunulması Türk olduğu yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir[39]. Gençken geldiği Şiraz'da kendisine yöneltilen bir sualin "Ey Pîr-i Türk" hitabı ile başlaması ve bu bilgiyi aktaran müellifin eserinde Safiyüddin'e "zira Şeyh'e Türk Pîri derlerdi." şeklindeki açıklaması ve bunun o dönemde ekseriyetle karşılaşılan bir hâl olduğunu ifade etmesi Safevî Hanedanı atasının neslinin Türk olduğu yönündeki görüşleri haklı çıkarmaktadır. Bu bilgilere ek olarak kendisini manevi yönden geliştirmek istediğini bildiğimiz Safiyüddin'e meclislerdeki sohbetler sırasında Şiraz'da iken Fars vilayetinde yaşayan Emir Abdullah Farsî'nin yanına gitmesi tavsiye edilmiştir. Buradaki bir mülakat esnasında kendisine mürşid aradığını ifade eden Safiyüddin'e Emir Abdullah Farsî "Ey civân-ı Türk (Ey Türk Genci)" sözleriyle başlayan bir konuşma yapıp onu Şeyh İbrahim Zahîd-i Gilanî'ye yönlendirmiştir[40]. Yine Şeyh Safıyüddin'in takriben M. 1277'de Şeyh Zahîd-i Gilanî ile ilk buluşmasında kendisinin Erdebil'den Gilan'a gelmiş bir Cevân-i Türk yani Türk genci olarak tanıtıldığı belirtilmektedir[41].

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre o dönemde Safiyüddin'in sıkı diyalogda olduğu kişiler etnik menşeinden ötürü Şeyh Safiyüddin'e Türk diye hitap etmişlerdir. Bunlara ilave olarak Şeyh Safiyüddin'in Sünni ve Şafi olduğu ileri sürülmekte ve tarikatın merkezi Erdebil kentinin nüfusunun Türklerden oluştuğu ve burayı ziyarete gelenlerin çoğunlukla Türkmenler olduğu nakledilmektedir[42]. Netice olarak Sufî nesepten olan Safevî soyunun siyasi ve fikrî zeminde suni olarak dayandırıldığı seyitlik iddiaları asılsız olmakla birlikte

[38] Abbaslı, 1976: 313.
[39] Öngören, 2008a:477.
[40] Safevî kaynaklarından naklen bkz. Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevîye Tarikatı Tarihi.* Ankara: Berkan Yayınevi:40-41.
[41] Abbaslı, 1976: 317.
[42] Abbaslı, 1976: 304-305.

Şah İsmail ve atalarının uzun yıllar Erdebil ve yakın muhitlerinde yaşamış olan köklü Azeri-Türk ailesinden oldukları bugün de genel olarak kabul edilen bir görüştür[43].

1.2. Safevî şeyhleri

1.2.1. Şeyh Safiyyüddîn İshak Erdebilî

Şeyh Safiyyüddîn İshak Erdebilî, Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda Âstârâ-Tebriz kervan yolu üzerinde yer alan Erdebil kentinde[44] Sünni bir tarikat olarak tarih sahnesine çıkan Safevî Tarikatı'nın kurucusu ve hanedanın atasıdır. Şeyh Safiyyüddîn aynı zamanda tarikatın adını aldığı ve XVI.yüzyılın başında dinî-siyasi yönelimlerle tarikattan devlete doğru bir evrim geçiren, Şii karakterli Türk kimliğini taşıyan Safevî Devleti'ni kuran hanedanın dip dedesidir[45].

Şeyh Safiyüddin, Şeyh Cebrail Eminüddin[46] (ö.1258) ile evlenen Azeri Devlet Hatun'un oğlu olup 1252'de Güney Azerbaycan'da yer alan Erdebil'in Kulhuran/Kelhoran köyünde doğmuş[47] ve 12 Eylül 1334 tarihinde yaklaşık 82 yaşında iken vefat etmiştir. Mezarının Erdebil'de bulunan Gök Kümbet'te olduğu bilinmektedir[48]. Soy ağacının Ebü'l Feth Safiyyüddin İshâk b. Emîniddîn Cebrâil b. Sâlih b. Kutbiddîn Ebî Bekr Erdebîlî şeklinde bir sıraya sahip olduğu nakledilmektedir[49]. Köken itibariyle Arapça bir isim olan Safiyüddîn, dini temiz, dini pak anlamına gelmektedir[50]. Şeyh Safiyüddin'in bilinen lakapları arasında Safiyyü'l Esfiya (Temizler temizi), Sultânü'l Evliya, Burhânü'l Evliya (Evliya'nın kanıtı), Zübdetü'l Kemâlü'l Âfâk (Ufukların en yükseğinin-mükemmelin özü), Envârü'ş Şeri'a (Şeriatın nurları) ve Şeyh Safiyyü'l Mille ve'd din (Dinin ve milletin temizi) sıralanmaktadır[51].

---

[43] Abbaslı, 1976: 329.
[44] Doktor Fahreddîn Şevket. (2017). *İran.* (Haz. Derya Örs). Ankara: TTK,48.
[45] Aydoğmuşoğlu, 2014: 38
[46] Taş, K. Z. (2003). "Şah İsmail ve Erzincan: Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Nitelikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, (Haz. Gülağ Öz), Ankara ,329.
[47] Safevî kaynaklarından naklen C. Aydoğmuşoğlu, Şeyh Safiyyüddîn'in doğum tarihini h. 651/m. 1253/1254 olarak vermektedir. Aydoğmuşoğlu, 2014: 38.; Taş, 2003:329.
[48] Aydoğmuşoğlu, 2014: 50.
[49] Öngören, 2008a: 476-478.
[50] Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 909.
[51] Aydoğmuşoğlu, 2014: 38.

Dönemi aydınlatan en tafsilatlı bilgiler, Şeyh'in ölümünden tahminen yirmi dört yıl sonra 1370 yılında oğlu ve halefi Sadreddin Musa tarafından İbn Bezzâz'a[52] hazırlatılan Saffetü's-safa adlı eserde yer almaktadır. On iki bölümden oluşan Eser, tarikatın kurucusu Şeyh Safiyyüddin hakkında etraflı bilgiler vermesi bakımından ele alındığında bibliyografik bir yapı taşımaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında ise mevcut dönem atmosferi, mekân ve zaman bağlamı, insan ve insan topluluklarının yaşayışları hakkında bilgiler içermesi bakımından da tarih olarak bir referans niteliği taşımaktadır. Lakin eser, Şah İsmail ve ondan sonra gelenler döneminde birkaç kez istinsah edilmiştir. Daha sonra Safevî hükümdarı Şah I. Tahmasb döneminde (1524-1576) yeniden gözden geçirilip eserde Ebü'l- Feth-i Hüseyni tarafından siyasi amaç taşıyan pratik birtakım düzenlemeler yapılmış ve mevcut metne bilhassa mezhep ile ilgili yerlerde Safevî soyunun İmam Mûsâ el-Kâzım'a dayandırıldığı eklenmiştir[53]. Bu şekilde Safevî soyunun daha başlangıçtan itibaren Şia mezhebinde olduğu tezi oluşturulmaya çalışılmıştır. Safevîlerin erken dönemleri hakkında bilgi veren bu orijinal eserde sonradan yapılan düzenlemeler kaynağın güvenirliği konusunda şüpheler uyandırsa da ihtiva ettiği bilgilerin bu dönem hakkında genel bir çerçeve çizmesi ve bu hususta o dönemi aydınlatan en eski kaynak olması itibariyle ele alınıldığında kıymetli bir kaynak niteliğini taşıdığı görülmektedir.

Şeyh Safiyyüddîn'in tasavvuf eğitimi konusunda belli bir olgunluğa erişmek ve kendini geliştirmek için yollar aradığı görülmektedir. Şeyh'in bu konudaki durakları arasında Şeyh Cüneyd-i Bağdadi'nin müridi olan Şeyh Ferruh Erdebilî ve Şeyh Ebu Said'in mezarları ile bir evliya büyüğü olarak bilinen Şeyh Şehâbeddin Mahmud'un kabrini ziyaret etmek olup[54] buralarda ibadet ederek zamanını değerlendirdiği nakledilmektedir. Bu konuda Şeyh'in kendini manevi yönden bir doyuma ulaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Kendisine yol gösterecek uygun kişileri takip etme noktasında Şeyh Safiyüddîn, Şîraz'da yaşayan Şeyh Necîbüddin b. Büzgaş'ın ilminden yararlanmak istemiş ancak şeyhin Aralık 1279 yılında vefat etmesi üzerine yerine geçen oğlu Şeyh Zahîrüddin Abdurrahman ile o dönemde yaşadığı bilinen ünlü Şeyh Sa'di Şirâzî, Mevlânâ Radıyyüddin el-Mâlikî, Rükneddin el-Mâlikî, Şeyh Rükneddin Beyzâvî, Şeyh Muslihiddin

[52] Tevekkülî b. İsmâîl b. Hâc Muhammed el- Erdebîlî olarak da bilinen İbn Bezzâz (ö. 759/1358 yılından sonra), Safevî Tarikatı'nın kurucusu Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin menâkıbına dair Safvetü's-safâ adlı eserin müellefidir. Şeyh Sadreddîn-i Erdebîlî'nin müridi olup babası bezzâz yani kumaş tüccarıdır. Saffetü's-safâ adlı eseri Şeyh Sadreddîn'in babası hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda kaleme almıştır. Müellif eserini inşa ederken Eflâkî'nin Menâkibü'l – 'arifîn 'ini örnek almıştır. Cebecioğlu, E. (1999). "İbn Bezzâz". *TDVİA.(*19), İstanbul,378.

[53] Öngören, 2008a: 476. ; Cebecioğlu, 1999: 378.

[54] Aydoğmuşoğlu, 2014: 38.

Sadî ve Fars vilayetinde yaşayan Emîr Abdullah Farsî gibi âlim ve mutasavvıflarla görüşme imkânını elde etmiştir. Bu kişiler ile pek çok kez irfani ve felsefi tartışmalara girmiştir. Şîraz'a geldiğinde henüz 30 yaşına basmadığı tahmin edilen Şeyh Safiyyüddin, bir müddet burada kalıp ilmini artırdıktan sonra Emîr Abdullah Farsî'nin tavsiyesi üzerine kendisinde önemli değişim ve gelişimlere önayak olacak Geylân bölgesinde ikamet eden Şeyh İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin[55] (1218-1301) yanına gitmiş[56] ve bundan sonraki hayatını burada geçirmiştir. Bundan sonra seyrü sülûkünü[57] Zâhidiyye Tarikatı'nın kurucusu İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin yanında tamamlayarak icâzet alan Şeyh Safiyyüddîn, şeyhinin kızı Bîbî Fâtıma ile de evlenerek tarikata mürit olma itibarını Şeyh'in ailesine damat olmakla taçlandırmıştır. Çalışmalarına Şîraz bölgesinde devam eden İbrâhim Zâhid, öğrencisi Şeyh Safiyyüddîn'i Merâga'da irşad faaliyetlerinde bulunması için halife olarak görevlendirmiştir. Fakat bir müddet sonra 1301 yılında Güştâsfî'de vefat eden İbrâhim Zâhid, vasiyeti üzerine Lâhîcân'ın bir nahiyesi olan Siyâvrud'da defnedilmiştir[58].

Şeyh Safiyyüddîn daha önce Zahidiyye Tarikatı'nın bir temsilcisi olarak faaliyette bulunsa da Zahidiyye adı pek kalıcı olmamıştır. İbrâhim Zâhid'in vefatından sonra Zahidiyye silsilesi Halvetiyye ve Safeviyye şeklinde iki ayrı tarikat olarak süregelmiştir. Erdebil'de yaptırılan büyük dergâha şeyhi tarafından halife sıfatıyla memur edilen Şeyh Safiyüddin, İbrahim Zahid'in vefatından sonra Safevî Tarikatı'nın şeyhi olarak anılmıştır. Safevî Tarikatı'nın Azerbaycan'ın Erdebil kentinde kurulup buradan etrafa ihraç edilmesi nedeniyle üyelerine Erdebil Sufileri adı verilmiştir. Safevî Tarikatı'nın silsilesi İbrâhim Zâhid, Cemâleddîn-i Tebrizî, Şehabeddîn Mahmud, Rükneddin-i Sücâsî aracılığıyla Ebheriyye'nin kurucusu Kutbüddîn-i Ebherî'ye (ö.1177) uzanmaktadır. Oradan da Ebü'n-Necib es-Sühreverdî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hasan-ı Basrî vasıtasıyla da Hz. Ali'ye ulaşmaktadır[59].

---

[55] Zâhidiyye tarikatının pîri, esmâ zikriyle seyrü sülük usulünü tespit eden mutasavvıf. Bahadıroğlu, M. (2000). "İbrâhim Zâhid-i Geylânî". *TDVİA,(*21), İstanbul, 359.
[56] Öngören, 2008a: 477.
[57] Tarikatte tâkip olunan usûl, tarikate giren kimsenin gerçek varlığa ulaşması için yaptığı mânevi yolculuk. Dört mertebesi vardır: 1.Seyr-illallah (Tanrı yolculuğu). 2.Seyr-fillâh (Tanrı yolunda yolculuk). 3. Seyr-maallah (Tanrı ile yolculuk). 4.Seyr-anillâh (Tanrı'ya yönelen yolculuk). Devellioğlu, 2006:947.
[58] Bahadıroğlu, 2000: 360.
[59] Öngören, R. (2008b). "Safeviyye". *TDVİA.(*35). İstanbul,460.

Safevî Tarikatı'nın toplamda Gilani'nin müritlerinin katılımı ile birlikte üç ay içerisinde 13.000 müride ve 2000 halifeye sahip olduğu ifade edilmektedir[60]. Sünni-Şâfiî kaideleri üzerine kurulan bu tarikatın müritleri daha çok şehir halkının ahalisinden oluşmaktaydı[61]. Bunlara ek olarak kerametleri ve rüyaları müritleri aracılığı ile etrafa anlatılan Şeyh Safiyyüddîn'in gerek İlhanlı yöneticilerinin güvenini kazanması ve onlar tarafından maddi olarak desteklenmesi gerekse ününün geniş bir coğrafyaya yayılmış olması şehrin manevi hayatında dergâhın kayda değer bir yer tuttuğunu göstermektedir. Anlaşılıyor ki Şeyh Safiyyüddîn, siyasi otoritenin tam olarak tesis edilemediği memleket bünyesinde o zamanki koşullara göre toplumsal hayatta ferahlık sağlayan faaliyetlerde bulunmuştur.

Özellikle İlhanlı döneminde[62] Moğolların Şeyh Safiyüddin'e bağlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda dikkati çeken somut delillerden birisi İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (1295-1304) ve vezirinin bölgenin manevi hayatında yer tutan bu sufi ocağının faaliyetlerini desteklemesidir[63]. Örneğin, İlhanlı veziri Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin (1247-1318), Erdebil valisi oğlu Mîr Ahmed'e[64] Şeyh'e karşı saygılı olması ve onunla samimi olarak ilgilenmesini nasihat ettiği görülmektedir. Yine o dönemde bölgede hâkim olan İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han (1316-1335) ile Melikü'l-ümerâ Emîr Çoban b. Melik'in (ö.1327) de şeyhin müritleri arasında yer aldığı[65] bilinmektedir. Bu doğrultuda elde edilen bilgilere göre Erdebil'de kurulan tekkenin gelirleri Moğol idareciler tarafından karşılanmış olmalıdır. Yine Moğol yönetimi ile yakınlığı bulunan Şeyh'in, halkı Moğol yönetimine karşı gelmemesi için uyarmış olabileceği ve bu hizmetine karşılık olarak vezir Reşidüddin Fazlullah'tan tarikata yüklü

[60] İnternet: Karadeniz, Y. (2014). "Safevî Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 59. Web: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/19665. adresinden 29.08.2018'de temin edilmiştir.
[61] Aydoğmuşoğlu, 2014: 38.
[62] İran'da On İki İmam Şiiliği İlhanlıların sekizinci hükümdarı Olcayto Muhammed Hüdâbende (1304-1317) devrinde uygulanmıştır. Sümer, Faruk. (1990). "I. ve II. Abbas Devirleri". *Türk Dünyası Araştırmaları.(*69), 9.; Olcayto Hudabende, Hanefiliği ve Şafiliği eleştiren Gaziyü'l- Kuzat Hoca Abdülmelik-i Şâfî ile Buhara'nın Hanefiyyu'l mezheb Sadr-ı Cihân'ın hararetli tartışmaları sonucunda İmamiye mezhebine yönelmiştir. Ancak temelde ise Şii lider Seyid Taceddin Avcı'nın nüfuzu ile saraya yerleşen Şeyh Cemaleddin Mutahhar Hilli'nin katkılarıyla İmamiye mezhebi ile ilgilendiği söylenilmektedir. Köprülü, 2017: 62.
[63] Muhammedoğlu, A.S. (1995). "Erdebil". *TDVİA.(*11). İstanbul, 277.
[64] Kaynaklarda Emir Muhammed diye geçen bu kişinin 1298 yılındaki valiliği döneminde Erdebil şehri, Azerbaycan'ın en gelişmiş bölgelerinden biri sayılmaktadır. Muhammedoğlu, 1995: 276.
[65] Öngören, 2008a: 477-478.

miktarda ayni yardım yapıldığı nakledilmektedir[66]. Bunlara ilave olarak pek çok Moğol idarecisinin Safevî Tarikatı'na bağlanmasında Şeyh tarafından kendisinin seyit olduğu dile getirilmediği hâlde İbn-i Bezzaz tarafından düzenlenen şecerede seyit olduğuna dair ifadelerin yer alması etkili olmuştur. Elbette müritlerinin bunu etrafa yaymaları, İran'da hâkimiyetini devam ettirmek için halkın itaatine muhtaç olan Moğolların desteğinin artmasını sağlamış olmalıdır[67].

Şeyh Safiyyüddîn'in, müritleriyle beraber Erdebil dışında faaliyet alanları arasında Deştikıpçak ve Kırım; Anadolu'da bilhassa Niksar, Amasya, Diyarbakır gibi şehirler; Menteşe Beyliği, Dulkadiroğulları, Karamanoğulları gibi beylikler; İran coğrafyasında ise Fars ve Kirman; Irak'ta Basra bölgesi, Suriye'de Şam ve Halep civarı, Horasan'da Belh ve bunların dışında Azerbaycan, Gilân, Taberistan (Mâzenderan), Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Hindistan, Serendib (Seylan), Lübnan, Hicaz ve Rumeli olduğu ileri sürülmektedir. Faaliyetlerinin neticesi olarak bu bölgelerde Şeyh'e bağlı müritlerin olduğu ve bahsi geçen coğrafyalarda Erdebil'de bulunan merkez tekkeye sadakatle bağlı tekkelerin kurulup, faaliyet gösterdiği belirtilmektedir[68]. Fakat tarikatın savunucu-eylemci tipleri çoğunlukla Anadolu, Azerbaycan, İran ve Suriye'de yaşayan konar-göçer kitlelerden meydana gelmektedir[69].

Şeyh Safiyyüddîn, ilk hanımı Bîbî Fâtıma'dan Muhyiddin, Sadreddin Mûsâ, Ebû Saîd adında üç oğula, İkinci hanımından ise Alâeddin, Şerefeddin adında iki oğul ve bir kız evlada sahiptir[70].

1.2.2. Şeyh Sadreddin Musa

Geleneğe uygun olarak[71] ve aynı zamanda babasının vasiyeti üzerine Şeyh Sadreddin Musa[72], irşad faaliyetlerini devam ettirmek için Hazar Denizi'nin güneybatı kıyılarında bulunan Sultaniye'den gelerek Erdebil'de merkez tekkenin başına geçmiştir.

---

[66] Fazlullah'ın Mekatibât-ı Reşidi'den nakleden Yılmaz Karadeniz, tekkeye 1500 kg buğday, 30.000 kg pirinç, 1600 kg yağ, 3200 kg bal,400 kg mısır, 30 tane erkek dana, 130 tane koyun, 190 adet kaz, 600 adet tavuk, 30 kın gülsuyu ve 10.000 dinar yardımın yapıldığını yazmaktadır. Karadeniz, 2008:62.
[67] Karadeniz, 2008: 60.
[68] Öngören, 2008a: 478.
[69] Gündüz. T. (2010b). *Son Kızılbaş Şah İsmail.* İstanbul: Yeditepe Yayınları: 22.
[70] Öngören, 2008a: 478.

Sadreddin Musa'nın 1290-1377 yılları arasında yaşadığı ve tahminen 90 yıl ömür sürdüğü ifade edilmektedir. Ancak bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1392 olarak nakledilmektedir[73].

Şeyh Sadreddin Musa, Erdebil'deki merkez tekkenin yanında inşa edilen babasının kabrine bir türbe yaptırmıştır. Ayrıca O, dervişlerin rahatlıkla kullanabilmesi için tekkeye bir halvethâne (çilehâne)[74], imâret[75] ve dârülhuffâz[76] eklettirmiştir. Meydana gelen bu gelişmeler, tarikatın imkânlarını daha geniş bir çerçeveye taşımış olmakla birlikte Safevî Tarikatı'na bağlı müritler için de bir toplanma[77] ve tanışma-kaynaşma yeri olmasına katkı sağlamıştır. Bir yandan tekkede imkânlar ölçüsünde tarikatın genişletilmesi çalışmaları olurken öte yandan hem tarikatın önemli bir destekçisi, müridi hem de bölge hâkimi İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında vefat etmesi tarikat için sıkıntılı sürecin başlamasına neden olmuştur. Çünkü bölgede siyasi birliğin bozulması Safevî Tarikatı'nın da bu gelişmelerden dramatik olarak etkilenmesine neden olmuştur[78].

İlhanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Azerbaycan ve İran'da kontrolü ele geçiren Melik Eşref Çobanî (1344-1356), hem kendisine karşı halkı isyana teşvik ettiği hem de Şeyh Sadreddin ve tekkenin nüfuzundan çekindiği için onu Tebriz'de üç ay hapsettirmiştir. Şeyh Sadreddin'in faaliyetleri sonucu, her geçen gün müritlerinin sayısının artması devletin ondan kuşkulandığını göstermektedir. Elde ettiği bu topraklarda merkezî otoriteyi tesis etmek isteyen egemen gücün, büyük itibar sahibi Safevî Tarikatı'nın siyasi faaliyetlerinden çekindiği için şeyhi, başkent Tebriz'de tutma istediği gayet açık bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda Şeyh Cüneyd dönemine kadar Safevî şeyhlerinin siyasi otorite ile ilk defa ayrı düşmeleri sayılabilecek olan bu hadise bir kenarda ayrı tutulsa bile tekkenin edindiği mal

---

[71] Safevî tarikatının başında pîr veya mürşid olarak daima Safevîlerden bir kişi olurdu. Pîrlik her zaman babadan oğula geçerdi. Varis olan kişi küçük yaşta bir çocuk olsa bile bu usule daima riayet edilirdi. Hınz, Walther. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*. (Çev. T. Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK:10.

[72] Kaynaklarda Kutbü'l Evliya Sultan Sadreddin Musa veya Şeyh Sadreddin Erdebilî diye de geçmektedir. Aydoğmuşoğlu, 2014: 54.

[73] Aydoğmuşoğlu, 2014: 54-58.; Başka bir kaynakta Sadreddin Musa'nın vefat tarihi H. 794/ M. 1392 olarak belirtilmektedir. Öngören, 2008b: 460.

[74] Dinlenme yeri, yalnız başına oturulup ibâdetle vakit geçirilen yer. Devellioğlu, 2006:320. Bunun yerine "halvetgâh" da kullanılırdı. Arapça bir kelime olan halvet yalnızlık, oda demektir. Böyle yerde oturana tenhalıkta oturan manasına gelen "halvetnişin" denilirdi. Pakalın, M. Z. (1971). Halvethâne. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 714.

[75] Yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır evleri, aşevleridir. Devellioğlu, 2006:433.

[76] Hâfız yetiştirme yurdu. Devellioğlu,2006: 166.

[77] Aydoğmuşoğlu, 2014: 57.

[78] Öngören, 2008b: 460.

ve mürit sayısının siyasi iktidar tarafından önlem alınmasını gerektirecek kadar olması dikkate değer görülmektedir[79].

Üç aylık bir hapisten sonra serbest kalan Şeyh, gelen istihbarat sonucu tekrar tutuklanacağını anlayınca 1354 yılında bazı halifeleri ile birlikte Gilan'a geçmiştir. Bu esnada Altınorda Hükümdarı Canbeg Han (1340-1357) tarafından himaye altına alınan Şeyh Sadreddin, Melik Eşref Çobanî'nin Tebriz'de Canbeg Han tarafından öldürülüp egemenliğin Altınorda Hanlığı'na geçmesi ile 1356 yılında Erdebil Tekke'sine yirmi bir yıl aradan sonra tekrar dönebilme imkânı elde edebilmiştir[80].

Bundan sonra Canbeg Han tarafından ailesi, tekke ve müritlere ait olan Erdebil'deki bazı köyleri de kapsayan mülklerin bir envanteri çıkarılarak tescil edilmek istenmiş ancak hanın buna ömrü yetmemiştir. Ancak Erdebil Valisi Celâyirli Ahmed b. Üveys'in, 26 Mayıs 1372 yılında çıkarılan bir ferman ile tarikata ait mal varlığını ve tekkeye yapılan bağışları vergiden muaf tutması ve bu fermanda Şeyh Sadreddin'e şeyhülislâm, âlimlerin ve şeyhlerin en büyüğü, dervişlerin önderi, sultan ve meliklerin rehberi şeklinde hitap edilmesi tarikatın yöneticiler katındaki itibarının derecesini gözler önüne sermektedir[81].

Şeyh Sadreddin eskiye göre Safevîlerin nüfuzlu bir reisi olarak yeniden işe koyulduğunda bundan böyle siyasi ve sosyal çatışmalar konusunda tecrübe sahibi bir şeyh olmuştur. Yine siyasi mevki elde edebilmek gibi bir gayesi olmayan ve daha çok tarikat propagandası yapmakla meşgul olan Şeyh Sadreddin Musa için Selahattin Tansel, *"Mülûk-i zamanesi tamam ikram ve ihtiram"* gösterir ve hatta *"istimdâd-ı himmetle hizmetine varurlardı"*[82] ifadelerini kullanmaktadır. Kuvvetli bir delil olan bu bilgiler ilk şeyhlerin Rafizî olmadıkları yönündeki düşünceyi desteklemektedir.

Sadreddin Musa döneminde Safevî Tarikatı, bilhassa Anadolu ve Suriye coğrafyasına bilfiil kendi davasının propagandasını aktaran dinî bir harekete dönüşmüştür. Bütün bunlara ek olarak bu dönemde daha sonra gelen şeyhler tarafından savunulacak olan hareketin hususiyetlerini taşıyan militan Şiizmin[83] emarelerine rastlanmamaktadır. Şeyh

[79] Gündüz, 2010b: 22.
[80] Öngören, 2008b: 460.
[81] Öngören, 2008b: 460.
[82] Tansel bu ifadeleri Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4976 no, vrk. 88a'da Mecmua'ya dayandırmaktadır. Tansel, 2017: 260.
[83] Eravcı, 2002: 883.

Sadreddin Musa'nın, bilhassa Gürcistan ve Horasan'a halifeler göndererek Safeviyye Tarikatı'nın daha geniş bir coğrafyada tanınmasını sağlamaya çalıştığı ifade edilmektedir.

Bu çalışmalar arasında en önemlisi seyrü sülûkunu Şeyh Sadreddin Musa'nın yanında tamamlayan meşhur Tebrizli mutasavvıf ve şâir Kâsım-ı Envar'ın (1356-1433) faaliyetleridir[84]. Belirlenen bir plan dâhilinde önce Gîlân'a kısa bir süre sonra da tahmini olarak 1375 veya 1377 yılında Herat'a gönderilen Kâsım-ı Envâr'ın, tayin edildiği bu bölgede, Timur (1336-1405) ve oğlu Şâhruh (1377-1447) dönemlerinde irşad faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha önce yukarıda adından bahsedilen İlhanlı yöneticilerine ek olarak burada da zamane hükümdarı Timur'un Şeyh Sadreddin Musa'ya itibar ettiği ve güvendiğini[85] söylemek tarikatın itibarını kanıtlayan bir hususdur. Yine Şeyhin sohbetlerine katılanlar arasında daha önce de babasının sohbetlerinde bulunduğu söylenen Nişaburlu Hace Kutbüddin Yahyâ-yı Câmi yer almaktadır[86]. Erdebil'de bulunan merkez tekkenin, dinî faaliyetlerin neticesi olarak Safeviye müritlerinin bir toplanma yeri olmasının dışında bölgede içtimai konularda da söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle tarikatın bu faaliyetlerinin neticesi olarak siyasi istikrarsızlığın yaşandığı değişken sınırlara sahip bu bölgede sorunların çözüme kavuşması, ülkenin sosyal yapısında yaşanan geçiş dönemlerinde ferahlık sağlaması açısından ele alınıldığında göz ardı edilemeyecek bir noktada olduğu açıktır.

Kesin olarak söylenememekle beraber doksan yaşlarına kadar yaşadığı tahmin edilen Şeyh Sadreddin Musa, Sultan Hâce Ali (kaynaklarda Hoca Ali ya da Alâeddîn-i Erdebîlî diye de bilinen), Şeyh Şehabeddin ve Şeyh Cemaleddin adlarında üç evlada sahiptir. Şeyhin seccadesini ölümünden sonra vasiyeti üzere Şeyh Hâce Ali devralmıştır. Verilen bilgiler doğrultusunda Şeyh Sadreddin Musa'nın mezarı babasına ait türbenin yanında bulunmaktadır[87].

[84] Aydoğmuşoğlu**,** 2014: 54.; Farisî gazelleri, risaleleri ve sınırlı sayıda Türkçe şiirleri de bulunan Kasımü'l-Envar, Horasan ve Azerbaycan'da büyük tesirleri olan bir sufidir. Köprülü, 2017: 108.
[85] Öngören, 2008b: 460.
[86] Öngören, 2008b: 460.
[87] Aydoğmuşoğlu, 2014: 58.; Öngören, 2008b: 460.

1.2.3. Şeyh Hâce Ali

Şeyh Sadreddin'in tarikata 44 yıllık hizmetinden sonra yerine Erdebil'de oğlu Şeyh Hâce Ali[88] geçmiştir. Onun tarikatın can damarı Erdebil'de dünyaya geldiği bilinmekle beraber kaynaklarımızın verdiği bilgiler arasında kesin doğum tarihi hakkında güvenilir bir bilgi bulunmamaktadır. Tarikatın başına geçtiği zaman kaç yaşında olduğu tahmin edilemeyen Şeyh Hâce Ali'nin, 1392 yılında Erdebil'deki tekkede dergâhın yeni şeyhi olarak çalışmalarına başlamış[89] olduğu anlaşılmaktadır. Safevî Tarikatı'na ömrü boyunca hizmet ettiği anlaşılan şeyhin bütün Safevî şeyhleri arasında en çok irşad faaliyetlerinde bulunan kişi olduğu ileri sürülmektedir.

İran ve Azerbaycan havzasına hâkim hükümdarlar ile tarikat şeyhleri arasında zaman zaman görüşmelerin yaşanıp bilgi alışverişinde bulunulduğu daha önce de ifade edilmişti. Bu bilgiler ışığında Safevî tarikat silsilesinin itibarının gözetilmesinin neticesi olarak aşırı abartı olan ve ihtimal dâhilinde olmayan bilgilerin mevcut olmasından dolayı döneme ait kaynaklara ve bu kaynakları referans alarak hazırlanan eserlere karşı eleştirel yaklaşmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Moğollardan sonra 1370 yılında İran'ı işgal eden ve Orta Asya ile Orta Doğu bölgelerine hâkim olan Timur Devleti (1370-1507), cihan hâkimiyetini elde etmek gayesi ile sınırları oldukça geniş bir coğrafyaya zamanla hâkim olmuş bir Türk devletidir[90]. Bunun sonucu olarak, devletin kurucusu Emir Timur'un nüfuz olarak siyasi etki alanı geniş ve nüfus olarak kalabalık bir kitleye sahip olduğu görülmektedir. Cihat Aydoğmuşoğlu, Safevî kaynaklarına binaen Emir Timur (1370-1405) ile Şeyh Hâce Ali'nin birtakım vesilelerle birkaç kere görüştüklerini nakletmektedir. Şeyh ile ne zaman gerçekleştiği tahmin edilemeyen ilk karşılaşmanın Horasan bölgesine gitmek için Buhara'dan hareket eden Timur'un, Ceyhun nehrini geçerken kamçısını suya düşürmesi sırasında meydana geldiğini, ikinci karşılaşmanın ise Bağdat'tan Huzistan'a asker sevki sırasında olduğu bilgisini vermektedir[91].

---

[88] Sultânü'l Evliya Şeyh Hâce Ali ya da Alâeddin Erdebîlî bilinen unvanlarıdır. Aydoğmuşoğlu, 2014: 59.
[89] Azamat, N. (1995). "Erdebîlî Alâeddin". *TDVİA.(*11). İstanbul, 279. Başka bir kaynakta Şeyh'in 1378 yılında tarikatın başına geçtiği bilgisini verilmektedir. Aydoğmuşoğlu, 2014: 58.
[90] Gökkaya, A. K., Yeşilbursa, C. (2008). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*. Ankara: Siyasal Yayınevi:227.
[91] Aydoğmuşoğlu, 2014: 60.

Eldeki kaynaklara göre bu görüşmelere ek olarak ilerleyen yıllarda Timur'un, çıktığı Anadolu seferinin neticesi olan Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid ile 1402'de yapılan Ankara Savaşı dönüşünde dergâhında ziyaret ettiği Şeyh Hâce Ali'den bir hayli etkilendiği, Erdebil ve civarındaki köyleri adı geçen tarikata vakfetmiş olduğu ifade edilmektedir. Şeyhe bu şekilde iltifatta bulunulması ile birlikte Timur'un savaş ganimeti olarak Anadolu'dan gelirken yanında getirdiği söylenilen ve rivayete göre sayıları tahmini 30.000 kişiyi bulan Türk savaş esirlerinin, Şeyh Hâce Ali'nin isteği üzerine Timur tarafından serbest bırakıldığı ve bu kişilerin Safevî Tarikatı'na bağlanarak müridi oldukları iddia edilmektedir[92].

Safevî Tarikatı şahsında olumlu kabul edilen bu bilgi, o dönemki şartlar düşünüldüğünde esir sayısının abartılı olması nedeniyle eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Bunun dışında bunlardan birçoğunun Anadolu'ya dönmüş olduğu kaydedilmektedir. Anadolu'ya dönenler için Timur'un, Anadolu beylerine ve valilerine gönderdiği emirler arasında bu gelenlerin Safevî Tarikatı mensubu olduğu ve baskı altında tutulmamaları, Erdebil'i ziyaretlerinin engellenmemesi ve vergiden muaf tutulmaları yer almaktaydı[93]. Timur tarafından tarikata vakfedildiği söylenilen yerlerin vergileri Türkmen kabileleri Rumlu[94], Şamlu, Musullu, Kuzanlu, Kavanlu, Dulkadir ve Kacarlardan sağlanmış olup bu tahsilat türbe, hankâh ve müesseselerin giderleri için harcanmıştır[95].

Bazı kaynaklarda Safevî Tarikatı'nı oluşturan insan nüfusunun Anadolu'dan geldiği söylenilen mensuplarının serbest bırakılan bu savaş esirleri ile onların soyundan gelenler olduğu ifade edilmektedir. Verilen bu bilgilere karşılık olarak günümüzde bu konu ile alakalı çalışmalar yapan çevreler tarafından üzerine yeni bir şey eklenilmeden her fırsatta tekrar edilegelen bu görüşün geçerliliği tartışılması gereken bir husustur. 1370'te Timur Devleti'ne 34 yaşında iken hükümdar olan Timur'un bu savaş esirleri konusunda Şeyh

---

[92] Kütükoğlu, Bekir. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612).* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti:2.;Aydoğmuşoğlu, 2014: 60-61.; Tansel, 2017:231.;Bu esirlerin birçoğunun vatanlarına geri döndüğünü ifade eden Walther Hınz, geri dönmeyip de kalanlar için Şeyh Hâce Ali'nin Erdebil'de bir mahalle ayırarak onları buraya yerleştirdiğini söylemektedir. XVII. Yüzyılda dahi bu Anadolu'dan gelen Türklerin torunları "Sûfiyan-ı Rumlu" yani "Anadolu Sûfileri" adını taşıyorlardı. Hınz, 1992:8-9.

[93] Tansel, 2017: 234.

[94] Rumlu diye bilinen Türkmen grubunun Timur zamanında Anadolu'dan İran'a götürüldüğü şeklindeki rivayete itibar etmeyen Tufan Gündüz, Şah İsmail'den önce Erdebil'de Rumlular diye bir mahallenin varlığını da kayle alarak bunların Şeyh Cüneyd veya en geç Şeyh Haydar zamanında tarikata bağlandıklarını ve yavaş yavaş Erdebil'e yerleştiklerini haber vermektedir. Gündüz, 2010b: 53.

[95] Togan, Z. V. (2001). "Azerbaycan". *İslâm Ansiklopedisi*, (2), Eskişehir: MEB, 112.

Hâce Ali ya da Şeyh Sadreddin Musa ile tarihi kronolojide her ikisi ile de karşılaşma imkânının[96] göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Timur dönemi kaynaklarında denk gelinmediğini vurgulayan ve dolayısıyla esirlerin kime bağışlandığı noktasında ortak bir görüş sunamayan ilk Safevî kaynaklarına eleştirel yaklaşan Faruk Sümer, Timur'un Anadolu'dan getirdiği esirlerin Şeyh Hâce Ali'nin isteği üzerine serbest bırakılmasına dair verilen bilginin doğru olmadığı tezini ileri sürmektedir. Aynı yazar tarafından Türkistan coğrafyasına Orta Anadolu'dan Türkmen özelliklerini kazanmış hatırı sayılır bir sayıda Kara Tatar nüfusu ile Azerbaycan bölgesinden on bin hanenin zorla göç ettirildiği eklenmektedir[97]. Konu ile alakalı olarak çağdaş kaynakların aynı paydada birleşmemesi nedeniyle verilen bilgilerin doğru olup olmadığı konusu aydınlatılmaya muhtaç gözükmektedir.

1405 yılında Çin seferine çıkan Timur'un Otrar şehrinde iken seferini tamamlayamadan ölmesi üzerine yerine oğlu ve koyu bir Sünni taraftarı olduğu bilinen Şâhruh Mirza geçmiştir. Bölgede yaşanan envai türde şikâyetler üzerine 1420 yılında Şâhruh Mirza harekete geçerek itikadı bakımından Şiiliğe meyilli Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf üzerine düzenlediği Azerbaycan seferine çıkmıştır. Bu sefer sırasında Şeyh Safiyüddin'in mezarını ziyaret etmiş, Şeyh Hâce Ali ile görüştükten sonra onun duasını almak istediği nakledilmektedir[98]. Bu ve benzeri hadiseler Safevî Tarikatı'nın bölgedeki liderler üzerinde olan etkisini göstermesinin yanında tarikatın henüz Sünni bir karakteri olduğunu ifade etmesi bakımından da önemli görülmektedir.

Hacca gitmek için 1427 yılında Erdebil'den yola çıkan Şeyh Hâce Ali, bu yolculuk esnasında Suriye'de devrin ünlü Sünni fakih ve âlimleri ile görüşme fırsatı elde etmiştir. Bu âlimler nazarında hürmet gösterilen Şeyh Hâce Ali'nin, Suriye'de Safevî Tarikatı'nın daha geniş bir kitle üzerinde etkili olmasını sağladığı öngörülebilir. Hacdan sonra bir müddet Mekke'de kalıp burada vakit geçiren Şeyh Hâce Ali, Erdebil'e dönüş yolunda

[96] Şeyh Sadreddin 1334-1378, Şeyh Hâce Ali ise 1378-1429 yılları arasında tarikata hizmet etmiştir.
[97] Faruk Sümer aktarılan bu hadiseyi İran'a Anadolu'dan geliş hatırasının yanlış anlaşılması olarak değerlendirmektedir. Sümer, 2018:6-7.;İran kaynaklarından nakleden Yılmaz Karadeniz; Faruk Sümer'in böyle bir kaydın olmadığı tezini ileri sürmesine karşılık olarak bu meselede İran kaynaklarının hemfikir olduğunu belirtmekte ve Anadolu'dan getirildiklerini iletmektedir. Ayrıca, Hoca Ali'nin kendisine teslim edilen Tekeli, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu ve Zülkadir'den oluşan Türk boylarından Kızılbaş birlikleri oluşturduğunu ve bunları birer Şii fedaisi olarak eğittiklerini haber vermektedir. Karadeniz, 2018:58.
[98] Öngören, 2008b: 460., Hınz, 1992:14.

Kudüs'e de uğramış ve pek çok kişi Safevî Tarikatı'na intisab etmiştir. Hiç kuşkusuz bunlardan en önemlisi, İbnü's-Sâiğ adıyla tanınan Hanefi fakihi Şemseddin Muhammed b. Ahmed'dir.

Bunun dışında Hâce Ali'nin Bayramiyye Tarikatı'nın piri Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şeyhi Somuncu Baba[99] ile aynı zamanda çağdaşı ve büyük olasılıkla da müridi olarak zikredilen Kemal Ümmî gibi Anadolu'da faaliyet gösteren halifeleri de bulunmaktadır. Bayramiyye Tarikatı silsilesinin Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba ve Şeyh Hâce Ali aracılığıyla Safevî silsilesine ulaşması açısından ele alındığında konunun Türk tasavvuf tarihinde mühim bir yer işgal ettiğini söylemek izahtan varestedir[100]. Yalnız burada dikkat çekilmek istenen nokta şudur: Somuncu Baba'nın Şeyh Hâce Ali'nin mi yoksa babası Şeyh Sadreddin Musa'nın mı halifesi olduğu tarihçilerimiz arasında ihtilaflı bir konudur. Kaynakların verdiği bilgiler ışığında Somuncu Baba'nın ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte 1412'de vefat ettiği kabul edilirse, belli bir olgunluğa gelen Şeyh Hâce Ali'nin de 1429'da ölmesi münasebetiyle aradaki 17 yıllık fark, Somuncu Baba'nın onun değil babası Şeyh Sadreddin Musa'nın halifesi olma ihtimalini öne çıkarmaktadır. Ancak bununla birlikte Somuncu Baba'nın Şeyh Hâce Ali'nin kendisinden hilafet alması da mümkün görünmektedir. Osmanlı Devleti hükümdarı Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Bursa Ulucami'nin açılışı sırasında hükümdarın damadı Emir Sultan tarafından Gavs-ı a'zam[101] olarak nitelendirilen Somuncu Baba'nın, Cuma namazını kıldırma ve hutbe okuma sorumluluğunu üzerine almış[102] olması bu konu üzerinde kesin görüş ortaya koymayı zorlaştırmaktadır.

Bu ortaya konan görüşlerden farklı olarak Safevî Tarikatı'nın Şeyh Hâce Ali ile birlikte bir değişime uğradığı ve Şiî bir mahiyete büründüğü dile getirilmektedir. Bu dönemde Anadolu'ya karşı bir Şii tehdidi bulunmamaktadır. Ancak Şeyh Safiyüddin'in Amasya'da faaliyet gösteren en tanınmış halifesi Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin[103] bu

---

[99] Şeyh Hamîdüddin Aksarâyî adıyla da bilinir. Bursa'da yaşadığı zamanlarda eşeğiyle ormandan odun getirip bu odunlarla ekmek pişirmesi ve ekmekleri sırtına yükleyerek sokak sokak dolaşıp "somunlar, müminler!" şeklinde bağırarak halka dağıttığı için kendisine Etmekçi Koca ya da Somuncu Baba lakabının verildiği rivayet edilir. Şahin, H. (2009). "Somuncu Baba", *TDVİA,(*37), İstanbul,377.

[100] Azamat, 1995: 279.; Öngören, 2008b: 460.

[101] Tarikat kurucusu anlamına gelmektedir. Devellioğlu, 2006:280.

[102] Şahin, 2009:377.; Öngören, 2008b: 461.

[103] Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Orta Asya'dan gelip Erzincan'a yerleşen bir Türk boyuna mensuptur. Yıldırım Bayezid zamanında yaşayan XV. yüzyıl mutasavvıflarından olup Şeyh Safiyüddin'in torunu Alaaddin Ali'ye talebe olmuş ve hocası tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. Yılmaz, Selahattin. (1996). "Abdurrahman Erzincanî".*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), Sivas,243.

konudaki *"Tâife-i Erdebiliyye şimdiye değin gâyetle vera' ve takvâ ve hüsn-i' akîde üzere iken hâlen şeytân-ı bed kemân anların sudûrına duhûl ve dimâ-yı fâside gibi urûkuna hulûl idüp tarîka-î eslâfdan ihrâc ve izlâl eyledi"* [104] sözleri konunun aydınlatılması için bir ipucu niteliği taşımaktadır. Çünkü burada Erdebil taifesinin takva ve güzel bir itikat üzere iken inançlarını bozarak seleflerinin yollarından ayrıldığı ifade edilmektedir. Şeyh Hâce Ali'nin Şiiliği benimsemesi, tarikata farklı boyutlar kazandırmıştır.

Bilhassa Timur'un Anadolu dönüşünde Şeyh Hâce Ali ile görüşmesinden sonra tarikatın siyasi bir hüviyete geçişinde hız kazanmış olduğu belirtilmektedir. Erdebil'in Safevî Tarikatı'na vakfedilmesi ve Anadolu esirlerinin serbest bırakılması Şeyh Hâce Ali'nin bu bölgede özerk hareket etmesini kolaylaştırmış olduğu tahmin edilmektedir[105]. Bu şekilde tarikatın yapılanması için maddi ihtiyaç karşılanmış olup Şeyh'i destekleyen sadık taraftar topluluğunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Karşı tez olarak Safevî Tarikatı'nın Hâce Ali'den itibaren Şiiliğe meyilli olduğuna dair ortaya konulan görüşlere şüphe ile yaklaşan Tufan Gündüz ise hem Şahruh gibi Sünni bir hükümdarın ona iltifat etmesi hem de Hac için yola çıktığı zaman temasta bulunduğu Sünni fakih ve âlimlerin ondan saygı ile bahsetmelerini kanıt olarak ileri sürmekte ve Şeyh'in Şiiliğe meyletmediğinin altını çizmektedir. Aynı şekilde Hâce Ali'nin oğlu Şeyh Cafer, yeğeni Şeyh Cüneyd'in Rafizilik boyutunda fikirlere sahip olması nedeniyle tarikatın başına geçmesini engellemeye çalışması da bu doğrultuda ileri sürülen görüşleri ispat eder niteliktedir[106].

1.2.4. Şeyh Cüneyd

Safevî Tarikatı'nın mistik karakterinden saparak saltanata dönüşmesinde önemli bir katkıları olduğu bilinen Şeyh Cüneyd, Şeyh Hâce Ali'nin torunu, Şeyh Şah unvanlı Şeyh İbrahim'in en büyük oğludur. Şeyh Cüneyd takriben 1434-1435 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının 1447 yılında[107] vefatı üzerine 18 yaşında iken tarikat geleneklerine göre babasının yerine geçerek tarikat şeyhliğini üstlenmek istese de tarikatın klasik formunu savunan amcası Şeyh Cafer tarafından bu teşebbüsü, hiç de iyiye yorumlanamayacak aşırı

[104] İnternet: Mecdî, *Tercüme-i Şakaik-ı Numaniyye*, İstanbul ,1269, 78. 23.03.2018 tarihinde TBMM Açık Arşivinden temin edilmiştir.
[105] İnternet: Küçükdağ, Y.- Dedeyev, B. (2009). "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*:420. 17.05.2018 tarihinde alındı.
[106] Gündüz, 2010b :24.
[107] Yazıcı, T. (1993). "Cüneyd-i Safevi". *TDVİA*, (8). İstanbul, 123.

fikirlere sahip olduğu ve Şii esaslara dayalı bir devlet kurma fikri taşıdığı gerekçesiyle engellenmek istenmiştir[108].

Bununla birlikte Şeyh Cüneyd'in Şiiliğe olan eğilimleri bir yandan amcası Şeyh Cafer ile arasının açılmasına neden olurken bir yandan da bundan sonra Safevî Tarikatı'nın Sünni ve Şii olmak üzere iki kola ayrılmasına neden olan süreci başlatmıştır[109]. Nitekim bu tarikat şeyhliği meselesi, Şeyh Cüneyd'in şeyhlik iddiası ile birlikte şeriata ters davranışları, maddi gücü yani saltanatı arama uğruna on üç yıl sürecek sürgün hayatını başlatmış ve ileride gelişecek olayların habercisi olmuştur. Her ne kadar Safevî Tarikatı'nın Şeyh Hâce Ali'den itibaren Şii inanca meylettiğine dair tarihçilerin verdiği bilgiler birbiri ile çakışsa da[110] devrin karışık olaylarından faydalanarak şeriatı bozup Şii'liğe yönelme ve tarikat topluluğundan dinî bir devlet meydana getirme isteğinin Şeyh Cüneyd ile ortaya çıktığı fikri genel olarak kabul görmektedir[111].

Şeyh Cüneyd'e kadar Safevîye Tarikatı, Halvetiye ve Kalenderiye tarikatları ile kaynaşık bir çizgide faaliyetlerine devam etmektedir. Bu tarihe kadar siyasi bir misyonu ve faaliyeti görülmemektedir[112]. Hatta Şeyh Hâce Ali'nin Şii temayülleri bünyesinde barındırıp, kökleştirdiği konusunda herhangi bir kanıt tespit edilememektedir. Şeyh Cüneyd'in tarikatın sâlikleri arasına Şiîlik ve râfızîlik fikirlerini sokmaya başlaması ile birlikte kendisine bağlı sufilerin nicelik ve niteliğinin artmasının sonucu olarak taraftarlarının bağlılığından faydalanmakta tereddüt etmediği anlaşılmaktadır[113]. Onun bu şekilde bölgede giderek güçlenmesi, dikkatleri üzerine çekmesine ve sonunda hayatına mal olacak bir sürecin başlamasına neden olduğu görülmektedir[114]. Ortaya çıkan bu gelişmelere paralel olarak etrafında bulunan ve çoğunluğu göçebe ve köylülerden oluşanlara, dinin yüce itikatlarından ziyade efsanevi hikayeler anlatarak yeni Safevî davasını işleyip teşkilatlandıran[115] Şeyh Cüneyd, bundan sonra kâfir memleketler üzerine kendisine bağlı olanların geçimini temin etmek maksadı ile gaza akınlarına başlamıştır. Şeyh'in aslında

[108] Aydoğmuşoğlu, 2014: 64-65.; Öngören, 2008b: 461.
[109] Küçükdağ, Y. (1999) "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri". *Osmanlı I,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 270.
[110] Ancak Kenan Ziya Taş, o zamana kadar Sünni bir çizgisi olan tarikatta Şiilik taraftarlığının Hâce Ali ile birlikte başladığını savunmaktadır. Taş, 2003:329.
[111] Gündüz, 2010b:24.;
[112] *"Ol pür-mekr-ü- keydün ceddi Cüneydî dahi Erdebîl ocağında şeyh-i celîlü 'l-kadrken bir def'a nâr-ı fitneyi yakmışdı. Cihâd adına 'alem kaldurub, hayl-i cerrârla seyl-vâr Gürcistâna akmışdı."* İbn Kemâl, IX. Defter, 86.
[113] Yınanç, M.H. (1945). "Cüneyd". *İslam Ansiklopedisi*.(3). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 243.
[114] Tansel, 2017: 231.
[115] Yınanç, 1945:243.

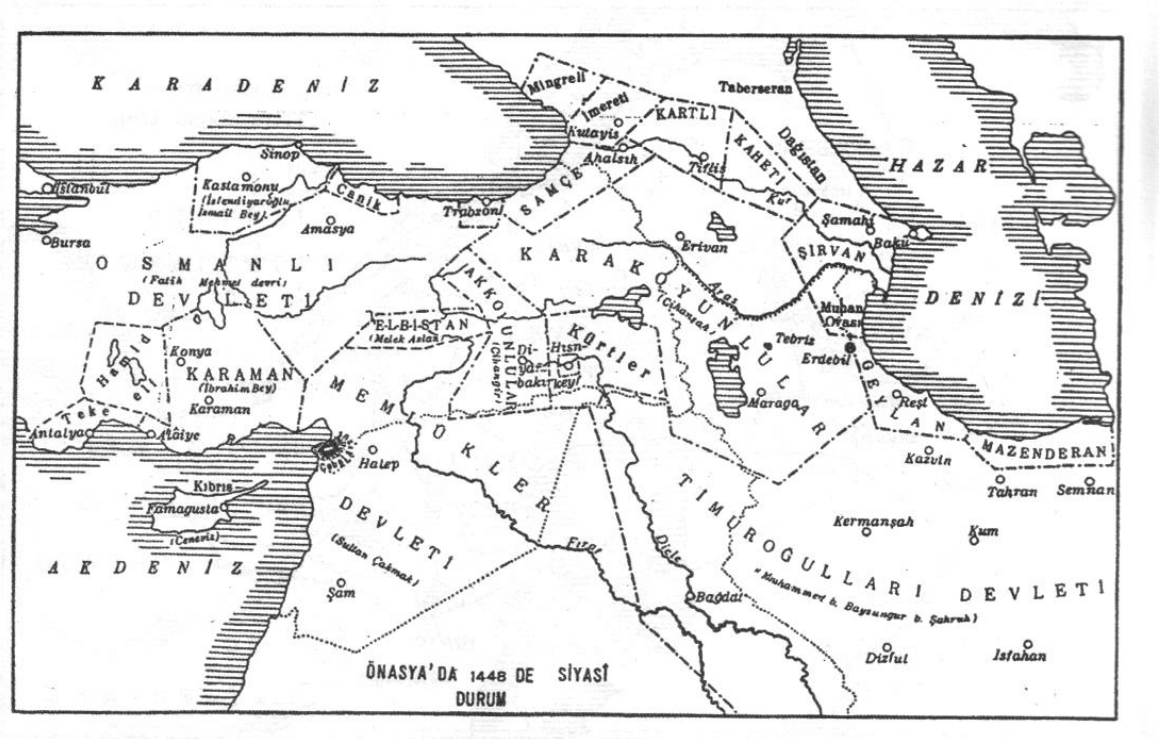
"gaza akınları" ile bu yeni dava ile ortaya çıkışını taçlandırmak düşüncesinde olması da ihtimaller arasında gözükmektedir. Bu durum, doğal olarak Şeyh'in nüfuzunun anlaşılır derecede hissedilmesinin yanında bu durumdan rahatsız bazı çevrelerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. O dönemde İran, Doğu Anadolu ve Azerbaycan koyu bir Şiî ve güçlü bir yönetim olan Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın (1439-1467) kontrolü altında bulunmaktaydı[116].

Karakoyunlu Devleti'nin başkenti Azerbaycan'ın sınırları dâhilinde olan Tebriz şehri ile yine Azerbaycan'a çok yakın olan Erdebil şehri arasındaki mesafenin yakın oluşu ve bölgenin siyasi olarak kaygan bir zemine sahip olması bir devletin kendisini tehdit eden unsura karşı egemenlik hakkını korumak için harekete geçirmektedir. Tarikatın daha önceki şeyhlerinden farklı olarak radikal fikirlere sahip Şeyh Cüneyd'in faaliyetleri Karakoyunlu yönetimi tarafından takip edilmiş ve siyasi bütünlüğünü tehdit ettiği için Şeyh Cüneyd Erdebil şehrini terk etmeye zorlanmıştır[117]. Bu şekilde hareket edilmesi bir yandan da meselenin altında Şeyh Cafer ile Cihanşah arasında kaynaklara yansımayan, fakat öyle olduğu kuvvetle tahmin edilebilen müthiş pazarlıkların yattığı düşüncesini desteklemektedir.

Sonuç olarak Şeyh Cafer ile akrabalık[118] da tesis eden Cihanşah'ın tahrikleri karşısında kalabalık müritleri tarafından teşvik edilen Şeyh Cüneyd, 1448 yılında Erdebil'den ayrılmıştır. Kendisine bir yurt arayan Şeyh Cüneyd'in, geçmişte tarikat halifelerinin Anadolu'ya gönderilmeleri ve Osmanlı hükümdarları tarafından öteden beri çerağ akçesi[119] ile tarikata hediyeler yollanmasını da hesaba katarak ilk önce Anadolu'ya gitmeyi tercih ettiği[120] görülmektedir. O sırada Yakın Şark da hâkimiyet merkezi İstanbul olup Anadolu'ya kısmen egemen olan Osmanlı Devleti, Kahire merkezli Memluk Devleti ve Tebriz merkezli Karakoyunlu Devleti arasında kaldığı için coğrafi bütünlükten söz edilememektedir. Siyasi otoritenin bölünmüş olması bir taraftan Şeyh Cüneyd'in planlarını gerçekleştirmek için belki de kendisini de şaşırtan elverişli bir zemin[121] bulduğu

[116] Gündüz, 2010b: 24.
[117] Gündüz, 2010b: 24.; Aydoğmuşoğlu, 2014: 65.; Tansel, 2017: 231.
[118] Cihanşah kızını Şeyh Cafer'in oğlu Seyit Kasım Han ile evlendirmiştir. Hınz, 1992:16.; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK, 2006. ,393-394.
[119] Hınz, 1992:7.
[120] Yazıcı, 1993:123.; Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya geçmek için Cihanşah'ın kendi başkenti Tebriz'den geçmesine müsaade etmeyeceğini biliyordu. Bu yüzden Van gölünü güneyde bırakacak şekilde Karabağ ve Ermenistan istikametini kullanarak geçiş yaptığı tahmin edilmektedir. Hınz, 1992:16.
[121] Hınz, 1992: 16.; Aydoğmuşoğlu, 2014: 67-68.

düşüncesine kapılmasını sağlarken diğer taraftan da bu ortamda bulunan gayri Sünni beşerî unsurun da ikna edilmesi sürecini başlattığı görülmektedir.

Harita 1.1. Önasya'da 1448 yılında siyasi durum[122]

Aile çekişmesi yüzünden Erdebil'den sürülmüş olan Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelişi ile ilgili ayrıntıları XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde eserinde haber vermektedir. Son derece kıymetli bilgiler içeren eserde, müellifin kendisinin de Şeyh Cüneyd'i şahsen görmesinin neticesi olarak da olaylar olay sırası gözetilerek nakledilmeltedir. Aşıkpaşazâde'nin "*Bunlar hod sofularıydı. Şeyh Safi mürîdlerinden idi. Tasavvufdan şer'-i Muhammedî sallallâhu aleyhi ve selem üzerine olurlar idi. Bunları tekfir etmeye sebep ne oldu?"*[123] ifadesi ile ilk başta Safevî şeyh ailesinin tabanı Sünni kaideler üzerine kurulu bir tarikat görünümünde olduğu belirtilmektedir.

Müellif aynı eserinde ülkesinden ayrılmak zorunda bırakılmış Şeyh Cüneyd'in bir kısım müritlerini Osmanlı hükümdarı II. Murat'a seccade, Mushaf ve tesbih gibi hediyeler ile gönderdiğini iletmektedir. Bu gelen kimseler Osmanlı merkezî otoritesinden görünürde irşat faaliyetlerinde bulunmak üzere Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan Kurt Beli

[122] Bu harita Walter Hinz'in Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi adlı eserinden alınmıştır.
[123] Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502*). (haz. Necdet Öztürk). Bilge Kültür Sanat. İstanbul 2013. :330.

mevkiini istemiştir. II. Murat, bu konuda veziriazamı Çandarlı Halil Paşa ile bir istişare yaptıktan sonra *"Bir Tahtda iki pâdişâh sığmaz"*'[124] hitabı ile Şeyh Cüneyd'in isteğini geri çevirmiştir. Şeyh Cüneyd ile yanında gelen müritlere iki yüz filori gelen dervişlere de bin akça harçlık verilerek[125] gönderilmişlerdir.

Aşıkpaşazâde'nin bu anlattıklarına göre, Şeyh'in her ne kadar burada sufilik ile alakadar olacağı belirtilse de Osmanlı yönetiminin Şeyh Cüneyd'in Erdebil'de iken yaptığı icraatların ve Anadolu'ya ne amaçla geldiğinin farkında olmaması mümkün değildir. Fakat kalabalık taraftarı olan bir din adamını, görüşlerindeki tezatlığa rağmen kuvvet kullanarak değil de bir miktar para ile göndermesi manidar gözükmektedir. Elbette bunun izahı için türlü sebepler vardır. İlk akla gelen, Safevîlerin siyasi amaçları ortaya çıkmadan önce tarikatın Anadolu'da manevi etkilerinin olduğu ve bizzat Osmanlı padişahlarının her sene Erdebil'de bulunan merkez tekkeye "çerağ akçesi" göndererek saygılarını açığa vurması bu etkinin bir nişanesi olarak kabul edilebilir[126].

Şeyh Cüneyd hakkında haberler veren Aşıkpaşazâde, kendisine Osmanlı ülkesinde bir yer edinemeyen Şeyh'in bundan sonra insani kaynak gücü temin edebilmek amacıyla yönünü Konya'ya çevirerek Karamanoğlu İbrahim'den kendisine bir yurt istediğini bildirmektedir. Şeyh Cüneyd işte bu yüzden Konya'da bulunan Şeyh Sadreddin Konevî zaviyesine gitmiştir. O zamanlarda zaviyenin şeyhi Şeyh Abdüllatif[127] tarafından niyeti hakkında bilgi sahibi olunduğu için ilgi görmeyen Şeyh Cüneyd ile şeyhin arasındaki diyalogun Hızır Bey'in öğrencisi Hayreddin Efendi tarafından sağlandığı Aşıkpaşazâde tarafından iletilmiştir. Nihayet ikili Aşıkpaşazâde tarafından gün, ay ve hatta senesi hakkında dahi bilgi verilmeyen bir tarihte bir araya gelmişlerdir. Bu esnada kendi mezhebini savunmaya çalışan Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllatif'e tartışmanın kilitlenmesine neden olan ve tarikat geleneklerini sorgulayan *"Ataya ashâb mı evladur, yoksa evlâd mı evlâdur?"*suali ile tartışmanın şiddetini oldukça arttırmıştır. Başka bir düşünüşle art niyetli olduğu anlaşılan Şeyh Cüneyd'in, tarikat yolunu bu sorusu ile ya Hz. Ali'ye (Evlad) ya da Hz. Ebubekir'e (Ashab) bağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu soruya Şeyh Abdüllatif,

[124] Merkezi ve ana teşkilat yapısı başka bir ülkenin sınırları dâhilinde bulunan herhangi bir dini tarikat oluşumunun ulusal sınırlar içerisinde yayılıp genişlemesine ve aynı zamanda serbest uygulamalara müsaade etmenin nasıl vahim sonuçlar doğuracağı açıkça fark edilmiş olmalıdır. İran atalar sözü: yedi derviş bir postta oturabildikleri halde iki hükümdar dünya kıt'asına sığamazlarmış. Hınz, 1992: 17.
[125] Aşıkpaşazâde, : 330.
[126] Savaş, Saim. (2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik,* Ankara: TTK., 1.
[127] Zeyniye tarikatının Anadolu'daki temsilcisidir.

"Sual ettiğin makamda ashâb evlâdur. Zira ashâbun hakkında Kelâm-Kadîm'de 'muhâcirîn ve'l-ensâr' diye yazılmıştır. Ve dahi mezâhib-i erba'a ashâbdan alınmıştır, evlâddan alınmış değildir" şeklinde cevap vermiştir. Şeyh Cüneyd'in karşılık verdiği *"O ayetler ashâb hakkında nazil olduğu vakit sen orda mıydın?"* ifadelerine çok sinirlenen Şeyh Abdüllatif *"Sen bu itikad ile kâfir oldun. Ve bu itikad ile sana uyanlar da kâfir olur."*[128] sözleri ile karşı çıkmıştır. Binaenaleyh Şeyh Cüneyd, Kur'an'ı Kerim'i hem değersiz hem de inkâr ettiği gerekçesi ile olaya tanık olanlar tarafından kafirlikle suçlanmıştır. Bununla birlikte İslam dinine aykırı hareket ettiği gerekçesi ile vuku bulan tartışmada şiddetli anların yaşanmasına da sebep olmuştur.

Olayların Şeyh Cüneyd'in hayal ettiği gibi gelişmemesi onun Konya'da da tutunamamasına neden olmuştur. Bundan sonra, o zamanlarda Varsak diyarı olarak bilinen Taşeli yani İçel taraflarına giderek[129] orada yaşayan Türkmenler arasında kendisine taraftar edinmeye çalışmıştır. Hedefinde başarılı olduğu söylenilebilir. Bu konuda ileride kurulacağını bildiğimiz Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişiminde Varsakların etkili bir şekilde rol oynaması önemli bir kanıt olsa gerek[130]. Bu sırada durumu ciddiyetle ele alan Şeyh Abdüllatif, Karamanoğlu İbrahim Bey'e bir mektupla Şeyh Cüneyd'in *"evlâd-ı resûllük" davasında* olduğunu, dinî kaidelere uymayıp şeriatı bozmak niyetinde olduğunu ve kendi devletini kurmak maksadı taşıdığını bildirmiştir. Hareketleri yakından takip olunan Şeyh Cüneyd, yaşanan kovalamacının ardından Ramazanoğulları tarafından da takip edilmediğinden emin olarak Dulkadiroğullarının toprak sahası olan Suriye'de Halep taraflarına geçmiş ve faaliyetlerine kaldığı yerden aralıksız olarak burada devam etmiştir[131]. Bu bölgede hâkim olan Bilaloğlu'ndan Ersöz Dağı'nda kalmak için izin alarak buradaki ıssız bir kaleyi tamir ettirmiş ve oraya geçici olarak yerleşmiştir. Daha sonra kendisine mürit edinebilmek, mezhebini geniş kitlelere yayıp nüfusunu artırabilmek maksadıyla Antakya, Kilis, Antep, Maraş, Harim istikametlerine özellikle de Amik ovasında yaşadığını bildiği Türkmenler arasında yoğun propaganda faaliyetlerine başlamıştır[132]. Bu bölgelerde serbestçe tarikatın propagandasını yapabilme imkânı elde

[128] Aşıkpaşazâde,:330.
[129] Yinanç, 1945:243.; Gündüz, 2010b:26.
[130] Sümer, 2018:49.
[131] Aşıkpaşazâde,:331.; Gündüz, 2010b:26.
[132] Yinanç, 1945:243.; Yazıcı, 1993:124.; Gündüz, 2010b: 26.

eden Şeyh Cüneyd'in etrafına kısa zamanda o kadar çok insan toplanmıştı ki, müritleri arasında Anadolu, Suriye ve Irak'tan pek çok insan bulunmaktaydı[133].

Bütün bunlara ilave olarak Rumeli ve Anadolu'da bulunan Simavna Kadısı oğlu ve ona bağlı müritleri ile daha birçokları Şeyh Cüneyd'in emri altına girmişlerdir. Ancak onun kalabalık Türkmen topluluklarının bulunduğu bu bölgedeki faaliyetlerinden çekinen Sünni çevreler,[134] dikkatleri üzerine çeken Şeyh Cüneyd'in çekinilmesi lazım gelen bir kuvvet hâline gelmesinden korktukları için durumu Mısır Memluk sultanı el-Melikü'z Zâhir Çakmak'a (1442-1453) bir mektup yazarak bildirmekte gecikmediler. Durumun farkında olan Sultan Çakmak, Halep valisine Şeyh Cüneyd'i takibe koyulması için emir vermiş, ancak rahatsızlığı sebebiyle kendisi gidemeyen vali bu meseleyi halletmek için ulu hacibini askerleriyle birlikte göndermiştir. Yaşanan çatışmada büyük darbe yiyen Safevî torunu çareyi Türkmenlerin arasına gizlenmekte bulsa da sıkı bir şekilde takip edildiği için kamufle olamayacağını anlamış ve çok geç olmadan buradan ayrılmıştır. Daha sonra Şeyh Cüneyd, *"Beni isteyen kişi Canik'de bulsun"*[135] diyerek ve kuzeyi yeni istikamet noktası belirleyerek Canik bölgesine (Samsun bölgesi) gitmiştir[136].

Çalışmalarına buradan devam eden Şeyh Cüneyd'in, bu bölgede Çepni Türkmenleri ile tanıştığı ve Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan bu topluluğu kendi mürit listesine sadakatle eklediği görülmektedir[137]. Güçlü bir iradeye sahip olan ve kısa zamanda etrafına birkaç bin kişi toplayabilen şeyhin burada ne kadar kaldığı net bir şekilde bilinmese de kendisine sadık taraftarlar toplayıp, bu yeni kuvvetlerin teşkilatlanmasını sağlayacak kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Bölgede hâkimiyet büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin elinde idi. Burada tek gayrimüslim devlet olan Trabzon Pontus İmparatorluğu Osmanlılara verdiği tabiiyet sözü ve haraç sayesinde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

---

[133] Tansel, 2017:261.; XV. yüzyılın ortalarında Erdebil'de bulunan tekkeye Anadolu'dan ziyarete gelen müritlerin en bilindik niteliği, daha medrese kültürünün etkisine girmemiş, yüzeysel manada İslamiyet ile Orta Asya'dan getirdikleri eski dini inanç ve telakkilerini birleştiren köylü ve göçebe kesim olmasıdır. Onların dini hayatlarında "dede" unvanı taşıyan kimseler yön vermekteydi. Bu kesim, inançlarının temeli olarak Ehl-i Beyt anlayışını kabul etmekte ve medrese eğitimi almış olanlara göre daha aktif ve bu konunun heyecanlı olarak savunuculuğunu yapmaktadırlar. Sümer, 2018:7.

[134] Halep şeyhleri ve Şeyh Zeyneddin-i Hâfî müritlerinden olan Mevlevî Şeyhi Mevlânâ Ahmed-i Bekrî ve Abdülkerim Halîfe Mısır sultanı Çakmak'a gönderdikleri mektupta Şeyh Cüneyd'den *"Senin vilayetinde deccal zâhir oldu."* diye bahsediyorlardı. Aşıkpaşazâde,:331.

[135] Aşıkpaşazâde,:331.

[136] Aşıkpaşazâde, :331. Suriye'den uzaklaştırılma ve bunun ardından meydana gelen olayların 1453 yılı ve öncesinde meydana geldiği söylenilebilir. Delil olarak da Sultan Çakmak'ın 1453 yılında vefat etmesini gösterebiliriz.

[137] Gündüz, 2010b:27.

Öyle ki bu devlet, Şeyh Cüneyd'in gözüne pek zayıf gelmiş olmalı ki burada ilk kez eylemsel olarak gaza hareketini tasarlamış ve uyguladığı stratejide taktik değişikliğine gitmiştir[138]. Tufan Gündüz, Şeyh Cüneyd'in derinliği olan bu hareketinin yorumlanmasında görünür ve altta yatan olmak üzere iki sebebin olduğunun altını çizmektedir. Gündüz, bu girişimde ilk bakışta görünenin şeyhin kendisine yurt edinme sevdası olduğuna dikkat çekerken, diğer yandan da şeyhin bu devlete saldırırken kullandığı mahiyetin Trabzon'u ele geçirmede zayıf kalacağının farkında olduğu belirtir[139]. Yazar iki noktaya dikkatleri çekmeye çalışmaktadır. İlki, Osmanlı Devleti tarafından bu bölgede Türk hâkimiyeti büyük oranda gerçekleştiğinden Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olmayan Türkler, uzun bir zamandan beri "darü'l harb" yerine geçecek bir bölge kalmadığı için gaza ve cihad faaliyetlerinde bulunmuyorlardı. Bundan dolayı Şeyh Cüneyd'in unutulmuş olan bu geleneksel hareketi yeniden canlandırması müritleri açısından motivasyonu artırabilirdi. Diğeri, ve ilkine göre daha can alıcı olanı ise Şeyh Cüneyd'in, kendi performansını test etmek istemesiydi. Bir anlamda onun böyle bir prova sahnelemesi sahip olduğu potansiyelin karşı tarafta tesir ölçüsünü görmek istemesi bakımından dikkate şayandır[140].

Fakat Osmanlı sultanı II. Mehmed, şeyhin kendisine tabi olan ve vergi veren bir devleti muhasara ettiğinin haberini almış ve Sivas Rum beylerbeyi Hızır Bey'i bu meseleyi siyasi ve güvenlik boyutunda halletmesi için görevlendirmiştir. Gelen kuvvetlere karşı direnemeyeceğinin farkında olan ve geri çekilen Şeyh Cüneyd, bu kez rotayı Akkoyunlu Devleti'ne çevirmiş ve çareyi Hasan Keyf'de[141] kışlamakta olan Uzun Hasan'a (hükümdarlığı:1452-1478) sığınmakta[142] bulmuştur. Şeyh Cüneyd'in bu hareketi Uzun Hasan'ın altın çağına denk gelmektedir. Elbette bu gelişme[143], Yakın Şark tarihinde etkisi yadsınamayacak derecede büyük olan olayların tohumunun atılması bağlamında düşünüldüğünde mühim bir "geriye dönüş" olarak nitelendirilmelidir.

---

[138] Tansel, 2017: 261.

[139] Gündüz, 2010b: 27.; Niksar emiri Tâceddinoğlu Mehmed Bey ve Anadolu'nun her tarafından gelen müritleriyle birlikte Şeyh Cüneyd Trabzon'a doğru yürüdü. O zamanki Trabzon İmparatoru olan IV. Yuanis Komninos gereken bütün tedbirleri aldı. Ancak Şeyh Cüneyd taarruza geçerek imparatorun ordusunu bozguna uğrattı. Şeyhin askerleri Al-Çakal adı verilen Aya-Fokas'ta bulunan İmparatorun karargâhını işgal ve askerlerinin bir bölümünü esir ettiler. Ne zaman olduğunu hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu saldırı üç gün süren muhasaradan sonra sona ermiştir. Yinanç, 1945:244.

[140] Gündüz, 2010b: 27.

[141] Yinanç, 1945:244.

[142] Aşıkpaşazâde,:331.

[143] Hınz, 1992:25.

Tarikat için reislik mücadelesine giren öz amcası Şeyh Cafer tarafından da tarikatın başına geçmesine izin verilmeyen Şeyh Cüneyd'in Şiiliğe nasıl ve ne zaman yöneldiği, bu fikrin oluşmasında etkili olan kişilerin kim olduğu ve ne şekilde tesiri altında kaldığına dair bilgimiz ise ne yazık ki aydınlatılmaya muhtaçtır. Bununla birlikte Safevî Tarikatı ve çoğunluğu Anadolu'dan gelen müritlerin ne zaman Şiileştiği noktasında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir kısım araştırmacılar, tarikatın Şeyh Cüneyd ile birlikte Şiileşmeye başladığını iddia etmekte ve Anadolu'da yapılan propagandalar sonucu burada yaşayan müritlerin Şiileştiğini savunmaktadırlar[144]. Faruk Sümer ise bu konuda aksini beyan etmektedir. Ona göre Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya geldikten sonra Şiiliğe bağlanmıştır. Şeyh'in bu yönelişinde de Anadolulu Şii veya Şiiliğe meyilli gruplar etkili olmuş ve tarikatın Şiileşmesi süreci bundan sonra başlamıştır[145].

Bu doğrultuda Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın yanına bölgede Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı savaş hâlinde olmasından faydalanmak için gittiği ileri sürülebilir. Buna karşılık, ilk başta tehlikeli gördüğü için onu tutuklasa da Şeyh'in 20.000 silahlı müridi ile Cihanşah'a karşı kullanılabileceğinin farkında olan Uzun Hasan, düşmanımın düşmanı dostumdur mantığı ile onunla ortak hareket etmek istemiştir. Aslında dinen aykırı olmalarına rağmen Cihanşah'a karşı yapılan bu siyasi ittifak[146] ikilinin ortak ajandasını oluşturmuştur. Uzun Hasan ayrıca bu iş birliğine akrabalık bağını da ekleyerek kız kardeşi Hatice Begüm ile Şeyhi evlendirmiş[147] ve bu sayede artan itibar siyasi müttefiklik ile de güçlendirilmiştir. Aynı zamanda yapılan bu evlilik, Şeyh'in çocuklarına Akkoyulu hanedanı üyeliği katmış ve iktidara talip olma noktasında bir gerekçe sunmuştur[148]. Anlaşılıyor ki bu bölgede Uzun Hasan'a intisabından sonra daha cüretkâr olan Şeyh Cüneyd, maksadına uygun rahat hareket edebilme imkânı kazanmıştı. Böyle bir kolaylığın sağlanmış olmasının yanında bölgenin etnik ve dinî yapısının bir bütünlük göstermeyişi de propaganda faaliyetleri için elverişli bir ortam oluşturması bakımından önemli bir etken olarak görülmektedir.

---

[144] Hinz, 1992:16-19.
[145] Sümer, 2018:10.
[146] Yazıcı, 1993:124.; Yinanç, 1945:244.; Gündüz, 2010b:28. Ayrıca Akkoyunlu ve Karakoyunlu mücadelesi hakkında kısa bir bilgi vermek gerekirse; İlhanlı hâkimiyetinin son bulmasından sonra Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde varlıklarını sürdüren iki kardeş Türkmen topluluğu bu bölgelerinin egemeni olmak için birbirleriyle uzun süren savaşlara girmişlerdir. Bu çatışmalar ilk zamanlarda bölgede hâkim olan güçlerin bir elemanı olarak meydana gelmesine rağmen zamanla direkt olarak ikilinin karşılıklı mücadelesine dönüşmüştür. Çakmak, M.A. (2005). "Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), :75.
[147] Yazıcı, 1993:124.; Yinanç, 1945:244.; Gündüz, 2010b: 28.
[148] Öngören, 2008b: 461.

Uzun Hasan'a dört sene kadar yardım eden Şeyh Cüneyd, 1459 yılında Diyarbekir'den ayrılıp faaliyetlerine yurdu Erdebil şehrinde devam etmek istemiş, ancak Şeyh Cafer tarafından hoş karşılanmamakla birlikte sakınılan bir güç olduğu için Cihanşah tarafından takibe koyulmuştur. Yine Erdebil şehrini terke mecbur bırakılan Şeyh, 12.000 silahlı müridi ile bu kez Hıristiyan Çerkezlere, kuzey Azerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan'a karşı kutsal bir savaşa girişmiştir[149]. Şirvanşah ülkesinden geçerek 1459 yılında Tabersaran'a yaptığı akından sonra kışı geçirmek üzere geldiği Karabağ'da amcasının tahrikleri ve Şirvanşah sultanı Halil Bey'in haraçgüzarı olan bir memlekete saldırdığı için ülkesini terke zorlanmıştır[150]. Baskılara direnen Şeyh Cüneyd'in 4 Mart 1460[151] yılında Karasu mevkiinde meydana gelen savaşta öldürüldüğü[152] ve Şeyh'in müritleri tarafından Kumal veya Kurbal adı verilen bir bölgeye gömüldüğü[153] rivayet edilmektedir.

Doğuda cereyan eden hadiselerde Safevî şeyhlerinin Şeyh Cüneyd ile birlikte Şii mezhebini benimsemeleri Sünni Osmanlı Devleti ile arasına mezhep farkının girmesine neden olmuştur. Bilinçli olarak takip edilen bu yolda Şeyh Cüneyd aslında Sünni olarak kalındığı sürece asla siyasi bir mekanizma oluşturamayacağının da farkındaydı. Zira o devirde batıda Sünni olan ve aynı zamanda kudretli Osmanlı Devleti ile doğuda yine Sünni komşular bulunmaktaydı. Elbette bu tarihsel olgunun arka cephesinde siyasi emeller yatmakta idi. Bu amaç doğrultusunda da din ve mezhep farkı olabildiğince kullanılmıştır[154].

1.2.5. Şeyh Haydar

Hedefleri doğrultusunda mücadele eden ve bu yolda ölen Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'den olma oğlu Haydar (Şirvanşahlar tarafından babasının öldürülmesinden yaklaşık 1 ay sonra) 1460 yılında Âmid'de dünyaya gelmiştir. Dayısı Uzun Hasan tarafından vasiliği üzerine alınan Haydar'ın, 1468 yılında Akkoyunlular tarafından Karakoyunlulara son verilip

[149] Taş, 2003:329.
[150] Âşıkpaşazâde, :331.; Hınz, 1992:34.
[151] Bir kaynakta Şeyh Cüneyd'in öldürülme tarihi 13 Mart olarak verilmektedir. Aydoğmuşoğlu, 2014: 69; Mükrimin Halil Yınanç ise 3 Mart olarak vermektedir. Yinanç**,** 1945:244.
[152] Ahsenü't-Tevârih. 2006:396.
[153]Yazıcı, 1993:124.
[154] Ercan, Yavuz. (2002). "Yavuz Sultan Selim". *Türkler*. (9). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.,422.

Azerbaycan'ın elde edilmesini takiben Uzun Hasan'ın gözetiminde Diyarbakır'da yetiştirilmiş[155] olduğu bilinmektedir.

Hâkimiyetini bölgede sağlamlaştıran Uzun Hasan 1470 yılında Muhan ovasından Erdebil'e geçtiği sırada, henüz dokuz yaşında olduğu tahmin edilen Haydar'ın da yanında bulunduğu nakledilmektedir. Elbette ata toprağına ilk kez ayak basan Haydar için odaklanılan bu hareket, henüz çok genç olmasına rağmen, rakipsiz olarak Uzun Hasan tarafından Erdebil tekkesinde şeyh unvanının kendisine devredilmesi[156] anlamına da gelmekteydi. Bu durum, amcası Şeyh Cafer tarafından sakıncalı bulunmuş, ancak Uzun Hasan'ın takibine koyulmak istemediğinden dost görünmüş[157] ve Haydar'ın bakım-donanım işlerini istemeyerek de olsa üstlenmiştir.

Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den çıkarılmasının ardından tarikatın başına geçen Şeyh Cafer, Timurlu Ebu Said ile Akkoyunlu Uzun Hasan katında hürmet görmüş[158] olmasına rağmen bu dönemde Şeyh Haydar tarafından Erdebil'den uzaklaştırılmıştır[159]. Binaenaleyh Şeyh Cüneyd'den sonra ara verilen militan ruh tekrar nüks etmiştir. Fakat bunların hepsinden daha da önemli olan mesele ise tarikat müritleri nazarında zaten şeyh konumunda olan Haydar'ın, Sünni olduğu bilinen Uzun Hasan'ın himayesinde iken tarikatın kuruluşu esnasında benimsenen dinî altyapı ile taban tabana zıt olduğu anlaşılan Şii'liği ne suretle ve ne zaman benimsediği, tasavvufi düşüncelerinin oluşumunda[160] kimlerin tesiri altında kaldığı konusudur. Ne yazık ki, eldeki mevcut bilgiler Haydar'ın bu hususta nereden beslendiği konusunda aydınlatılmaya muhtaç, belirsiz bir seyir takip etmektedir.

Askerî çatışma sahası Azerbaycan'a Timurlu[161] ve Karakoyunlu düşmanlarını bertaraf ederek[162] sahip olan Uzun Hasan, lehinde gelişen bu koşullar altında başkentini

---

[155] Gündüz, 2010b:29.; Hınz, 1992:36.

[156] Şeyh Cüneyd'in Çerkez akınları sırasında elde edildiği varsayılan bir cariyeden olma Büyük Hoca Mehmed adı verilen bir oğlu daha varken henüz beşikte bebek olan Haydar'a müritleri tarafından tabi olunduğu görülmektedir. Derin bir mana taşıyan bu hareketin, Haydar'ın annesi Hatice Begüm'in hanedan kanı taşımasının yanı sıra gerektiğinde dayısı Uzun Hasan tarafından sağlanması muhtemel destek ve himayeden yoksun kalmamak için olduğu aşikârdır. Âşıkpaşazade,:331-332.

[157] Hınz, 1992:62.

[158] Ahsenü't-Tevârih. 2006.:456,460,489.

[159] Gündüz, 2010b:30.

[160] Gündüz, 2010b:29.

[161] Timurlu Ebu Said, Akkoyunlular tarafından Şubat 1469 sonunda yakalanarak öldürüldü. Çakmak, 2005:102.

Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımıştır. Hâkimiyet sahasını Doğu'da İran'a doğru genişleten Uzun Hasan'ın, Trabzon İmparatoru'nun kızı Despina Hatun ile evlenmesinden[163] doğan büyük kızı Alemşah Begüm[164] ile Şeyh Haydar'ı evlendirerek[165] Safevîler ile bir akrabalık daha tesis ettiği görülmektedir. Bu şekilde davranan Uzun Hasan'ın niyetinin bölgesel ve yerel dengelerin sürekli olarak değiştiği bu coğrafyada, düşmanlarına karşı siyasi üstünlüğünü koruyabilmek için tarikatın imkânlarından[166] geniş ölçüde yararlanmak olduğu anlaşılmaktadır. Safevî kimliğinin oluşumunu Akkoyunlu hâkimiyetinden bağımsız olarak ele almak mümkün gözükmemektedir. Bu etkileşimin iç içe bir seyir takip ettiği anlaşılmaktadır.

1460 yılında Şeyh Cüneyd'in planlarının beklenmedik bir şekilde sekteye uğraması[167] Safevî akımının yayılmasına engel olmuş ise de tarikat müritleri arasındaki bağların canlılığını korumuş olduğu görülmektedir. Dahası Şeyh Haydar'ın dayısı Uzun Hasan'ın gözetiminde Erdebil'e dönüşü ve kurulan akrabalık bağı ile temelleri daha da sağlam atılan bir teşkilat oluşturulmuş ve hareket yeniden şekillenmeye başlamıştır. Daha önce olduğu gibi Anadolu -özellikle de güneyde Karaman, Teke, Hamid eli civarından- ve Suriye'den müritleri[168] Şeyh Haydar'ın etrafında toplanarak yeni bir maceranın önünü açmış ve bölgede yaşanan olaylarda aktif olarak rol oynamışlardır. Bu sufilerden çalışkan ve tarikata sadık olanların detaylı bir eğitime tabi tutularak halife sıfatı ile gönderildikleri memleketlerde bir yandan tarikat fikirlerini yayarak vitrin oluştururken diğer yandan da tarikatın ekonomik gelirlerini artırmayı amaç edindikleri bilinmektedir[169]. Şeyh Haydar

---

[162] Öteden beri bölgedeki ezeli düşmanı olarak bilinen Karakoyunluları ortadan kaldıran Uzun Hasan, Doğu Anadolu, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ve Azerbaycan topraklarının yeni hükümdarı olmuş ve bu sayede bu bölgede bulunan pek çok boy ve oymak Akkoyunlu egemenliğine girmiştir. Çakmak, 2005:102.

[163] Hınz, 1992:63.

[164] Halime Bigem, Alem Şah Hatun, Mehd-i Ulya Halime Bigi Aga adlarıyla da bilinmektedir. Aydoğmuşoğlu, 2014:71.

[165] Siyasi bir anlam taşıyan bu evlilikten Şeyh Haydar'ın sırasıyla Sultan Ali, İbrahim ve istikbalde Şah olan İsmail (d.17 Temmuz 1487) dünyaya gelmiştir. Gündüz, 2010b:29-30.; Hınz, 1992:63.

[166] Aydoğmuşoğlu, 2014: 71.; Safevî Şeyhi'ne yönelik Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sergilediği tavır dini alakanın aksine siyasi menfaate dayanıyordu. Düşman ikili Akkoyunlu ve Karakoyunlu beylerinin Safevî şeyhine olan yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Şeyh'i Azerbaycan'dan uzaklaştırırken gücünün daha da artıp kendisini tehdit etmesinden korkmakta iken Uzun Hasan tam tersine devletin merkezi Amid'de Şeyh Cüneyd'i hoş karşılarken onun sahip olduğu nüfuzdan yararlanmak istediği anlaşılmaktadır. Çakmak, 2005:96.

[167] Âşıkpaşazâde,: 331.

[168] Hınz, 1992:63.; Taş, 2003:330.

[169] Sümer, 2018:12.

cephesinde bunlar yaşanırken Uzun Hasan'ın ise bu savaşçı ruh ile hareket eden sufilerin yaptıkları ve ortaya çıkan gelişmelerden pek de memnun olmadığı anlaşılmaktadır[170].

Hareketleri tamamıyla planlanmış gibi görünen ve teşkilatçı bir yapıya sahip olan Şeyh Haydar'ın, tekkenin başına geçtikten sonra tarikat kurallarının aksine, bir muharebede gerekli olan ok, mızrak uçları, kılıç ve zırh yapımı ile uğraştığı; müritlerini sufi hareketlere aykırı şekilde silahlandırarak onlara gerilla eğitimi verdiği; onları gaza ve cihada hazırladığı nakledilmektedir. Elbette yaşanan bu gelişmelerin bölgede dengelerin yeniden değişmesine neden olacak olan olayların önünü açtığı tahmin edilebilir. Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere çok geçmeden Şeyh Haydar'ın, isteğine uygun olarak, etrafında, epeydir hareket alanı kısıtlanmış ve ekseriya gayri yerleşik olan bir kitle toplanmaya başlamıştır. Bölgedeki mevcut düzene aykırı bir şekilde ortaya çıkan bu hareket, bir yandan kâfirlere karşı akın yaparak ganimete sahip olmak isteyen grubu heyecanlandırırken diğer taraftan da etrafına saldığı korku bakımından[171] iki zıt kutba hizmet etmektedir.

Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı ile ne zaman yapıldığı tespit edilemeyen[172] evliliğin getirdiği nüfuza ilave olarak tarikat reisliğinin askerî manada gaza fikri ile donatılması ve bunun sonucunda sadık mürit sayısının gittikçe artması ile ortaya çıkan kolonizatör mürit-gazi topluluğu ile içte ve dışta düşmanlarına karşı geniş ölçekli Akkoyunlu toprak sahası içinde kendisine güçlü bir pozisyon edinmiştir[173]. Olumlu yönde cereyan eden bu koşullardan faydalanmak isteyen Şeyh Haydar'ın, ona bağlı bu kitleyi amaçları doğrultusunda harekete geçirmek noktasında planlar yaptığı görülmektedir. Zihnindeki soyut düşünceleri eyleme dökmek isteyen Şeyh Haydar, Kafkasya'da yaşayan gayrimüslim Çerkezler[174] üzerine hem elinin altındaki gücün potansiyelini görmek hem de gaza yoluyla ganimet toplamak için ilki 1484 yılında, tahmini 6000 kişi ile, ikincisi ise 1486 yılında, tahmini 10.000 kişiyi bulan askeri müritleri ile, başarılı saldırılarda bulunmuştur. Ancak Şeyh Haydar'ın bu faaliyetleri, hem Akkoyunlu hâkimi hem de

[170] Gündüz, 2010b:31.
[171] Gündüz, 2010b:30-31.
[172] Walther Hınz, Şeyh Haydar ile Alem Şah Bigem'in Erdebil'de resmî olarak evlendirilmesinin Uzun Hasan'ın hükümdarlığının sonuna doğru olduğu tahminin de bulunmaktadır. Hınz, 1992:63.
[173] Öngören, 2008b: 461.; Hınz, 1992:31.
[174] Çerkezler Kuzey Kafkasya'da yaşamaktadır. Bu bölgeye giden yol Hazar Denizi'nin batı şeridinden, dağlar ile deniz arasında dar bir geçit olan Derbent'ten geçmektedir. Ulaşılması zor ve korunaklı bir yerde bulunduğu için buraya Demirkapı adı verilmiştir. Lakin Sultan Yakup tarafından verilen bir ferman ile Şeyh Haydar, Dağıstan hükümdarı Şirvanşah'ın arazisinden geçebilmiştir. Hınz, 1992:69.

kayınbabası olan Uzun Hasan tarafından hoş karşılanmamıştır. Durumdan rahatsız olduğu anlaşılan Uzun Hasan, takriben 1478 yılında Şeyh Haydar'ı yanına çağırarak ikaz etmiştir. Bu görüşmede Şeyh Haydar'a etrafa asker göndermesinin sebebi sorularak dervişlik ile neden ilgilenmediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Uzun Hasan ile zıtlaşmaktan kaçınan Şeyh Haydar'a askerî girişimlerine devam ederse vatanından sürüleceği ve Rum'dan gelen halifelerin ziyaretine set çekileceği uyarısı yapılmıştır[175].

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Haydar askerî açıdan farklı bir girişimde bulunmuştur. Şeyh Haydar'a bağlı bu askerî müritlerin geleneksel özellikleri, öteden beri bir gerçek olarak kabul edilen tarikat pirine sadakat göstermenin yanı sıra askerî ve sufi eylemlerde harekette birlik[176] kabiliyeti şeklinde sıralanabilir. Şeyh Haydar'ın etrafındaki bu sempatizanlarının çoğunluğu Azerbaycan ve Doğu Anadolu kaynaklı Türkmen boylarından oluşmaktaydı. Bu taraftar kitlesini ötekilerden ayırt etmek için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giydirilmiş ve bu nedenle bu kitleye zamanla Kızılbaş denilmiştir. Kızılbaş teriminin bilinen bir dinî-sosyal grubu belirtmek üzere ne zaman kullanıldığına dair kesin bir şey söylenemese de ileri sürülen yaygın görüşe göre bu ifade XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ilk defa Şeyh Haydar tarafından kullanılmıştır[177]. Kızılbaşlar, Şeyh Safiyüddin'i kendilerinin "pîr"i olarak kabul etmelerine rağmen tarikatın kuruluş döneminde özünde bulunan Sünni ve sûfî özellikleri ile hiçbir alakaları bulunmamaktadır[178]. Daha önce Türkmen takkesi giyen Safevîler, bir gün Şeyh Haydar'ın rüyasında diğer imamlar ile birlikte Hz. Ali'yi görmesi ve onun verdiği emirler doğrultusunda On İki İmamı göstermek üzere müritlere on iki dilimli kırmızı börk giydirilmesi[179] sonucu kızıl başlık giymeye başlamışlardır. Tarihi kaynakların teyit etmediği bu yaklaşımın Kızılbaş ismine bir çeşit kutsallık katılarak meşrulaştırma çabasının bir ürünü olduğu görülmektedir.

---

[175] Gündüz, 2015: 62.
[176] Hınz, 1992: 68.
[177] Taş, 2003:330.; Ulusal kostüm kompleksinin göze çarpan bir parçası olan başlığa göre din adamlarını ve tabakasını belirtmek, öteden beri biline gelen bir kural olmuştur. Genel olarak onomastikte genişçe kullanılan renklerle adlandırma yöntemi Türk onomastiğinde de mevcuttur. Osmanlılar ak sarık taktıkları için "Akbaş", Özbekler bilhassa Sünniliğin alameti farikası olsun diye "Yeşilbaş", Safevîler Şiilik mücahitlerini sembolize etmek için "Kızılbaş" , Gürcüler "Karabaş" olarak adlandırılmıştır. Caferoğlu, A. (1957). Türk Onomastiğinde "Başlık" yahut "Serpuş", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (Türk Dil Kurumu Yayınlarından sayı 179) ,124.; II. Bayezid döneminde İstanbul'a gelen Özbek elçisi için İstanbul'da bulunan Venedik elçilerinin raporu için bkz. Kırzıoğlu, M. Fahrettin. (1998). *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590),* Ankara: TTK.:113/54.
[178] Gölpınarlı, Abdülbâki. (1955). "Kızılbaş". *İslam Ansiklopedisi.(*6), İstanbul: Maarif Basımevi.,790.
[179] Üzüm, 2002:547.; Tansel, 2017: 262.

Şeyh Haydar,1487 yılında 6000 kişilik Kızılbaş ordusuyla görünüşte gaza niyeti ile gerçekte ise babasının intikamını almak için Şirvanşahlar üzerine bir sefere daha çıkmıştır. Şirvanşah Halil tarafından Şeyh Haydar'ın niyetinin şeyhlik değil şahlık olduğu ve Şirvan, İran ve Azerbaycan topraklarına hâkim olmak şeklinde algılandığı ifade edilmektedir[180]. Bu durumu damadı Akkoyunlu Yakup'a ileterek ondan yardım isteyen Şirvanşah Halil, gönderilen Süleyman Bek ve Sultan Biçi komutasındaki 4000 Türkmen süvarileri ile Teberserân mevkiinde Şeyh Haydar'ın kuvvetleri ile karşılaşmıştır. Meydana gelen çatışmada Şeyh Haydar Temmuz/Ağustos 1488 yılında 28 yaşında iken bir ok darbesiyle öldürülmüş[181] ve Tabersaran'a gömülmüştür[182].

1.3. Safevî Devleti'ne Dönüşüm

1.3.1. Akkoyunlu Devleti'nde Uzun Hasan Sonrası Yaşanan Gelişmeler

1473 yılında Osmanlı Devleti ile doğuda stratejik açıdan önemli statüdeki sınır komşusu Akkoyunlu Devleti arasında yaşanan Otlukbeli Savaşı, Osmanlı iktidarını daha da güçlendirirken Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın mağlup olması devlette muhtelif sıkıntıların baş göstermesine neden olmuştur. Mevcut durumun hassasiyeti oğulları[183] arasında saltanat için mücadelelerin yaşanmasında rol oynamıştır. Bunlardan Sultan Halil ile bey ve askerler arasında bir şöhrete sahip olan Uğurlu Mehmed'in taht için mücadelede öne çıktığı görülmektedir.

Bu anlamdaki ilk hareket, Fars topraklarını elde etmek için merkez İsfahan'dan Şiraz'a doğru yönelen Uğurlu Mehmed'in bu girişimini haber alan Uzun Hasan'ın bu kalkışmayı önlemek için harekete geçmiş olmasıdır. Bu gelişmeler karşısında babasına karşı direnecek gücü kendisinde bulamayan Uğurlu Mehmed, Bağdat hâkimi kardeşi Maksud Mirza'ya sığınmış ve bu münasebetle Diyarbakır'a geçmiştir. Bu sırada Azerbaycan, Irak ve Diyarbakır hattında beyler arasında yaşanan mücadelelere ek olarak Uzun Hasan'ın, üzerine asker sevk ettiğini öğrenen Uğurlu Mehmed, bu kez çareyi Osmanlı sultanına sığınmakta bulmuştur. Sultan II. Mehmed'in kendisine sığınan bu beyi

[180] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2016). *Osmanlı Tarihi II.* Ankara: TTK., 227.
[181] Âşıkpaşazâde,:332. ; Aydoğmuşoğlu, 2014: 76-77.
[182] Gündüz, 2010b:34.
[183] Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda ölen oğlu Zeynel'den başka 6 oğlu daha vardı. Bunlar; en büyükleri olan Faris hâkimi Sultan Halil, Yakup Mirza, Yusuf Mirza, Bağdat hâkimi Maksud Mirza, Mesih Mirza ve İsfahan hâkimi Uğurlu Mehmed'dir. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*. 3. Cilt, İstanbul 1979.,330.

hoş karşılamış olduğu ve Sivas vilayetini[184] ona tahsis ettiği belirtilmektedir. Buradaki itibarına rağmen daha sonra Uğurlu Mehmed, beylerden kendisine gelen tahrik edici nitelikteki haberlere kanarak Azerbaycan üzerine askerî harekâta geçmiş ancak kendisinin bu aceleciliğinin ve tedbirsizliğinin bedelini hayatı ile ödemiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından oğullarından Mahmud Arabistan'a, Ahmed Mirza adındaki diğer oğlu da babasının daha önce yaptığı gibi Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve sarayda kendisine II. Bayezid'in damadı olarak yer edinmiştir[185].

Uzun Hasan'ın 1478 yılında ölümü ile beyliği oğlu Sultan Halil devralmıştır. İktidarını sağlamlaştırmak isteyen Sultan Halil'in ilk icraatları arasında ülkesinde sükuneti sağlamak için kardeşleri ile mücadele ettiği görülmektedir[186]. Sultan Halil bu şekilde rakiplerinden kurtulurken devlet yönetim konusundaki kötü imajından dolayı kendisine karşı muhalif bir kitlenin oluşmasına engel olamamıştır. Neticede amca çocukları da beylik yarışına katılmış ve bu nedenle Irak ve Faris bölgelerinde ayaklanmalar yaşanmıştır. Sultan Halil'in hükümdarlığını garantilemek adına altı ay boyunca çaba harcadığı kaydedilmektedir. İşlerin yoluna koyulduğunun düşünüldüğü bir sırada o sıralar henüz 14 yaşında olduğu tahmin edilen Sultan Yakub, beylik mücadelesi için hâkimi olduğu Diyarbakır'dan Azerbaycan sahasına doğru harekete geçmiş, sayıca fazla olan Sultan Halil'in kuvvetleri ile Hoy ile Selmas arasında bir yerde karşılaşmış ve meydana gelen savaşta mücadeleyi 1479 yılında Sultan Yakub kazanmıştır[187].

Sultan Yakub, devlet yönetim yeteneği sayesinde içte beyler ve asker arasında güven ortamı sağlayarak hükümdarlığını tesis etmiş, dışta ise Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlık konularını ortadan kaldırarak[188] barışçıl bir hava tesis etmiştir. Ancak bu durum pek uzun sürmemiştir. 1490 yılında Sultan Yakub'un nedeni tespit edilemeyen ani ölümünün ardından oğulları Baysungur, Hasan ve Murad arasında taht için bir yarış başlamıştır. İşte bu dönemde Sultan Yakub'un geniş bir çevreye ve imkânlara sahip beylerinden olan Sofu Halil, aynı zamanda atabey ve lalası olduğu Baysungur Mirza'nın

---

[184] Hoca Sadeddin Efendi yaşanan bu gelişmeyi dizelerine şu şekilde taşımıştır: "Sivas'ı sevdi Uğurlu Mehmed / Atası mülkü yakın Rum'a serhad / Kondu konak edindi çün Sivas'ı / Gözden çıktı dünya sevdası / Olup Şah gölgesinde dertten uzak / Devlet kuşu da kanat açtı bak" Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-Tevârih*. 3.Cilt,331.

[185] Hoca Sadeddin Efendi. 3.Cilt, 332.

[186] Hoca Sadeddin Efendi.3. Cilt,332.

[187] Hoca Sadeddin Efendi.3.Cilt,333.

[188] Hoca Sadeddin Efendi Sultan Yakub'un yönetimi hakkında şu dizeleri dile getirmektedir: "Şeyhlere bilginlere değer vermek / Anın âdeti olmuştu daima / Yeteneklilere eylerdi kerem / Kalktı eziyet zülüm zamanında / Huyu gayet iyi hoş yapılı idi / Görüp işiden bağlanırdı ana." Hoca Sadeddin Efendi.3.Cilt,334.

yeni bey olmasında önemli bir rol oynamış, bu suretle kendisine de vezirlik makamını tahsis etmiştir[189].

Akkoyunlu Devleti'nin boylar federasyonundan oluşması kısa sürede siyasi birliğin sağlanması ve birliğin muhafaza edilmesi yolundaki adımları sekteye uğratan en önemli nedenlerden birisi olmuştur. Böyle olmasının sonucu olarak Baysungur Mirza bu kez Alıncak kalesine hapsedilmiş olan Maksud Bey'in oğlu Rüstem Mirza ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gelişmelerin Rüstem Mirza yönünde olumlu bir seyir takip etmesinin neticesi olarak Akkoyunlu tahtına 1492-1498 yılları arasında Rüstem Mirza geçmiştir[190]. Fakat Rüstem Mirza'nın yönetim konusundaki tecrübesizliği ülkede istikrarsızlığın yeniden baş göstermesine neden olmuş, bu yüzden devlet düzenin sağlanıp siyasi bütünlüğün korunması için Osmanlı sultanı II. Bayezid'in damadı ve aynı zamanda Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmed Mirza, 1497 yılında, İstanbul'a giden Hasan Ali Tercanî ve Bayındırlı boyu devlet adamları tarafından Akkoyunlu tahtına davet edilmiştir[191].

Akkoyunlu şehzadeleri arasında yaşanan taht kavgalarına ek olarak eyaletlerde bulunan Türkmen reislerinin de birbirleri ile çatışmaları toplama bir ordudan oluşan Akkoyunlu Devleti'ni içten içe güçsüz düşürmüştür. Böyle bir ortamda Irak ve Azerbaycan'da herhangi bir saldırı olursa karşı koyacak bir ordunun olmadığını belirten Hasan Ali Tercanî bu bölgelerin kolaylıkla elde edilebileceği kanaatindedir. Bundan sonra II. Bayezid, damadı Göde Ahmet Bey'i bir grup askerle birlikte Akkoyunlu topraklarına göndermiştir. Bu haberin Azerbaycan'da duyulması ile bir kısım Türkmen beyleri Göde Ahmet Bey'in tarafına geçmiştir. Hüseyin Bey Alihanî ise Göde Ahmet adına hutbe okutup sikke kestirmiştir. Rüstem Mirza ile beylik mücadelesine giren Göde Ahmet Mirza, Aras ırmağı kenarında yapılan savaşta Aybe Sultan (İbe Sultan)'ın saf değiştirmesi ile üstünlük elde etmiş ve Rüstem Mirza'yı öldürmüş ve Tebriz'de tahtın yeni sahibi olmuştur[192].

İktidarı elde eden Göde Ahmed Mirza bundan sonra suretle merkezîleşme yolunda adımlar atmıştır. Bu doğrultuda atılan ilk adım, Türkmen reislerin gücünü kırmak ve

---

[189] Hoca Sadeddin Efendi, 3. Cilt,334.
[190] Hoca Sadeddin Efendi, 3.Cilt,338.
[191] Hoca Sadeddin Efendi tarafından bu davet *"İttiler davet anı padişahlık için İran'a / Didiler gelmez isen oldu Acem mülkü virane"* şeklinde yansıtılmıştır. Hoca Sadeddin Efendi,3.:340.; Benzer şekilde İran topraklarındaki mevcut durum Kemalpaşazade tarafından *"Herc-ü-merci-yle tolub İrân- zemîn/ Oldı ol ma'mûre pür-vîrân-zemîn"* şeklinde yansıtılmıştır. İbn Kemâl, IX. Defter,87.
[192] Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't Tevârih: Şah İsmail Tarihi.* (Tercüme: Cevat Cevan). Ankara 2004.:17-18.

aşiretlerin halk üzerindeki tesirini söndürmek olmuştur[193]. Henüz işin başında olan yeni sultanın devlet adamları nazarında izlediği uzaklaştırma siyaseti beyliğinin uzun sürmemesine neden olmuştur. Bu konuda Göde Ahmed Mirza, devlet adamlarının Rüstem Mirza'ya hizmet ederken kendi lehine taraftarlık etmelerini bir ihanet olarak değerlendirmektetedir. Yeni beyin bu tutumu, bazı devlet adamlarını Şirvan'da dedesinin yanında bulunan Sultan Yakub'un oğlu Sultan Murad'ı Göde Ahmed Mirza'ya karşı kullanmak için[194] birtakım çabalara itmiştir. Topladıkları kuvvetlerle Şiraz'dan Göde Ahmed Mirza üzerine harekete geçen birlikler, İsfahan hududunda Göde Ahmed Mirza ile karşılaşmışlardır. Mücadele sahasında Göde Ahmed Mirza Aralık 1497'de hayatını kaybetmiştir.

Bu sırada İbrahim Sultan gibi devlet adamlarının oyunları ortaya çıkmış ve Akkoyunlu tahtına geçmesi beklenen Sultan Murad'ın sadık beylerinin kukla yönetim konusunda Akkoyunlu devlet adamları ile iş birliği yapmaktan vazgeçmiş oldukları görülmektedir. Böyle bir yöntem ile başarılı olamayacaklarını anlayan İbrahim Sultan ve ekibinin bu kez Sultan Yakub'un kardeşi Yusuf Mirza'nın oğlu Elvend Mirza'yı taht için ikna etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu çabalar meyvesini vermiş Sultan Murad'ın beylik mücadelesinde karşısına çıkan Elvend Mirza (1498-1501) mücadeleyi kazanmış ve siyasi istikrarsızlığın tavan yaptığı böyle bir ortamda tahtın yeni sahibi olarak[195] bu kaygan zeminde devlet otoritesini elde etmeye çalışmıştır.

Bundan sonra Sultan Murad Azerbaycan'a geçmek üzere yola çıkmıştır. Elvend Bey onu ordusu ile Ebher (Abher) adı verilen yerde karşılamıştır. Karşı karşıya gelen iki Türkmen ordusunu Baba Hayrullah adında biri telkinlerde bulunarak savaşmaktan alıkoymuştur. Burada bir anlaşma yapılmış ve Kızılözen ırmağı her iki taraf arasında sınır olmak üzere Azerbaycan, Erran, Diyarbakır vilayetleri Elvend'e; Irak, Fars ve Kirman vilayetleri ise Murad'ın egemenliğine bırakılmıştır[196]. Böylece Akkoyunlu ülkesinde devlet otoritesi iyice sarsılmış ve ülke toprakları iki sultan arasında paylaştırılmıştır. Ayrıca bu mücadeleler arasında fırsattan istifade eden Bayındırlı Murad Bey Yezd'i; Reis Muhammed Kere Eberkuh'u; Hüseyin Kiya Çelavî Semnan, Har ve Firuzkuh'u; Pürnekli Barik Bey Irak-ı Arab'ı; Pürnekli Kasım Bey Diyarbekir'i; Kadı Muhammed ve Mevlana Mesud

[193] Gündüz, 2010b: 43.
[194] Hoca Sadeddin Efendi,3.Cilt,341-342.
[195] Hoca Sadeddin Efendi,3.Cilt,343-344.
[196] Ahsenü't- Tevârih. 2004: 32.

Bidikli Kaşan'ı; Sultan Hüseyin Mirza Horasan'ı; Emir Zünnun Kandahar'ı; Bediüzzaman Mirza Belh'i; Bayındırlı Ebulfeth Bey Kirman'ı kontrol altına alıp buralarda bağımsız hareket etmeye başlamışlardır[197]. Anlaşılan o ki devlet otoritesi neredeyse bütün ülkede sarsılmış ve Safevîlerin gelişi için uygun bir zemin hazırlanmıştır.

1.3.2. Şeyh Sultan Ali'nin Faaliyetleri

Akkoyunlu tahtına Uzun Hasan'ın vefatının ardından yaşanan iktidar mücadelesinin sonucunda Sultan Yakup (1478-1490) geçerken Erdebil Tekkesi'nde ise şeyhlik makamına 1488'de öldürülen Şeyh Haydar'ın oğlu Sultan Ali geçmiştir. Şeyh Haydar'ın siyasi davranışlarından rahatsızlık duyan Sultan Yakup Sultan Ali'nin de benzer hareketlere girişmesi ihtimaline karşı bazı önlemler almıştır. Bu dönemde bir taraftan Akkoyunlu tahtında beylik için mücadeleler yaşanırken bir taraftan da Safevî şeyhinin nüfuzundan çekinilip, onları etkisiz hâle getirmek için temaslar kurulduğu görülmektedir. İşte bu nedenle Sultan Yakup kendi iktidarı açısından sakıncalı bulduğu Şeyh Sultan Ali ile kardeşleri Sultan İbrahim, İsmail ve annelerini 1490'da Fars eyaletinin idaresinde bulunan Pürnekli Mansur Bey'e göndermiştir. Mansur Bey hükümdarın emrine itaat ederek onları Istahr Kalesi'ne hapsettirmiştir[198].

1490 yılında Sultan Yakup'un ani ölümü ile Akkoyunlu sarayında tahtı elde etmek için Uzun Hasan'ın oğlu Mesih Mirza ve Yakup Bey'in oğlu Baysungur Mirza arasında mücadele başlamıştır. Musullu Sufi Halil ve Pürnek aşiretinin desteğini alan Baysungur Mirza, Karabağ yakınlarında yapılan savaşta Mesih Mirza'yı etkisiz hâle getirmiştir[199]. Nihayet Baysungur Mirza'nın (1490-1492) kısa süreli saltanatından sonra Maksud Mirza'nın oğlu Rüstem Mirza'nın tahtı ele geçirmesine paralel olarak Baysungur Mirza Şirvanşahlara sığınmıştır. 1493 yılı itibariyle taht için girişilen bu mücadelede arkasına Şirvanşahların desteğini alan Baysungur Mirza'nın hareketlerinden haberdar olan Rüstem Mirza ise misilleme olarak daha önce Şirvanşahlar ile yapılan savaşta babası Şeyh Haydar'ı ve büyükbabası Şeyh Cüneyd'i kaybetmiş olan Şeyh (Hâce) Sultan Ali'yi[200] taht için giriştikleri bu mücadelede kullanmak üzere 1493 yılında hapsedildiği kaleden çıkartarak

---

[197] Gündüz, 2010b:45.
[198] Aydoğmuşoğlu, 2014: 80.; Gündüz, T.(2010c). "Şah İsmail". *TDVİA.(*38). İstanbul. 253.; Ahsenü't-Tevârih. 2006:585.
[199] Gündüz, 2010b: 35.
[200] İbn Kemâl. IX. Defter.,87.

onları dört buçuk yıl aradan sonra Tebriz'e getirtmiştir[201]. Burada kendisini hoş karşılamış ve Baysungur üzerine yapılacak sefere iştirak etmesini istemiştir. Ayrıca bu noktada kendisine mirza[202] olarak değil şah olarak hitapta bulunacağı noktasında imalarda bulunmuştur. Öteden beri Safevî şeyhlerinin politika gereği iktidar sevdasında oldukları biliniyordu. Bilhassa da Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemlerinde tarikat ciddi adımlar atmış ve önemli gelişmeler kaydetmiştir. Siyasi iktidarlar tarafından da bu özelliği takip edilen ve dikkate alınan ve bu doğrultuda faydalanılmak istenen bir güç hâline gelmiştir. İşte bu zeminde Şeyh Sultan Ali'nin faaliyetlerinin derecesini artırması Akkoyunlu sarayı ile olan akrabalığından ileri gelmektedir. Bu konjonktürde babasının niyetlenip de yapamadığını siyasi boşluktan istifade eden Şeyh Sultan Ali'nin yapmaya çalıştığı görülmektedir. Rüstem Mirza ile yapılan ittifak da bu çabanın görünen kısmını oluşturmaktadır. Bu müttefikliğin sonucunda saltanat Rüstem Mirza tarafından kazanılmıştır. Bu süreçte Irak, Fars, Kirman, Azerbaycan, Arran ve Mugan'a hâkim olunmuştur[203].

Rüstem Mirza ile yaptığı ortaklık Şeyh Sultan Ali'ye Erdebil yolunu açmışsa da bir süre sonra ülkenin içinde bulunduğu zayıflıktan istifade edeceklerinden şüphe eden ve aynı zamanda şeyhin gücünden çekinen Akkoyunlu otoriteleri 1493 yılında Şeyh'i tekrar göz önünde tutmak için Tebriz'e getirmiş ve hareketlerini sınırlandırıp kontrol altında tutmaya çalışmışlardır[204]. Bu esnada onların Kızılbaşlar ile temas etmelerinin önüne geçilmek istense de bu mümkün olmamıştır. Bu gelişmeler önceki senaryolardan farklı gözükmemektedir. Siyasi otoritenin çekindiği şeyh ile bu sırada Hoy'da kışlamakta olan Rüstem Bey'in görevlendirdiği Aybe Sultan ve Hüseyin Bey-i Ali Hanî arasında 1493-1494 yılında meydana gelen savaşta Şeyh Sultan Ali öldürülmüştür. Geride ise "on iki dilimli Haydari Türk" tacını sembol olarak teslim ettiği genç kardeşi İsmail veliaht olarak yerini devralmıştır[205]. Bu durum neticesinde devletleşme sürecine giden yolda üçüncü defa liderlerini kaybeden Kızılbaşlar dağılmayıp henüz çok küçük yaşta olan İsmail'e biat etmişlerdir. İşte Akkoyunlu Sultanlarının çekindiği de böyle bir durumdu ve Akkoyunlu Sultanı'nın gerek kızkardeşinin çocuklarına gerekse Kızılbaşlara karşı uygulanan

[201] Gündüz, 2010c: 253.; Tansel, 2017: 233.
[202] İranlılara mahsus bir asalet unvanı, beyzade, İsmin sonuna getirilirse nesepçe büyüklüğe delalet eder. Devellioğlu, 2006:652.
[203] Aydoğmuşoğlu, 2014: 83.
[204] Eravcı, 2002: 883.; Ahsenü't -Tevârih, 2006: 602.
[205] Ahsenü't -Tevârih, 2004:3-4.

politikanın sert bir dozda olması da onların inanç farklılığından değil kontrol edilemez bir güce ulaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır[206].

1.3.3. Şah İsmail Dönemi

İsmail 17 Temmuz 1487 (25 Receb 892) yılında Erdebil'de doğmuştur. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in annesi Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm (Halime Begüm), babasannesi ise Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'dür. Babası ve dedesinin hayalini kurduğu ancak yapmak isteyip de başarılı olamadığı devlete sahip olma idealini istikbalde Şah İsmail olarak anılacak olan Şeyh İsmail gerçekleştirmiştir[207].

Öncesinde iktidar yolunda üçüncü kez şeyhlerini kaybeden Kızılbaşlar, dağılmadan bu kez henüz küçük yaşta olan İsmail'in etrafında toplanmışlardır. Kızılbaşların dağılmaları beklenirken tam aksine bir arada durmaları daha önceki şeyhleri kutsal kabul etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü onlar Ehl-i Beyt'nden gelen imametin Erdebilli Safevî şeyhlerinin çocukları arasından çıkacağına dair bir inanç geliştirmişlerdi[208]. Safevî şeyhi İsmail'in etrafında Şamlu oymağından Hüseyin Bek Lala, Anadolulu Gök Ali, Hâdim Bek, Kara Pîrî, Abdal Bek ve Dede Bek Taliş yer almıştır[209]. O sırada yaşanan kaos ortamı nedeniyle Erdebil'de can güvenliklerinin tehlikede olacağı düşüncesi ile Şeyh İsmail 1494 yılında davete icap ederek Gilan'da[210] (Lâhîcân) yaşayan Karkiya Mirza Ali'nin yanına getirilmiş[211] ve burada altı yıl kadar kalmıştır.

Şeyh İsmail Gilan'da kaldığı süre içerisinde Kadı Şemseddin Lâhîcî (Muallim Sadr)'den dinî eğitim bilhassa İsnâaşeriyye Şîası'nın (Oniki İmam İnancı) teorik özelliklerini ve uygulamadaki pratiği, Kızılbaş emirlerden ise askerî eğitim dersleri almıştır[212]. Şah İsmail bir yandan da saklı tutulduğu Gilan'da ihtiyaç duyduğu insan

---

[206] Gündüz, 2010b: 38.
[207] Dedesi Uzun Hasan, anneannesi ise Trabzon Rum İmparatoru'nun kızı Despina Hatun'dur. Gündüz, 2010c: 253,
[208] İdrîs-i Bitlîsî.:121.
[209] Aydoğmuşoğlu, 2014: 85.
[210] Hazar Denizi'nin güneyinde ve Elburz dağ silsilesinin kuzeyinde bir İran vilayetidir. Yazıcı, Tahsin. (1996)."Gîlân". *TDVİA.(*14), İstanbul.,68.
[211]Aydoğmuşoğlu, 2014: 85.; Ortamın güvenilir olmamasından dolayı Safevî taraftarları henüz küçük yaşta olmasına rağmen İsmail'i şeyh olarak kabul edip ona bağlanmışlardır. Akkoyunlu tehlikesinden kurtulmak için Tebriz-Erdebil-Lahican hattında bir bölgede saklanmıştır. Gündüz, 2010c: 253.
[212]Annesi Alemşah Begüm'ün dahi haberdar olmadığı Şah İsmail'in saklanma ve bu esnada yaşanan gelişmeler, iribatta olunan kimseler ve kalınan yerler hakkında detaylı bilgiler için bkz. Ahsenü't-Tevârih, 2004:5-13.

desteğini sağlamak için Doğu-Güney Doğu Anadolu ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler ile buraya gönderilen halifeler[213] sayesinde iletişim kurmaya devam etmiştir. Anadolu'ya gönderilen halifelerin başlıca görevleri ise Kızılbaşlık propagandası yapmak, Osmanlı Devleti'ni içten çökertmeyi sağlayacak şekilde Kızılbaş halkı ayaklanmaya teşvik etmek ve Safevîler için maddi ve manevi yardım toplamak şeklinde özetlenebilir[214]. İdeolojik açıdan Safevî propagandası sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Sözlü propaganda ayağı özel olarak eğitilmiş halifeler aracılığı ile yapılırken yazılı propaganda ise Şah İsmail tarafından yazılan kitap ve risaleler ile halka ulaştırılmaya çalışılmıştır. Anadolu'da yaşayan konar-göçer zümrelerin toplum ve inanç özeliklerini çok iyi bir şekilde bilen Şah İsmail, bu yapıyı kendisine has Safevî propagandası ile etkilemeyi başarmıştır[215].

Safevî Devleti'ne dönüşüm süreci içinde gelişen olaylara topluca bakıldığında neredeyse otuz dört yıllık bir süre zarfında üç Safevî şeyhi bu dava uğrunda öldürülmüştür. Esas olarak bu olaylardan sonra tükenmesi beklenilen militan sufi ruhun bilhassa Anadolu ve Suriye'de bulunan Türkmen kabileleri arasında varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Bu iletişimin devam etmesini sağlayan sebep ise Safevî davasının dinamik bir ideoloji hâline gelmesini sağlayan etmenlerdir. Bunlar; Safevî Tarikatı bünyesindeki sufi disiplininin, tarikata bağlı müritlerin mürşid-i kâmil ve ruhani reisi olan tarikat liderine herhangi bir sorgu-sual olmadan kesin itaatinin mecbur olması[216] ile müritlerin Safevî liderlerini Allah'ın yaşayan cismi olarak görmeleri ve beklenildiği gibi onları kutsallaştırmaları olarak sıralanabilmektedir[217]. Doğal olarak bu etkenler Safevî davasının direkt harekete dönüşmesini sağlayan potansiyel enerjinin üretilmesinde ciddi derecede rol oynamıştır.

Bilindiği gibi XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı merkezîleşmesi sonucu kontroller artırılmış ve vergileri temin edebilmek için bir mekanizma geliştirilmiştir.

---

[213] Tarikat pirleri ile uzak yerlerdeki müritler arasında aracılık edip ilişkileri düzenleyen, bulundukları yerlerde tarikatın propagandasını yapıp taraftar toplamaya çalışan ve pirlerin vekaletini yapan kişilere "vekil" ya da "halife" denilmektedir. Daha sonra bu aracıların üstüne de "Halifetülhulefâ" namıyla daha büyük bir zat tayin olunmuştur. İlk defa olarak devletin kurucusu Şah İsmail tarafından 1508 yılında Şah namına hareket ederek onun temsilcilerini eyaletlere tayin edebilme görevi ile Anadolu sufilerinin başına tayin olunan kişi önemli ölçüde nüfuz ve itibar kazanmıştı. Hinz, 1992:10.

[214] Savaş, 2013:21.

[215] Ocak. A. Y. (2000). "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Bir Bakış". *Belleten.* LXIV (239). Ankara: TTK.,149.

[216] Eravcı, 2002: 884.

[217] Emecen, Feridun. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.,90.

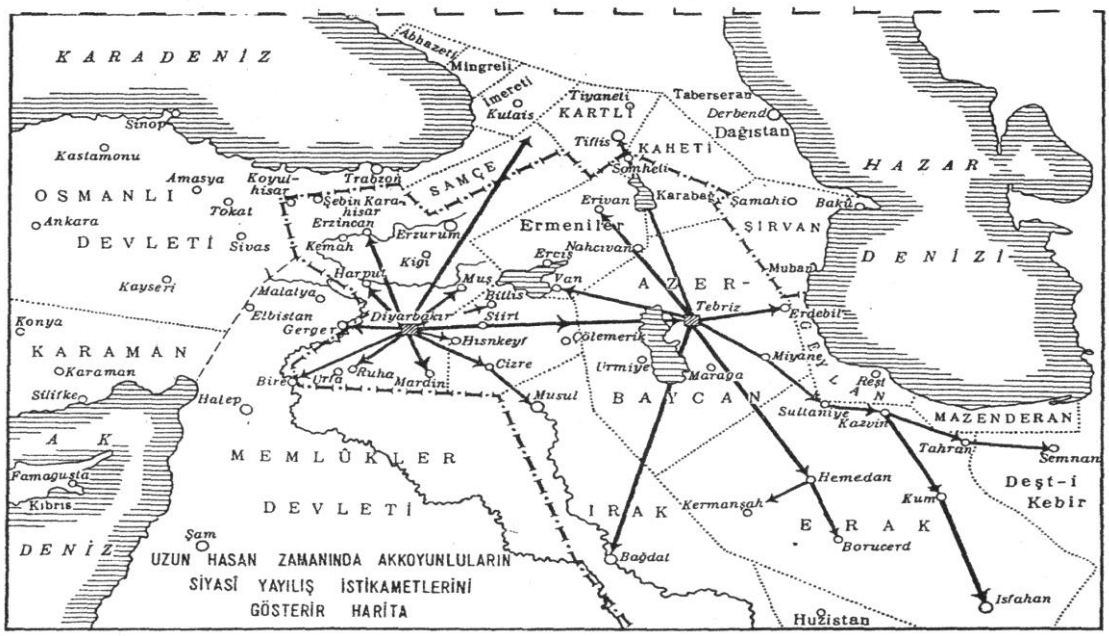
Ancak bu uygulamadan memnun olmayan konar-göçer ya da yarı göçebe gruplar da bulunmaktadır. İşte Safevî Devleti bu hedef kitleye ulaşabilmek için politika üretmiştir. Şah İsmail kastedilen bu zümre arasında yoğun bir şekilde ancak ustaca bir taktikle mesiyanik nitelikteki fikirlerini yaymıştır. Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle Şah İsmail *"kendisini bu kitleye bir mehdi hüviyetiyle ve Hz. Ali'nin mazharı yani Allah'ın Hz. Ali bedenine girmiş şekli olarak sunmuştur."*[218]

Kendi içinde taht mücadeleleri yaşayan Akkoyunluların durumu Şeyh İsmail'in de ilgisini çekmişti ve "Şahlık" için mücadeleye giriştiği esnada Osmanlı tahtında II. Bayezid hüküm sürmekteydi. Akkoyunlu ülkesinde taht mücadelelerinin yaşandığı bu dönemde siyasi konjonktürden istifade etmek isteyen Kızılbaş reisler Şeyh İsmail'in etrafında toplanmış ve onu "şah" yapmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Daha önce Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar da aynı amaç ile yola çıkmış ancak henüz taze olan bu fikirlerini gerçekleştirmek için sadece bir iki denemede bulunmuş ve bunun bedelini hayatları ile ödemişlerdir. Onların başarısız olmalarının arkasında Azerbaycan, İran ve Kafkas topraklarına hâkim olan iradenin güçlü olması, Safevî şeyhlerinin ise yeterli donanıma sahip olmaması yatmaktadır. Fakat bu deneyim arkasında intikam duygusu ile bilenmiş bir kitle bırakmıştır[219].

O sıra henüz on iki ya da on üç yaşlarında olduğu tahmin edilen Şeyh İsmail, ilk önce Erdebil'e gelmiştir. İranlı Hasan Can'ın oğlu Osmanlı müverrihi meşhur Hoca Sadeddin bu durumu *"Dostların toplayıp ta başın çekti / Fesatlık doruğuna çıkıp geçti / Babası kanın eyleyince dava / Acem ülkesini bürüdü kavga"* beyitleri ile başlayan bir manzume ile ifade etmiştir[220]. Burada Şeyh İsmail müritleri ile temasa geçmiş ancak Erdebil hâkimi Cekirli Ali Bey'in[221] baskısı yüzünden Erdebil'den ayrılarak Çukur Sa'ad bölgesine gelmiştir. Burada onun birliklerine Karaca İlyas'ın buyruğu altında bulunan Anadolu sufileri dâhil olmuştur. Bundan sonra Kağızman ve Erzurum'dan geçip Tercan'a ve en sonunda

[218] Şah İsmail'in Allah'ın insan bedeninde olmasıyla ilgili bir karakterde kendisini sunma şekline henüz Müslüman olmadan önce VIII. yüzyılda Maveraünnehir ve Horasan'da yaşayan Türkmenlerin bu şekilde yönetilen isyanlar nedeniyle alışkın oldukları görülmektedir. Ocak, A. Yaşar. (1998). "Din". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II. ,142.
[219] Gündüz, 2010b: 46-47.
[220] Hoca Sadeddin Efendi,3. Cilt, 344.
[221] Gündüz, 2010c: 254,;Taş, 2003:331.

Erzincan'daki Saru Kaya[222] mevkiine gelen Şeyh İsmail 1500 yılında o zaman Akkoyunlu Devleti'nin sınırları içinde olan Erzincan'a yönelmiştir.

Harita 1.2. Osmanlı Devleti ile Akkoyunlu Devleti sınırını gösteren harita[223]

Şeyh İsmail'in bu şekilde serbestçe hareket edebilmesinde Akkoyunlu ülkesinde yaşanan ve devletin temelini sarsan siyasi bunalım etkili olmuştur. Bunun dışında Erdebil'de tutunamadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü hem Karabağ-Nahçivan bölgesinde Hüseyin Baranî gibi yeni gruplar ortaya çıkmış hem de bölge ahalisi tarafından dostça karşılanmamışlardır[224]. Bu hususta Şah İsmail'in niçin Erzincan'ı tercih ettiği konusu süzgeçten geçirilmelidir. Güvenlik nedeniyle bu şehre gelindiği yönünde iddialar bulunmakla birlikte kabul edilen görüş Anadolu'da bulunan müridlerinin kendisine kolayca ulaşabilmelerini sağlamak yönündedir[225]. Bu konuda ortaya atılan bir başka görüş ise Şah İsmail'in bu motivasyonunun ardında Teke-ili yöresi Türkmen gruplarına dayanarak isyan hâlinde olan Karamanoğlu hanedanı[226] üyelerinden Mustafa Bey ile temasa geçme

[222] Eravcı, 2002: 884.; Faruk Sümer Şah İsmail'in Kızılbaş Türkleri kendi bayrağı altına çağırma daveti üzerine gerdeğe girmek üzere olan birçok Kızılbaş gencin, aşklarını ve sevgililerini bırakarak Erzincan'a geldiklerini söylemektedir. Sümer, Faruk. (1954). "XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vuku Bulan Göçler", Türk Yurdu. Yıl:1,1(234)., 39.

[223] Bu harita Walter Hinz'in Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi adlı eserinden alınmıştır.

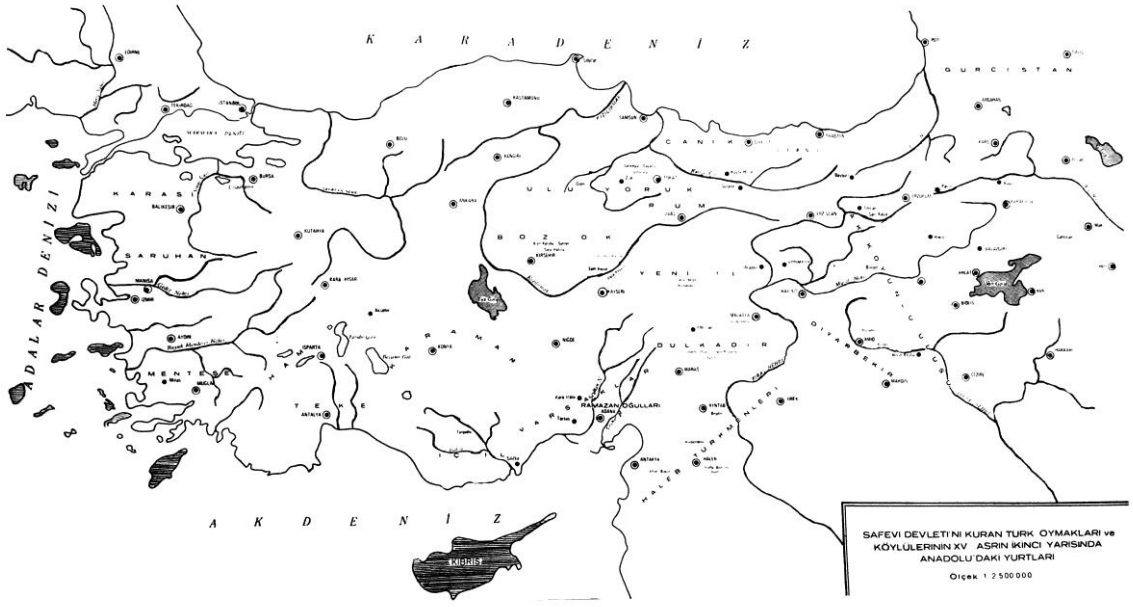
[224] Gündüz, 2010b: 50.

[225] Emecen, Feridun. (2003b). "Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları". *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu Bildirileri.* Ankara: TTK.,38

[226] Karamanoğullarının fetih tarihi 1468-1474'dır. İnalcık, 2008:110.

maksadının olmasıdır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç karışıklıklardan da istifade edilmiş olacaktı[227].

Bu bölgede kendisine bağlı müritleriyle bir ayaklanma çıkarma niyetinde olduğu tahmin edilen Şeyh İsmail'in Anadolu topraklarına doğru yöneldiğini haber alan Ustaclu Türkmenlerinin Bingöl yaylalarında oldukça coşkulu bir karşılama töreni düzenlediği nakledilmektedir. Elbette bu gelişme civarda bulunan Türkmen gruplarının kalabalık kitleler hâlinde Şeyh İsmail'in önderliğinde[228] bir hareketin temsilcisi olarak belirmelerini sağlamıştır. Bu şekilde Şah İsmail'in davetine bölgeden 7000 kişi icap etmiştir. Toplanan bu gruplar arasında Anadolu'dan özellikle Avşar, Çepni, Turgutlu, Şamlu, Dulkadırlı (Zû'l-kadrlü), Tekeli, Rumlu, Çemişkezeklü, Kaçar aşiretleri üyesi Kızılbaş Türkmenler ile Tarsus'da yaşayan Varsak Türkmenleri Şeyh İsmail'in askerî komuta kademesini oluşturmada etkin bir rol oynamışlardır[229].

Harita 1.3. Safevî Devleti'nin Kuruluşunda Rol Oynayan Türk Oymakları[230]

[227] Bu konuda ortaya atılan bilgi ve tartışmalar için bkz. Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: Anka Yayınları.,79-93.
[228] Gündüz, 2010c: 254.; Taş, 2003:331.
[229]Anadolu'dan gelen Türkmen aşiretlerinin hangi bölgelerden olduğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Sümer,2018 :43-53.
[230] Bu harita Faruk Sümer'in Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü adlı eserinden alınmıştır.

Sadece Tekeli'den on beş bin atlının İran'a göç ettiği vurgulanmaktadır. Kemalpaşazade, Safevî Devleti'nin kuruluşu ve meydana gelen göçler ile ilgili olarak *"Türkler terk idüb diyârlârın/Sattılar yok bahâya dârların"*[231] dizeleri ile eserine not düşmüştür. Bundan sonra kendilerine Kızılbaş diye hitap edilen Anadolulu Safevî müritlerin Erzincan'da şeyhlerinin etrafında toplanmaları neticesinde Faruk Sümer'in de ifade ettiği gibi mekansal olarak birbirinden ayrı olan "baş ile gövde"nin artık birleştiği[232] ve harekete geçmek için beklenilen zamanın geldiği yorumu yapılmaktadır. Bu konuda ortaya atılan aksi bir görüş ise Faruk Sümer tarafından ileri sürülen Safevî Devleti'ni kuran ve onu ayakta tutan unsurun tamamıyla Anadolu Türklerinden meydana geldiği görüşüne katılmayan Tufan Gündüz tarafından ileri sürülmektedir. Yazar bu hususta Safevî Devleti'ni kuran Türkmenlerin büyük bir çoğunluğunun Akkoyunlu ve sonrasında ele geçirilen Karakoyunlu coğrafyasında Safevî Tarikatı'na bağlanan kimselerden oluştuğunu iddia etmektedir[233].

Şeyh İsmail, bu konudaki insan desteğini sağladıktan sonra kendisine hareket sahası olarak II. Bayezid'in doğu sınır güvenliğini sağladığı Osmanlı ülkesinden ziyade daha serbest hareket edebilme imkânı olan siyasi travma hâli içindeki Akkoyunlu ülkesini seçmiştir. Ancak II. Bayezid'in de o sıralarda batıda Modon ve Koron'un fethine odaklanmış olması Osmanlı tebaası pek çok Türkmen'in herhangi bir engel ile karşılaşmadan Erzincan'da bulunan Şah İsmail'in yanına kolayca gelmesini sağlamıştır[234].

Esasında o zamanki şartlarda Şah İsmail'in yanında olan bu kitle ileride Safevî Devleti'nin kuruluşunda tarihi bir rol üstlenecektir. Şah İsmail'in bu anlamdaki ilk hareketi 1500 yazında Erzincan'dan Şirvan topraklarına gerçekleştirdiği saldırısı olmuştur. Şirvanşah Ferruh Yesâr'ı Cebani denilen yerde etkisiz hâle getiren İsmail'in bilinen ilk toprak kazancı Bakü ve Şamahı toprakları olmuştur[235]. İran'ın kuzeybatısında kontrolü ele aldıktan sonra mücadelelerine devam eden İsmail'in siyasi tarihi için dönüm noktası 1501

---

[231] İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âli-i Osman, VIII. Defter*. (Haz: Ahmet Uğur), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, 233.
[232] Sümer, 2018: 20.
[233] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Gündüz, 2015:100.
[234]Kemalpaşazâde Şeyh İsmail'in Anadolu'ya gelişi ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: *"Ol esnada Şeyh Haydar'ın kiçi oğlu şah İsmail fırsat bulup hurûc etti. Üç yüz mikdarı ademle doğru Erzincan'a indi. Ol bed-nihadın ecdadının hulefa-yi bed râyi ile Anatolının ekser yerleri doluydu. İşiden çıktı gitti. Ol zamanda merhum Sultan Bayezid İnebahtı ve Motun ve Korun fethine ihtimam ider idi. Anatolı vilayetinin asker-i zafer rehberin bile alup gider idi. Mezkûr diyâr-ı mamurun havalisi kalub durur idi. Anun için ol bed-siret ol araya gelip, oynamaya fırsat bulub dururdı. Çün bir müddet ol nahiyette ikamet itti, yanında hayli âdem cem'olub sıyt u sadası âlemi tuttu."* İbn Kemâl. IX. Defter, 88.
[235] Eravcı, 2002: 884.

baharında çoğu Anadolu'dan gelmiş Piri Bey Kaçar liderliğinde olan 7000 kişilik Safevî birlikleriyle Akkoyunlu Elvend Bey'in tahmini 30.000 kişilik ordusunu Nahçivan yakınlarındaki Şerûr'da[236] ağır bir yenilgiye uğratarak Tebriz'de tahtı ele geçirmesi olmuştur. Bundan sonra İsmail Heşt Beheşt sarayında tahta oturarak 1501'de şahlığını ilan etmiştir[237]. Bu sayede resmî olarak ortaya çıkışını gerçekleştiren İsmail, Akkoyunlu federasyonunu tarihe gömerek Safevî Devleti'nin temelini geniş ölçekli Akkoyunlu toprakları üzerinde atmış, Akkoyunlu bakiyesi Türkmenleri de muhteva etmekle birlikte Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da siyasi gücü eline alarak "Şah" unvanı ile anılmıştır.

Tarihi geçmişinde Şeyh Hâce Ali'nin yanında Safevî geleneğinin Şeyh Cüneyd ile süren dinî-siyasi hâkimiyet anlayışı, keskin çizgileriyle Şeyh Haydar zamanında vurgulanmış; söz konusu edilen miras daha sonra onun oğlu Şah İsmail'e intikal etmiş ve tarikat kurucusunun adıyla anılan Safevî Devleti müessisi Şah İsmail, Safevî merkezini Erdebil'den Tebriz'e taşıyarak yeni bir jeopolitik değişikliğe gitmiştir. Nihayet Tebriz'de devletin kurulduğu ilan edildikten hemen sonra Şamlu Lala Hüseyin Bey emîrü'l-ümerâ yani beylerbeyi, Dulkadir (Zû'l-kadr) Dede Abdal Bey korucu başı (korçı başı) yani hassa ordusu kumandanı, Tekelü Sarı Ali Bey mühürdar, Şamlu Abdi Bey tavacı başı, Helvacıoğlu İlyas Bey avcı başı, Rumlu Div Ali Bey ve diğerleri ise taşra valiliklerine tayin edilmişlerdir. Yapılan bu tayinlerde Şiiliğe duyulan samimiyet ölçü olarak alınmıştır[238]. Safevî Devleti'nde kurucu kademe doğrudan kendilerini ifade etmek için "Kızılbaş" unvanını iftiharla kullanmışlardır. Devletlerini ifade etmek için devlet-i Kızılbaş, hükümdarlarını pâdişâh-ı Kızılbaş ve ülkelerini ise ülke-i Kızılbaş terimi ile adlandırmışlardır[239].

Bu bölgenin yeni sahibi Safevî Hanedanı bu topraklarda uzun süredir var olan bir geleneği de değiştirmişlerdir[240]. Şah İsmail, İran'da fikri anlamda Şiîliğe dayanan bir devlet kurmuştur[241]. Bu doğrultuda On İki İmam adına hutbe okunmuş ve ezanın şeklinde

[236] Bu savaşta Şah İsmail'in başlıca emirleri: Şamlu Lala Hüseyin Bey, Dulkadirli Dede Abdal Bey, Ustacalu Muhammed Bey, Şamlu Abdi (Âbidîn) Bey, Bayburtlu Kara İlyas, Tekelü Saru Ali Bey, Rumlu Ali Bey (daha sonraları Div Sultan), Tekelü Helvacıoğlu İlyas Bey, Dulkadirli Keçel (İlyas) Bey, Karamanlu Bayram Bey, Kaçar Pîrî Bey, Tâliş Hâdim Bey ve diğerleri idiler. Bunlardan Sadece son üçü Anadolu'lu değildir. Sümer, 2018:21
[237] Gündüz, 2010b: 68.
[238] Sümer, 2018: 22.
[239] Sümer, 2018: 1.
[240] Gündüz, 2010c: 254.
[241] Şah İsmail'in mührü "z" şeklinde ve yarım ceviz büyüklüğü bir ebatta olup ortasında kendi adı ve etrafına da on iki imamın adları kazınmıştır. Gündüz, 2010b: 155.

değişiklik yapılmıştır[242]. Mamafih hâkimiyet alameti olarak kendi adına para[243] bastırdığı, üzerinde On İki İmam'ın adının olduğu sikkelerin üzerinde "La ilâhe illâ'llah Muhammed'un Resûlullah; Ali Veliyullah" sözlerinin yazılı olduğu[244] kaydedilmektedir. Akabinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Emevîler ve Abbasilerin lanetlendiği halka duyurulmuştur[245]. Bu politikanın bir sonucu olarak da Safevî İran'ın da uzun sayılabilecek bir kaos ortamı yaşanmıştır. Osmanlı tarihçisi Hadîdî eserinde Safevî Devleti kurulduktan sonra Şah'ın kendisini nasıl gördüğünü ve iktidarını meşrulaştırmak için yaptıklarını ama gerçekte nasıl göründüğünü *"Mesâcid yıkdı, men' itdi namâzı / Bana eylen didi ancak niyâzı /Nikâh-ı şer'i men' itdi o batıl / Değül idi Kelâmu'llah'a kail"*[246] sözleri ile ifade etmektedir.

Safevî Hanedanlığı'nın kurucusu olan Şah İsmail, başlangıçta Sünni bir tarikat olarak bilinen, ancak daha sonra Şeyh Cüneyd ve oğlu Haydar zamanlarında On İki İmam Şiiliği'ne yönelen Azerbaycan'a bağlı Erdebil eyaletinde yaşayan ve alt tabanı Türk olan bir şey ailesinden gelmesine rağmen sonradan savunduğu inançların İran'da yerleşmesi için elde ettiği yerlerde halka oldukça sert yaptırımlar uygulamıştır. Bunun dışında Akkoyunlulara bağlı olup Sünni kalmak için direnen önemli bir nüfus da imha edilmiştir[247]. Hususiyle İsfahan, Şiraz, Kum, Kaşan, Rey, Hemedan, Fars, Yezd, Kirman hatta Horasan'da dahi Sünni kesim Şah İsmail'in hareketine karşı geldikleri için katledilmişlerdir. Ancak bu katliamdan "Rafzla müttehem olanlar ehl-i bid'atdan hâli mübhem olanlar kurtulmuştur."[248]

Mamafih Şah İsmail İran'da icat ettiği yeni Şii mezhebini Farslara da zorla kabul ettirmiştir. Bilhassa Tebriz'e herhangi bir engelle karşılaşmadan giren Şah İsmail'in Akkoyunlu federasyonundan kırk elli bin kişiyi katlettiğini, mezardakilerin bile çıkarılıp kemiklerinin ateşte yakıldığını, hatta kötü inancı ve zulümden dolayı kendisine engel olmaya çalışan annesini bile imha ettiğini dönemin Osmanlı tarihçilerinden Kemalpaşazâde (ö.1534)'den öğreniyoruz. Bu konuda Kemalpaşazâde eserinde Şah İsmail'in Tebriz'e kolayca girdiğini, Akkoyunlulardan kimseyi sağ bırakmadığını, kadın,

[242] Ezan, *"Eşhedü enne Aliyye veliyullah"* ve *"Hayyi alâ hayrü'l-amel","Muhammed ve Ali hayrü'l-beşer*" şeklinde yapılan ilaveler ile değiştirilmiştir. Gündüz, 2010b: 69.
[243] Eravcı, 2002: 885.
[244] Sümer, 1990:9.; Gündüz, 2010b:68.
[245] Gündüz, 2010b: 69.
[246] Hadîdî.: 385.
[247] Sümer, 2018:24.
[248] İbn Kemâl. VIII. Defter, 277-278.

genç ve erkeklerden kırk elli bin kişiyi katlettiğini, Hasan Han ile Mirza Ahmed'i bıraktığını, beyler ve sultanları mezardan çıkartıp yaktığını, İslam'ın kubbesi Tebriz'i zulm ile doldurduğunu haber vermektedir.[249]

Kemalpaşazâde Şah İsmail tarafından katledilen Sünni din alimlerinin isimlerini zikretmektedir. Bunlar arasında Mevlâna Sadeddin Taftazani'nin neslinden gelen Herat'ın en önemli şeyhülislamı ve onun altmış talebesinin Şah'a tabi olmadıkları için katledildiklerini nakletmektedir. Bunlara İslam'ın kubbesi Basra'daki şehitlikler, mescit ve camileri de harap ettiğini eklemektedir. Bölgede mezarları yıkılan kemal sahibi kişiler arasında Ebu Hanife Kufî, şeyhlerin şeyhi Abdulkadir el-Geylanî, Şeyh Ebî İshâk-ı Kâzerûnî, Şeyh Muhammed Sâbûnî-i Hemedanî ve Kitâbu'l Envâr sahibi Mevlâna Yusuf-i Erdebilî'yi ve niceleri sayılmaktadır[250].

Dönemi aydınlatan Osmanlı tarihçisi tarafından burada verilen rakamların abartılı olduğu düşünülmekle beraber halkın baskı ve şiddet yoluyla izole edildiği ve gerçek bir katliamın yapıldığı gözler önüne serilmektedir. Diğer yandan ortaya çıkan manzarayı tasvir adına kıyaslama yapılabilmesi açısından aynı dönem hakkında bilgi veren geç dönem Safevî tarihçisi Hasan-ı Rumlu (ö.1577) da yapılan bu kıyım ile ilgili olarak detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin Özbekler yenilgiye uğratılarak Gorşi Kalesi'nin Emir Necm tarafından elde edilmesinin ardından Kızılbaş askerleri tahmini olarak on beş bin kişiyi, küçük-büyük, genç-yaşlı demeden katletmiştir. O vilayetin seyitleri eş ve çocukları ile Büyük Cami'ye sığınarak *"Bizler Murtazavi Hanedanı'dan (Hz. Ali ailesi) gelmekteyiz. Kızılbaş askerlerinin de Hayder-i Kerrâr dostu olduklarına kesinlikle inanıyoruz."* demelerine rağmen Emir Necm *"Gaziler savaşla ele geçirdikleri yerlerin küçük ve büyüklerini öldürürler ve seyit olan ve olmayan ayrımı yapmazlar"*[251] gerekçesini ileri sürerek acımasızca halkı katletmiştir. Burada yapılan katliam hakkında bilgi veren dönemin çağdaş seyyah/tarihçisi Angiolello (ö.1525) da ilginç bir şekilde Kemalpaşazâde'den habersiz olarak benzeri ifadeleri tekrarlamaktadır. Angiolello eserinde özetle 1499 yılında Şah İsmail'in Tebriz'e hükümdar olduktan sonra burada kendisine karşı

[249] *"Tebriz'e doğrulup, bi- münâzâ'-u- müdâfa' geldi şehre girdi. Akkoyunlu cemâ'atinden bulduğuna emân virmedi, kırdı. Atasınun kanun alup, pir-ü-civân, 'avret-ü- oğlan kırk elli bin mikdarı Akkoyunluyu helâk idüp, Hasan Hânla Mîrzâ Ahmedi kodı, sâ'ir ümerâ-vu-selâtîni mekâbirinden çıkarub oda yakdı... Dâru'l mülk-i Tebrîzî, ki kubbe-i Îslâm idi, envâr-ı Şeri'atden boşaldub, zulmet-i dalâlet ve zalâm-ı zulm-ü-bid'at ile toldurdı. Ol gümrâh-ı kabîh-siret kendü anasını, ki Hasan Hânun kızıydı, kendüye hayrhvah olub, küfr-ü-ilhâddan ve zulm-ü-bi-dâddan men ittiğü-çün kakıyub, kendi eliyle öldürdü."* İbn Kemâl. IX. Derfter, s:89.
[250] İbn Kemâl.IX. Defter,85-86.
[251] Ahsenü't- Tevârih. 2004:161-162.

muhalefet edenlere merhamet edilmediğini, mollalardan kadınlara ve çocuklara değin pek çok kişinin öldürüldüğünü, belde ahalisinin emrine itaat ettiğini ve şehrin bütün sakinlerinin onun şiarı olan kızıl başlık giydiğini nakletmektedir. Karşı koyanlar ile yapılan savaşta ise yirmi binden fazla kişinin öldürüldüğünü,[252]bunlardan birisinin de annesi olduğunu,[253] ileri gelenlerden birkaçının mezardan kemiklerinin çıkarılıp yakıldığını beyan etmektedir[254]. Bunların dışında Safevîler tarafından beşinci kol olarak Caferi mezhebi İslam'ın en doğru mezhebi olarak ilan edilmiştir. Bu şekilde Safevî politikasına uygun olarak Şah İsmail'in Şiîleştirme siyaseti ile İran tamamıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır[255]. Safevî Devleti tarafından oluşturulan bu yeni hareket bir yandan hâkimi olduğu İran'ın dinî mantalitesinde radikal değişiklikler yapıp halkın dinî inançlarını dönüştürürken diğer yandan da bu yeni Şii mezhebe muhalif olanlara merhamet edilmemiş, bu mezhebin haricinde başka bir mezhebin de yaşamasına müsaade edilmemiştir.

Osmanlı kaynaklarında "sufi canibi" diye de adlandırılan Şah İsmail için devletin güç kazanması ve bekası için Anadolu'daki temel nitelikli müridler cemaati ile bir şekilde bağlarını koparmaması, yekûnunu artırması ve batıdan İran'a gelişlerin devamının sağlanması gerekmekteydi. Aksi bir durumda henüz İran'da tabanını oluşturamadığı için çok geçmeden devletin yıkılması kaçınılmaz olabilirdi. Çünkü kendisi ve taraftarları İran'da On İki İmam Şiası'nın resmî mezhep olarak ilan edildiği ilk yıllardan itibaren İran'da baskı ve şiddet yolu ile halkı zorla bir dönüşüme tabi tuttukları için sevilmeyen hatta istila eden bir yabancı gibi görülmekteydiler[256].

Devam eden savaşlarda Akkoyunlu beylerinin yeniden toparlanmasına fırsat verilmemiş olmakla beraber Irak ve Fars bölgelerini yöneten Murad Bey,[257] 1503 yılında Hemedan yakınlarında[258] gerçekleşen Almakulağı Savaşı'nda yenilgiye uğratılmış ve devletin istikbali güvence altına alınmıştır. Bu şekilde önce Azerbaycan'dan yola çıkan ve İran'da hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis eden Şah İsmail'in kazanımının Acem'i Irak,

[252] Şah İsmail Tebriz'i elde ettikten sonra Akkoyunlu hanedan ailesine ve ileri gelen devlet görevlilerine karşı olağanüstü bir kovuşturma başlatmış ve hanedan ailesinin mezarlarına zarar vererek kemiklerini yaktırmıştır. *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar,* (trc. Tufan Gündüz). İstanbul 2007.,79. dipnot:157.
[253] Tufan Gündüz Safevî kaynakları tarafından bu bilginin doğrulanmadığını belirtmektedir.
[254] *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*. (trc. Tufan Gündüz). 79,
[255] Kendine bağlı Şii ulemanın dışında Cebeliâmül, Kûfe ve Bahreyn'deki Şii ulemaya davetler göndererek İran'a gelmelerini sağlamış ve fıkhî meselelerde ortaya çıkacak problemleri çözümlemek için önlemler almıştır. Bu şekilde İsnâaşeriyye Şîası'nın ana karakterinin biçimlendirilmesi için çaba harcamıştır. Gündüz, 2010c: 255.
[256] Sümer, 2018:27.
[257] Ahsenü't Tevârih,2004:75.
[258] Eravcı, 2002: 885.

Fars ve Kirman olduğu belirtilmektedir[259]. Hatta elde ettiği başarılardan dolayı 1504-1505 kışında Batı komşusu Osmanlı Devleti'nin sultanı II. Bayezid tarafından Şah'a zafer tebriki dahi gönderilmiştir. Kendisini Hz. Ali'ye bağlayarak seyitliğini ilan eden Şah İsmail, büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Kısa zamanda etrafında büyük bir güç toplanmıştır[260]. Ancak henüz yaşı küçük olduğu için Safevî devrim hareketinin başkaları tarafından yürütüldüğü aşikâr görülmektedir. "Ehl-i ihtisas" diye adlandırılan bu sorumlu kişiler kendi liderlerine olan derin bağlılıkları ile diğer müritlerden ayrılmakla birlikte sayıları aşağı yukarı yedi kişiden oluşmaktadır. Bu kişileri hem Şah'ın korunması hem de Safevî hareketinin şekillenmesine son derece önemli bir pozisyona sahip olduğu bilinmektedir[261].

Şah'ın etrafında toplanan bu insan grubunun en belirgin özelliği ise Şah'ı bir Allah gibi görüp sevmeleri ve ona hürmet etmeleridir. Dikkat edilirse Şeyh Cüneyd'in öldürülmesinin ardından biat edilen Haydar, Sultan Ali ve İsmail oldukça küçük yaşta idiler. Bu noktada şeyhin yaşının bir önemi olmamasına rağmen vücudunun varlığı[262] ve Safevî kanı taşıyor olması hayli önemli görülmektedir. Şeyhlerine sımsıkı bağlarla bağlı olan bu müritler para ve rütbeye de değer vermeyen, disiplinden uzak, dünya için Şah'tan herhangi bir maddi beklentisi olmayan ve savaş esnasında Şah'ın kendilerini kurtaracağını kabul ederek silahsız savaşa girmekte tereddüt dahi etmeyen bir yapıya sahip olmalarıdır[263].

Bunlara ilave olarak müridleri "şah" sözünü alışılmış "selâmün aleyküm" yerine kullanmışlardır. Yine Sünni komşularının *"Bunca zahmet çekip Erdebil'e varacağınıza Mekketullah'a varsanuz, Hazret-i Resûl (S.A.V.)'i ziyaret etsenüz yeğrekdür"* sözüne karşılık *"Biz diriye varuruz, ölüye varmazuz"* cevabını verdikleri nakledilmektedir[264]. Şah İsmail'in inançları doğrultusunda gerçekleştirdiği planlar ve üstlendiği siyasi devrimci rol, İslam dünyasında dinî ve gizemsel düşüncenin toplumsal ve siyasi eylem için nasıl yorumlandığını açıkça gösteren bir örnektir.

Nihayet Şeyh Cüneyd'in uğruna canını bile verdiği tahakkuku imkânsız gayeye Şah İsmail zamanında ulaşılmıştır. Gerek Erdebil şeyhlerinin siyasi gayeler taşıması gerekse

[259] Sümer, 2018:23.
[260] Tansel, 2017: 263.
[261] Eravcı, 2002: 885.
[262] Gündüz, 2010b: 39.
[263] Tansel, 2017: 263.
[264] Aşıkpaşazâde.:332.

Safevî Devleti'nin kuruluşu Anadolulu Kızılbaş Türkler sayesinde olmuştur. Üstelik Anadolu Türkleri ya da sadece bir kısmı tarafından aşırı dinî inançları şeyh ve daha sonra şahlara kabul ettirilmek istenmiştir[265]. Kendisi ve devleti için böyle bir kitleye sahip olan Şah, devletin idari yapılanmasını sağladıktan sonra büyük babası Uzun Hasan'ın topraklarını bütünüyle elde etmek ve İran'da siyasi birliği sağlamak için adımlar atmıştır. 1504 yılında Mazendaran bölgesinin alınması ile İran bölgesinde hâkimiyeti[266] elde eden Şah, 1507-1508 yıllarında Bağdad, Kerbelâ, Necef, Sâmarrâ, Havîza, Dizfûl, Luristan, Hürremâbâd ve Şirvan'ı da topraklarına katarak[267] sınırlarını genişletmiştir. Daha sonra dikkatini Diyarbakır üzerinde yoğunlaştırmıştır. Çünkü Dulkadir Bey'i Alaüddevle, İran ile bağlantısı olan Dulkadir aşiretine mensup olan Kızılbaşların İran'a gidiş-gelişlerine engel olmaktaydı. Ayrıca Safevîlerin düşmanı olan Akkoyunlu Bey'i Murad'ın sığınma talebini kabul etmekle beraber onu kendi ailesine damat edinmiştir.

Son yaşanan bu gelişme ile Akkoyunlu toprakları üzerinde hukuken kendi hakkının da olduğunu iddia eden Alaüddevle, Diyarbakır'a doğru kendi ülkesinin sınırlarını genişletmek için askerî harekata başlamıştır. Bu şekilde tehdit edilen Şah İsmail 1507/1508 yılında Alaüddevle üzerine yürüyerek Elbistan yakınlarında Alaüddevle'yi bozguna uğratarak stratejik açıdan önemi olan Harput ve Diyarbakır'ı Safevî topraklarına katmıştır[268]. Böylelikle aradaki tampon bölge kaldırılarak Safevî Devleti ile Anadolu ve Suriye'deki Kızılbaşlar arasındaki kontak sağlanmıştır.

Aykırı bir ideoloji ile ortaya çıkan ve bu uğurda canlarını feda eden bir topluluktan oluşan Safevî Devleti'nin, İslam aleminde tanınabilmesi için Doğu'da Özbekler ve Batı'da ise Osmanlılar ile mücadele etmesi ve kendisini ispatlaması oldukça elzemdi[269]. İşte bundan dolayı İran'ın doğu sınırında yer alan ve mevcut siyasi bunalımdan faydalanmak isteyen ve Şah İsmail'in Kızıl tacına karşılık başına yeşil sarık sardığı için "Yeşilbaş" lakabı verilen Özbekler ile mücadeleler 1510-1513 yılları arasında devam etmiştir. Özbek Hanı'nın öldürülmesi ile neticelenen bu savaşta Horasan bütünüyle elde edilmiştir. Bu esnada Damgan, Gürgân (Esterabâd), Meşhed, Merv, Belh, Nesâ ve Ebîverd bölgesi

[265] Sümer, 2018: 22.
[266] Eravcı, 2002: 885.
[267] Gündüz, 2010c: 254.
[268] Eravcı, 2002: 885.
[269] Tansel, 2017:263.

kontrol altına alınmıştır[270]. Böylece Fırat'tan Ceyhun'a kadar uzanan bir havza Safevî Devleti'nin hâkimiyeti altına alınmış oluyordu.

Avrupa politikasında Osmanlı Devleti'nin rol oynamaya başladığı II. Bayezid döneminde, İtalyan savaşları (1494-1559) sırasında mağlup olan her devlet düşmanına karşı Osmanlı Devleti ile müttefik olma şansını gündemine almaktaydı. Fransız-Venedik ittifakına karşılık Osmanlı Devleti, Milano-Napoli ligine taraftar gözüküyordu. İşte bu durum Osmanlı Devleti ile Venedik arasında 1499-1503 yılları arasında savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak Batı'da Venedik ile savaş hâlinde olunmasını fırsat bilen Şah İsmail, Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ile diplomatik temaslara geçmiştir. Bu diyalogda Şah İsmail, Venedik ile müttefik olmanın yollarını aramakla birlikte Ocak 1507 yılında Venedik'e ulaşan bir mektubunda kendisine ateşli silah temin edilmesi noktasında isteklerde bulunmasına rağmen neticede Venedik tarafından Avrupa ile savaş halinde olunduğu ileri sürülerek Şah'ın bu isteğine olumlu yönde bir cevap verilememiştir[271].

Hazin Çaldıran yenilgisi o sıralar 27 yaşında olan Şah İsmail'in itibarının zedelenmesine ve kendisinin de sarsılmasına neden olmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak ülkede asayiş bozulmuş ve Kızılbaş emirler arasında rekabetin ilk belirtileri baş göstermiştir. Bu yenilgi, Şah İsmail'i içte bürokrasi ve askeriye konularını yeniden gözden geçirmesine, dış siyasette ise Osmanlılara karşı Avrupa'da güçlü bir müttefik arama çabalarına itmiştir. Şah İsmail bu girişimlerine rağmen daha sonra pek fazla aktif olamamış ve devlet işlerini emirlerine bırakıp kendisi av merakı ile meşgul olmuştur. 23 Mayıs 1524 (19 Receb 930)'te vefat etmiş ve Erdebil'e defnedilmiştir. Onun zamanında Belh, Kandehar, Diyarbakır ve kısmen Azerbaycan, Horasan, Fars, Irâk-ı Acem, Irâk-ı Arab, Kirman ve Hûzistan kontrol altına alınmıştır[272]. Irak ve Meşhed'deki Şiî imamlara ait türbelerin bakımı yaptırılmış ve on iki imam adına sikkeler kestirilmiştir. Necef'in su sıkıntısını gidermek için Fırat ırmağından su getirilmiştir. Bu dönemde de gelenek devam etmiş, ordu ve eyalet idaresinde Kızılbaş Türkmenler rol oynarken bürokrasi de ise Fars

[270] Sümer, 2018:31.; Hadîdî'de yer alan *"Kızılbaş idi Rûm'dan tâ der-i Çin / Niçe Çîn tutdı şark u garbın için / Harâc u bâc alur Hindüstân'dan "* ifadelerinden Şah İsmail'in hâkimiyet sahası tespit olunmaktadır. Hadîdî.: 386.
[271] Rota, Giorgio. (2002). "Safevî İranı ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış". Türkler.(6). (çev. Nasuh Uslu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,900.
[272] Gündüz, 2010c: 255.

unsurlar etkinliğini göstermiştir[273]. Şah İsmail devletin hem ruhani hem de cismani lideri olarak öteden beri İran'da var olan eski bir geleneği de şimdi tekrar uyandırarak kendi şahsında birleştirmiştir[274].

1.3.3.1. Şah İsmail Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile yeni kurulan Safevî Devleti'nin ilişkilerinin boyutunu ortaya koyabilmek için hadiselerin geçtiği coğrafyanın sınırlarını tayin etmek konunun daha iyi anlaşılabilmesi için elzemdir. Bu sınır hattında elbette tek bir devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Şah İsmail yeni kurduğu devleti için Akkoyunlu Devleti ile savaşa tutuştuğu zaman Osmanlı Devleti'nde II. Bâyezid bulunmaktaydı.

Kuzeyden güneye doğru bir kesit alındığında sırasıyla Osmanlı Devleti'nin doğu sınır komşuları öncesinde Akkoyunlu Devleti iken şimdi Şii Safevî Devleti ile Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları beylikleridir. Osmanlı Devleti'nin en yukarıda ve doğudaki uç sınırı, II. Mehmed döneminde 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nda hüküm süren Komnenos Ailesi'nden alınarak Osmanlı topraklarına katılan Trabzon'dan başlamaktadır. Trabzon'un güneybatısında yer alan Şebinkarahisar da yine II. Mehmed döneminde 1473 Otlukbeli Savaşı ile Osmanlı sınırlarına dâhil edilmişti. Anadolu'nun kuzeydoğu sınırında bir Osmanlı üssü durumunda olan Şebinkarahisar'ın hemen doğusunda 1501'de Şeyh İsmail'in etrafına onlarca Kızılbaş'ı toplamak için geldiği Erzincan şehri yer almaktadır. Bu topraklar öncesinde Akkoyunlu hâkimiyet sahası içinde yer almasına rağmen aslında bu bölge Osmanlı İle Akkoyunlular arasında yer alan tampon bir bölgedir. Bununla beraber aynı zamanda otorite boşluğunun da yaşandığı yerlerden birisidir. Erzincan'ın batısında yer alan Sivas ve Tokat Osmanlı hâkimiyeti altında yer almaktadır.

Bu şekilde ortaya çıkan tabloda Akkoyunlu ve Osmanlı sınırı Fırat'ın batısında yer alan Erzincan ve Sivas şehirlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktadan geçmektedir. Bu hattan aşağıya doğru güneybatı yönünde yer alan Kayseri ve Niğde ise Osmanlı hâkimiyetinde olup Dulkadiroğulları Beyliği ile olan sınırı oluşturmaktadır. Buradan en

[273] Bu devirde fıkıhta Muhakkık Kerekî, bürokraside Emîr Zekeriyyâ-yı Tebrîzî, Mahmûd Hân-ı Deylemî, Kadı Şemseddîn-i Lâhîcî, Emîr Necm-i Reştî, Emîr Necm-i Sânî, Mîr Seyit Şerîf-i Şîrâzî ve Şemseddin İsfahânî önemli görülen kimselerdir. Şah İsmail ayrıca "Hatâî" mahlası ile yazdığı şiirlerinin dili Türkçe olup Farsçayı azami ölçüde kullanmıştır. Gündüz, 2010c: 255-256,

[274] Gündüz, 2010c: 255.

güneye yani Çukurova'ya doğru inilirken Toros Dağları üzerinden batı istikametinde çizilen bir hilal ile Kilikya düzlüklerinde yer alan Tarsus ve Adana Ramazanoğulları idaresinde kalırken Akdeniz'e ulaşan sınırın batısında yer alan ve II. Bayezid döneminde Karamanoğullarından alınan Silifke Osmanlı hâkimiyetinde yer almaktadır[275].

Bugün hâkim olan genel düşünceye göre Erdebil'de ortaya çıkan Safevî Tarikatı'nın kuruluş yılları Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları ile aynı zamana denk gelmektedir. Doğal olarak ilişkiler de bununla paralel olarak bir gelişme göstermiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin Safevîler ile olan ilişkisi bu devletin ilk başlarda Sünni bir tarikat olarak faaliyet gösterdiği yıllara dek uzanmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Safevîler ile olan ilişkileri üç kısımda incelenmektedir. Bu ilişkileri Osmanlı Devleti'nin Sünni Safevî Tarikatı ile olan ilişkileri, Şii Safevî Devleti'nin her türlü kışkırtıcı tutumuna karşılık içte ve dışta çeşitli önlemler alan II. Bayezid'in tahrik edicilikten uzak doğu politikasının sergilendiği dönem ve I. Selim'in kafir ilan ettiği Safevîler ile olan sıcak savaş dönemi olmak üzere üç döneme ayırabiliriz. Safevîlerin Erdebil'de sıradan bir Sünni sufi tarikat olarak belirdiği Şeyh Safiyüddin dönemi ile Şeyh İsmail dönemi arasında mürit ve mal edinimi ile beraber şeyhler giderek dünyevi maksatlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ortaya çıktığı zamanki vizyonu ile Şeyh İsmail dönemi arasında oldukça büyük bir farkın olduğu Safevîler, Sünni İslam'ın temsilcisi olan Osmanlı Devleti'ne karşı duydukları antipatinin bir sonucu olarak radikal tarzda bir devlet meydana getirmeleri neticesinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin seyri de doğal olarak değişmiştir[276].

Osmanlı-Safevî ilişkilerinde keskin kırılmalar Şah İsmail'in baba tarafından dedesi olan ve 1447 yılında Safevî Tarikatı'nın başına geçen kilit kişiliğe sahip Şeyh Cüneyd döneminde yaşanmıştır. Şeyh Cüneyd'in sahip olduğu militan öğretiler nedeniyle tarikatın karakteri de bu doğrultuda şekillenmiştir. Bir ara Anadolu'ya gelen ve Osmanlı padişahı tarafından da görüşleri fark edilen Şeyh Cüneyd'in bundan sonra batı ile teması Doğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Azerbaycan'da etkilediği Türkmen aşiretleri ile devam etmiş ancak bir zamanlar bu tarikata hürmet gösteren Osmanlı Devleti ile olan bağları

[275] Donald Edgar Pitcher. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası.* (1. Baskı). (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.,118-125.; Doğal olarak XVI. yüzyıl itibariyle çizilen bu sınıra göre Anadolu coğrafyasında yer alan ve en kalabalık konar-göçer grupları teşkil eden Dulkadir, Bozulus, Yeni İl, Varsak, Şam, Halep Türkmenleri ile Çukurova ve Bozok bölgelerinde yaşayan Türkmenler henüz Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında değildir. Gündüz, 2010b: 52.

[276] Finkel, Caroline. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923.* (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Timaş Yayınları.,86.

zayıflamıştır. Tuhaf olan şu ki Osmanlı iç savaşının yaşanmasına sebep olan Şeyh Bedreddin'in -ki II. Murad tarafından idam ettirilmişti- müritlerinin torunlarını da yanına çeken Şeyh Cüneyd'e Osmanlı Devleti namına çerağ akçesi adı altında para ve armağanlar gönderilmekteydi[277].

Safevî Tarikatı'nın Erdebil'de kurulduğu dönemde kültürel çeşitliliğin yaşandığı Anadolu ve Batı İran coğrafyasında Sünni inancı empoze edecek güçlü bir merkezî iktidar olmamasına rağmen[278] Safevî Devleti'nin kurulduğu XVI. yüzyıl başlarında Anadolu'da ve İran'ın batısında Sünni inanca sahip geleneksel nitelikteki güçlü Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Eski İran hükümdarlarına ait olan hâkimiyet alameti "Şah" unvanı ile ananevi Fars ülkesi olarak nitelendirilen İran topraklarında yönetimi yeniden tahsis eden Şah İsmail, Şii İslam'ın İmamiye formunu devletin resmî dinî olarak ilan etmişti. Büyük nitelikli İslam devletinin böyle bir adım atması İslam tarihinde ilk defa görülen bir hadise olmakla birlikte onun bu motivasyonu ortamın dinî kültür tabanının uygun olmasından ziyade Sünni karakterli güçlü komşuları olan batıda Osmanlı Devleti ve doğuda Özbek Devleti'nden farklı bir ideoloji ile yeni Safevî Devleti'ni koruyup yaşatma isteğinden[279] kaynaklandığı aşikârdır.

Tarikattan devlete geçiş sürecinin yaşandığı bu sancılı dönemde ilk başta Osmanlı yönetimi bölgede dengeleri elinde tutan ve faal Akkoyunlu Devleti ile Şirvanşahları destekleyip onları Safevîlere karşı kışkırtıcı bir politika izlemiştir. Bu yeni dinî ideolojik oluşumu engellemek istercesine takınılan tavır, Osmanlı ve Akkoyunlu sarayları arasında mektup diplomasisinin yaşanmasını da sağlamıştır.[280].

Yaşanan bu gelişmelere rağmen kabul edilen genel düşünceye göre Şah İsmail danışmanlarının teşviki ile Osmanlı ideolojisi ile tamamıyla zıt, katı dinî bir zemine sahip devlet ideolojisi ile 1501 yılında ortaya çıkmış ve iki devletin kutuplaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da bölgesel rekabetin yaşandığı Doğu Anadolu ve ötesinde

---

[277] Hinz, 1992:7.; Kütükoğlu, 1993:2.
[278] Yavuz, N. (2003). *Anadolu'da Beylikler Dönemi.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. ,43-79.
[279] Eravcı, 2002: 882.
[280] Feridun Bey Münşeatı'ndan naklen Oktay Efendiyev; Misal olarak, 1488 yılında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un İsmail'in babası Şeyh Haydar'ı yenilgiye uğratmasının ardından Osmanlı Devleti'ne gönderdiği fetihnamesine karşılık olarak II. Bayezid, Bayundurileri yani Akkoyunlu Devleti'ni *"yoldan çıkmış olan Haydariyye ayaktakımına*" karşı kazandığı zafer nedeniyle tebrik etmiştir. Efendiyev, Oktay. (2002). "Sultan II. Bayezid ve Şah İsmail". *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri.* Ankara 4-8 Ekim 1999, III-I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.,89.

gergin anların yaşanması ile yoğun bir şekilde ortam kızışmıştır[281]. Safevî Devleti, aynı çağda sınırdaşı olduğu güçlü Osmanlı Devleti, Memluklar ve Özbeklerden farklı ideolojik dinî altyapısı ile ön planda olan ve bunu tarihsel süreç içerisinde Safevîliğin Şiiliğe dayanan jeopolitiğini yaymaya çalışan politikası nedeniyle Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere Sünni camia tarafından ortadan kaldırılması gereken bir düşman olarak görülmüştür. Ancak 1499-1502 yılları arasında Safevîler, Şirvanşah ve Akkoyunlulara karşı arka arkaya başarılar elde ederken Osmanlı Devleti'nin Batı'da Venedik ile savaş hâlinde olması dikkatlerin tam manasıyla Doğu'ya çevrilmesinin önüne geçen en büyük engellerden birini teşkil etmiştir[282].

Anlaşılan o ki, Tebriz merkezli Safevî Devleti'nin 1501 yılında İran'da hâkimiyeti ele geçirmesi iki şekilde Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmekteydi. İlki iktidarı ele geçiren merkezî otorite tarafından On İki İmam Şiiliği'nin İslamiyet ile alakalı yüzeysel bir görünüşe sahip olan ve İslam öncesi eski Türk İnançlarının bir sentezi niteliğindeki mezhep dışı karakteri, diğeri ise Şah İsmail'in yeni popüler inancının merkezîleşen Osmanlı sistematiğinde kendisine yer bulamayan göçebe veya yarı göçebe Türk topluluklarına çekici gelmesi olarak izah edilebilir[283]. Meselenin Safevîler açısından mühim bir yanı ise Safevî Devleti yeni kurulduğu sırada İran'ın henüz tam olarak Safevîlerin kontrolünde olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kalabalık bir ordu oluşturmak isteyen Şah İsmail aradığı sayısal desteği İran'da bulamayınca, en önemli destekçilerinin olduğu Anadolu'dan gelişlerin önünü açmak için misyoner ve propagandacılardan oluşan bir ekibi bu bölgede kullanmıştır. Ancak doğu sınırında yaşanan bu hareketliliğe II. Bayezid'in ılımlı yönetimi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin pek müdahaleci davranmadığı görülmektedir.

Buna rağmen II. Bâyezid, İran'da ortaya çıkan Kızılbaş hareketini Şeyh Haydar zamanından itibaren uzaktan da olsa takip etmektedir. Bu hususta kullanılan yöntem ise askerî bir girişimden ziyade Akkoyunlu hükümdarlarının Safevîler karşısında elde ettikleri başarılardan dolayı duyulan memnuniyet şeklindedir ki burada Safevî hanedanlığı olumsuz sıfatlar ile nitelendirilmektedir. Bunun dışında yine o dönemde Kızılbaşların dinî inancı ile

[281] Finkel, 2007: 86-87.
[282] Finkel, 2007:85.
[283] Bacque-Grammont, J.L., (1991). XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.,205-206.

ilgili olarak risaleler yayınlanmıştır[284]. Bu şekilde takınılan tavrın arkasında ise halk arasında İran'a göç etme meylinin sert bir şekilde bastırılmak istenmesi yatmaktadır. Böylesine müşkil bir durum karşısında Osmanlı merkezî yönetimi seri bir şekilde fermanlar yayınlamıştır. Yine de Safevî Tarikatı'nın Akkoyunlu topraklarındaki faaliyetlerinden haberdar olan ve onları durdurmak için Akkoyunlu şehzadelerini destekleyen II. Bayezid, bölgede Akkoyunlu hâkimiyetinin 1503 yılı itibariyle Safevîler tarafından fiilen bitirilmesi ile meydana gelen bu yeni oluşumu resmen tanımak zorunda kalmıştır[285].

Osmanlı Devleti'nin bunca aldığı tedbire rağmen her iki taraf arasında diplomatik temaslar devam etmiştir. Meşhur İran tarihçisi Nasrullah Felsefi'den nakleden Oktay Efendiyev, Osmanlı Devleti tarafından Şah İsmail'e gönderilen elçi heyetinin başı Mehmet Çavuş Balaban'ın elinde iki mektup olduğunu haber vermektedir. Bunlardan ilkinin içeriğinde Akkoyunlu Murad'a karşı kazandığı zafer için Şah İsmail'in tebrik edilmesine dair ifadelerin yer aldığı belirtilirken ikinci mektupta ise Şah İsmail'in Safevî ülkesindeki Sünnileri baskı altında tutmasını engellemeye yönelik malumat ve Şah İsmail'e tutması için verilen tavsiyeler yer almaktadır. Osmanlı sultanının bu şekilde nasihatte bulunması, o sıralarda 57 yaşında olması ve 23 yıldır Osmanlı yönetiminde söz sahibi olmasından, Şah İsmail'in ise henüz 14 yaşında olup devlet idaresi bakımından tecrübesiz bir konumda[286] olmasından kaynaklanmaktadır.

Söz konusu olan bu mektubun içeriğinde II. Bayezid'ın, İsmail için *"Şah"*tan ziyade *"Emir"* hitabını kullandığı ve ona *"muhterem oğul", "ali makamlı oğul"* şeklinde seslendiği ifade edilmektedir. Bu yazının içeriğinde insanları katletmekteki aşırılığın ömrün kısalmasına ve ebediyete kadar kötü anılmayı da beraberinde getireceği söylenilmekte ve bu duruma tarihten Haccac, Cengiz ve Timur gibi şahsiyetler örnek gösterilmektedir. Şah İsmail'in dinî siyasetine de göndermelerde bulunan Osmanlı Sultanı tarafından bu dünyada üç günlük saltanat uğruna mezhebin bir alet olarak kullanılmaması, aksi takdirde bu davranışın Müslümanlar arasında bölünmelere neden olacağı ve İslam Dini'nin bundan zarar göreceğini belirten ifadeler kullanılmıştır. Yine Şah İsmail ve Kızılbaşların türbe, mescit, tekke ve zaviyelere olan yaklaşımı Osmanlı yönetimince eleştirilmekte ve onların hareketleri kınanmakla birlikte ilişkileri zedelememek adına Şah İsmail'e dokunacak ve

[284] Kaplan, Doğan. (2008). *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Doktora Tezi. Konya.,11-14.
[285] Efendiyev, 2002:90.
[286] Efendiyev, 2002:91.

onu rahatsız edecek ifadeler kullanmaktan[287] kaçınıldığı nakledilmektedir. Bu şekilde uyarıda bulunan Osmanlı yönetiminin zihninde Şah İsmail'in yaptığı davranışlar tasvip edilmemiş ve dine aykırı davranışlarında ısrar etmesi hâlinde din düşmanı olarak adlandırılacağı vurgulanmıştır.

Bu konuda II. Bayezid'in askerî bir harekatta bulunmaması elbette Şah İsmail'in işine gelmiş ve ona rahatça hareket edebilme serbestliği tanımıştır ancak bu konuda daha sonra sessizliğini bozarak politika değişikliğine giden Osmanlı Devleti, Şah İsmail'in ve halifelerinin çalışmalarını sekteye uğratmak için Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Türkmenlerin Şah İsmail sempatizanı olarak İran'a göç etmelerini engellemek için tedbirler almış ve cezalar kesip yaptırımları devreye sokmuştur[288]. Bunların dışında Safevî taraftarlarının bir kısmını Mora, Motun ve Koron'a sürmüş[289] ve propaganda aracı olan Safevî parasının Osmanlı topraklarında dolaşımını engellemiştir[290].

Bu gelişmeler karşısında Şah İsmail, II. Bayezid'e Farsça ve ilki 1504-1505[291] diğeri 1507 olmak üzere iki mektup göndermiştir. İlk mektupta II. Bayezid'e *"İslam Sultanlarının Sultanı", "Hazret-i Hüdavendigar-ı İslam"* şeklinde hitap eden Şah İsmail, Osmanlı sultanından Anadolulu müritlerinin Erdebil'i ziyaret etmelerinin engellenmemesini talep etmiştir[292]. Şah İsmail böyle bir istekte bulunurken sınır valilerinin sultanın emri ile hareket ettiklerini bildiği hâlde bütün sorumluluğu valilerin üzerine atmış ve doğrudan sultan ile bir münakaşaya girmekten çekinmiş görülmektedir. Bu hareketin arkasında ince bir siyasetin olduğu varsayılmaktadır. Doğrudan Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemeyen Şah İsmail böyle bir yol takip etmiş olmalıdır. Bu talebin karşısında Şah'a bir mektup gönderen II. Bayezid cevabında *"Anadolu halkının çoğunluğunun ziyaret bahanesiyle ülkeyi terk ettiğini ve bu yüzden ordu toplamakta zorluk yaşandığını belirttikten*" sonra gidenlerin geri dönmeleri kaydıyla Safevî şeyhlerinin ziyaret edilebileceğini yazmıştır.

---

[287] Mektupta Şah İsmail'in iç siyasetine de göndermeler yapılmıştır. Bu konuda II. Bayezid, Şah'ı halka karşı adil olması ve merhametli davranması noktasında uyarmaktadır. Bundaki en önemli detay ise eğer halk Akkoyunlu yönetiminden memnun olsaydı Safevîlerin bu topraklarda hızlıca yayılması ve kolayca genişlemesi mümkün olamazdı görüşünü ileri sürerek bu konuda halkın yurtlarını terk etmemesi için tavsiyelerde bulunmaktadır. Efendiyev, 2002:91-92.

[288] Gündüz, 2010c: 254.

[289] Oruç Bey. *Osmanlı Tarihi (1288-1502).* (Sad. Necdet Öztürk). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın. 2009., 190.

[290] Bacque-Grammont, 1991: 207.

[291] Şah İsmail'in elçisinin geldiği tarih 06.08-03.09.1502 olarak verilmektedir. Oruç Bey.: 190.

[292] Feridun Bey Münşeatü's-Selâtin s. 345'ten nakleden Tufan Gündüz, elçinin 1501 yılında gönderildiğini iddia etmektedir. Gündüz, 2010b: 51. dipnot 179'dan alıntıdır.

Şah İsmail'in Osmanlı sultanına ikinci mektubu ise 1507'de Dulkadir Beyi Alaüddevle üzerine ansızın baskın yapmak için Osmanlı Devleti topraklarından geçmek için izin istemesine dairdir[293]. Şah İsmail Dulkadir Bey'i Alaüddeve üzerine giderken doğrudan Elbistan yolunu değil de hiç beklenmedik bir yerden saldırıya geçmek için Kayseri yolunu bir başka deyişle doğu sınırını ihlal ederek Osmanlı topraklarını izinsiz kullanmıştır[294]. Şah'ın böyle davranması XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Kemal-Paşazâde'ye göre bir taşla iki kuş vurmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Şah İsmail bu şekilde Osmanlı topraklarında bir nabız yoklaması da yapabilecektir. Buna göre Alaüddevle'ye karşı ansızın bir saldırı gerçekleştirmek isteyen Şah İsmail'in niyeti Osmanlı mülkü topraklar üzerinde bir müddet bekleyip etkili ve yoğun Şia propagandaları ile Osmanlı yönetimi altında yaşayan Kızılbaşları tahrik edip onları cesaretlendirerek kendisine katılmalarını sağlamak[295] ve ansızın bir saldırı gerçekleştirmek şeklinde tasvir edilmektedir. Şah İsmail'in bu hareketine karşılık olarak Osmanlı Sultanı'nın tahammül etmesi onun Safevî eksenli yürütülen tahrik edici politikadan uzak kalmak istemesi ve uzlaşmacı bir tavır takınması şeklinde izah edilmektedir. II. Bayezid'in genç ve çevik yapıdaki Şah İsmail ile olan siyasi ilişkilerinde barış ortamını koruduğu görülmektedir.

Ancak iki devlet arasındaki ilişkiler her daim iyi olmamıştır. Trabzon valisi şehzade Selim'in Safevî topraklarında sınır ihlallerinde bulunması nedeniyle iki devlet arasında gergin geçen zamanlar da yaşanmıştır. Osmanlı yönetimi bu konuda sınırında düşmanlarını çoğaltmak istemezken Şah İsmail, Safevîlerin sınır komşusu durumundaki Maveraünnehr hâkimi Şeybani Han'ın tehlikeli duruşu nedeniyle dengeleri gözeterek Osmanlı Devleti ile barışçıl bir politika izlemiştir. Fakat Şeybani Han'a karşı bir zafer kazanan Şah İsmail, bundan sonra Osmanlı Devleti ile olan dostane siyaseteninin yönünü de değiştirmiş ve artık bütün enerjisini Osmanlılar üzerine yoğunlaştırmıştır.

Safevî İran'ının konumunun yükselmesinde Şah İsmail'in önemli hizmetleri olmuştur. Şah İsmail'in o zamanki koşullarda devletinin sınırları kuzey-güney hattında Bahr-i Hazer

---

[293] Feridun Bey Münşeatı: 345-346'dan nakleden Efendiyev, 2002: 93.
[294] Uzunçarşılı, 2016:228.
[295] *"Diyarbakır içinden dahi gitse olurdu. Ol yoldan da maksûda vusûl bulurd; amma yerinden deprenüp bir taşla iki kuş vurmak istedi. Bahâne ile gelip serhadd-i Rûm'da bir zaman turmak istedi. Tâ ki Anatolı'nın Kızılbaş'ı vesâir evbaşı ol şem'i bezm fitnenin kenara geldüğün duyup her taraftan yanına cem' oluna. Süvâri piyâde bende ve âzâde her kande varsa âlet-i rezmle azm ide, vara kendinün haşmeti artub ziyâde şevket bula. Amma umduğun bulmadı; ol didüğü iş olmadı ve içinde Kızılbaş olan vilâyetlerin raiyyetleri boyunlanup birbirine merbut olmuşdu. Mecâl-i ubûr ve ihtimal-i mürûr merfû' ve medfu' olmuş, mesâlik-i memâlik mazbut olmuştu."* İbn Kemâl. *VIII. Defter*,251.

ve Cibâl-i Kafkas'tan Umman Denizi'ne ve doğu-batı hattında ise Ceyhun nehrinden Dicle nehrine kadar ulaşmıştır[296]. Bu genişleme bir taraftan dinî ve politik bir sakınca oluştururken diğer taraftan da Safevîlerin doğu ve batı komşuları arasındaki makas aralığının da açılması anlamına gelmekteydi. Fakat bu uçurumun varlığı İslam alemi tarafından tanınmak isteyen Safevîlerin de varoluşunu gerçekleştirmeye dönük çalışmalar yapmasını sağlamaya dönüktür.

Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki ilişkiler, Safevî sempatizanları ya da doğrudan Safevîler tarafından Osmanlı ülkesinde çıkarılan -Şah Kulu İsyanı ve Nur Ali Halife İsyanı- 1510-1511/12 isyanları ve giderek artan şehzadeler arası mücadeleler[297] idarenin gevşemesine neden olmuş ve neticede I. Selim'in saltanatı babası II. Bayezid'den devralması ile farklı bir rota takip etmiştir. Zaten Şah İsmail I. Selim'in tahta çıkışı ile ilgili bir tebrikte de bulunmamıştı. Daha Trabzon'daki şehzadelik yıllarında bile sancak merkezinin sınırında olan Safevîler üzerine akınlarda bulunmaktan çekinmeyen I. Selim'in bu konuda oldukça hassas olduğu görülmektedir[298]. Bu anlamda Osmanlı merkezî yönetiminin II. Bayezid dönemindeki ideolojik, ekonomik, dinî ve kültürel tonu I. Selim'den itibaren önemli ve dikkat çekici bir şekilde kabuk değiştirmiştir.

I. Selim hükümdar olduktan az sonra Ali bin Abdülkerim Halife tarafından kendisine sunulan bir raporda memlekette yaşanan sıkıntılardan bahsedildikten sonra bir inancı değil aynı zamanda bir politikayı da gerçekleştirmek isteyen Safevî Kızılbaş tehlikesi hakkında kendisine detaylı bilgi verilmiştir. Raporda özetle şunlar yazılıdır: Osmanlı topraklarını Safevîlere bağışlamak isteyen Anadolulu Kızılbaşların öteki Bâtıni kaidelere uyanlar ile iş birliği içinde olduklarını beyan ettikten sonra Safevîleri İslamiyet'in dışında tutarak kafir ilan etmiş ve Anadolulu Kızılbaşların Şah İsmail'e tabi olmak gibi aşırı hareketlere giriştiklerini bildirmiştir. Raporda bu kitlelerin *"Şah Şah"* dediklerini, Müslümanların *"Allah Allah"* diyerek niçin kılıç çekmediklerini? sorgulamaktadır. Raporda yine onların Allah'ın kelamını ve dini inkâr ettiklerine, dini küçük düşürdüklerine, şerre hizmet

[296] Tansel, S. (2016). *Yavuz Sultan Selim.* Ankara: TTK.,33.
[297] Hadiselerin geçtiği bu zamanda II. Bayezid'in üç taht varisi vardı. Bunlar büyükten küçüğe Şehzade Ahmet (yaş: 46), Şehzade Korkut (yaş: 45) ve Şehzade Selim (yaş: 42)'dir. Ercan, 2002:423.
[298] Bacque-Grammont, 1991: 207.

ettiklerine özenle dikkat çekilmektedir[299]. İşte bu gelişmelerden sonra I. Selim savaşa teşvik edilmiş ve onun Safevî Kızılbaş Devleti'ne karşı harekete geçmesi amaçlanmıştır.

Bundan sonradır ki Osmanlı Devleti I. Selim döneminde Safevî Hanedanlığı'nın kendisine eşdeğerde bir meşruiyete sahip olduğunu ve bir siyasi hukuk prensibi olarak coğrafi sınırların karşılıklı kabulüne yaklaşan bir tavır sergilemekten şüphe götürmez şekilde uzak davranmıştır. Hatta 1512 yılında tahta geçen I. Selim, Safevîlerin Anadolu'ya olan ilgisini kesip devlet sınırlarında düzeni sağlamak, Anadolulu sempatizanların yardımlarını durdurmak ve Safevî propagandalarına son verip saygınlığı yeniden elde etmek için bir an evvel çıkacağı Doğu seferi hazırlıklarına vakit kaybetmeden başlamıştır. Bundan dolayı karşı olarak gelişen bu hareketin ekseni; ideolojik - dinî - siyasi - stratejik - ekonomik -toplumsal bir derinlik taşımaktadır[300].

İran üzerine yapılacak seferin güç olacağı oldukça açık gözükmektedir. Çünkü açılacak seferin birtakım hususiyetleri, dahası sakıncaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki mesafenin uzak ve arazinin zorlu bir yapıda oluşudur. Bir başka deyişle Safevî İran'ı kuzey-güney uzunluğu ile doğu-batı genişliği oldukça büyük olan bir memlekettir. Diğeri ise I. Selim hem devlet erkanının hem de askerlerin Safevîlere karşı kendisi ile aynı fikirde olmasını istemekteydi. Çıkılacak seferin meşru zemininin kamuoyu ile paylaşılması ve gerekli kabullerin alınması bu yüzden önemli görülmektedir. Ancak bu meselenin arka planında ise mezhepleri farklı olmakla birlikte Müslüman bir ülke üzerine sefere çıkılması ve savaşılacak olan kitlenin çoğunlukla aynı ırktan oluşu ile Bektaşi olan ve Osmanlı'nın dayandığı askerî gücü yeniçerilerin[301] mevcudiyeti gerçeği yatmaktadır[302]. Bunlara rağmen çıkılan bu sefer öncesinde iki cephede birden savaş riskinden kaçınmak için Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri, Venedik ve Lehistan ile Memluklarla anlaşmalar yapmıştır.

İki Türk devleti arasında savaş çıkmasının asıl sebebi Safevîlerin dinî ve siyasi açıdan Osmanlı bağımsızlığını tehdit etmesi ile Osmanlı'nın doğu sınırlarında siyasi boşluktan kaynaklanan güvensizlik ortamının bir sakıncalı bir durum oluşturmasıdır. Bu doğrultuda Osmanlı-İran sınırının her iki tarafında hayvanlarını otlatan Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin sınır ihlallerinde bulunması Osmanlı-Safevî çatışmasının ana kaynaklarından

[299] Tansel, 2016: 32-34.
[300] Tansel, 2016: 40.
[301] Bektaşiliğin Kızılbaşlık ile herhangi bir alakası olmamasına rağmen Hz. Ali'ye karşı duydukları muhabbet nedeniyle Kızılbaşlara karşı harekete geçmekte tereddüt etme ihtimalleri bulunmaktadır.
[302] Tansel, 2016: 40.

birini oluşturmaktadır[303]. Diğer yandan Osmanlı Devleti bu kitleyi askerî ve siyasi çıkarları için kullanacağını düşündüğü Safevîlere de kaptırmak istemiyordu. Safevîler Akkoyunlu ülkesinin batı kanadında henüz tam anlamıyla kontrolü sağlayamadığı için bu tampon bölgenin kaygan zemine sahip oluşu Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik çıkarları ile ters düşmektedir. Hakikatte gerek Osmanlı Devleti için Sünnilik gerekse Safevî Devleti için Şiilik öncelikli olarak tercih konusu değildi. Her iki devlet için de asıl önemli olan güçlü ve kudretli olmak, varlığını idame ettirebilmek ve bu sebepten dolayı hâkimiyet alanını genişletebilmekti[304]. Hatta İran seferine çıkmadan önce alınan fetvaların içeriğinin son derece ağır oluşu ve dayandırılan dinî gerekçelere karşılık olarak Şah Kulu isyanı sırasında Hasan Halife'nin de aynı gerekçeleri ileri sürerek benzer nedenlere isnat etmesi Osmanlı-Safevî çekişmesinin ardında mezhep ayrılığından ziyade siyasi güç ve hâkimiyet mücadelesinin yattığını düşündürmektedir[305].

Sınır güvenliğini sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti Şii bir rafizî olarak mahkûm ettiği Safevîleri 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran Savaşı ile ortadan kaldıramasa da Anadolu'daki faaliyetlerini durdurabilmiştir[306]. Şeyhülislam Hamza Sarıgürz ve kadıasker Kemalpaşazade'nin verdiği Safevîlere karşı açılan savaşın nedenlerini belirten, onları kafir ilan eden ve onların katlini vacip kılan fetvalara rağmen I. Selim döneminde Anadolu'da kırk bin kişinin öldürüldüğüne dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Alınan fetvalardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Safevîler ile diplomatik yollardan temasa geçme niyetinde olmadığı gibi bir barış anlaşması imzalamaya da yanaşmamıştır. I. Selim'in bu anlamda Şah İsmail ile kurduğu tek diplomatik temas ise Safevîler üzerine harekete geçtiği esnada savaş ilan ettiğini bildiren iki mektup olmuştur. Çaldıran Savaşı neticesinde bu bölgede Osmanlı Devleti'nin kazancı Akkoyunluların batısında yer alan Kemah ve Diyarbakır'ın elde edilmesi[307] olmuştur. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yerel hanedanları ve aşiretler 1516-1517 yılları arasında İdris-i Bidlisî'nin de çabaları ile Osmanlı hâkimiyeti altına girmişlerdir.

---

[303] İnalcık, Halil. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayıncılık.,79.
[304] Ercan, 2002:423.
[305] Ercan, 2002:427.
[306] İnalcık, 2008 :38.
[307] Gündüz, 2010c: 255.

1.4. Safevî Devleti'nin Yıkılış Süreci

Şah İsmail 1524 yılında öldüğü zaman yerine o sıralar henüz on yaşında olan büyük oğlu Ebu'l-Muzaffer Tahmasb "Bahadır Han Şah I. Tahmasb" unvanı ile yeni Safevî şahı olmuştur. Çocuk yaşta ve tecrübesiz olması nedeniyle devlet yönetiminde etkili olan Kızılbaş reislerin etkisi altında kalmıştır[308]. Ancak bu dönemde Kızılbaş reislerin kendi aralarında da devlet yönetiminde nüfuzunu artırma hususunda mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Kızılbaşların büyük feodal toprak mülkiyetine sahip olmaları da onların aşırı kuvvetlenmesine neden olmuş ve bu mücadelede etkin bir rol oynamıştır[309].

İşte tam da bu sırada Doğu sınırında güvenliği sağlamak için Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman zamanında İran üzerine dört sefer düzenlemiştir. Üçüncü İran seferi Şah Tahmasb'ın 1548 yılında devletin başkentini Tebriz'den Kazvin'e nakletmesine neden olmuştur. Yapılan bu seferler sonucunda Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında 1555 yılında Amasya Mütarekesi imzalanmıştır. Şii Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınması anlamına gelen bu anlaşma ile Bağdat, Tebriz ve Kuzeybatı Azerbaycan Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir[310].

Osmanlı Devleti ve Safevî Devleti arasında sağlanan bu barış ortamının korunması için her iki devletin de çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Doğu'da Safevîler ile sınırdaş olan Özbekler tarafından batıda Osmanlı ile savaş hâlinde olunması fırsat bilinerek Safevî topraklarına saldırılar gerçekleştirilmiştir. Özbeklerin bu motivasyonun da Kızılbaşlar arasında yaşanan ihtilaflı hâllerin bir etkisinin olduğu tespit olunmaktadır. Bu fırsattan istifade Horasan'da Herat, Kandehar, Meşed ve Nişabur elde edilmişse de Osmanlı ile barış sağlanıp batı sınırı kontrol altına alındıktan sonra 1566 yılına kadar bu yerler tekrar Safevîler tarafından ele geçirilmiştir. Meydan savaşına çıkmaktan kaçınan Şah Tahmasb, bilhassa sınır boylarında düşman kuvvetlerine karşı "yıpratma savaş taktiğini" uygulamış[311] ve bu şekilde Safevî Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmeyi başarabilmiştir.

---

[308] Eravcı, 2002: 886.
[309] Tofiq Teyyuboğlu Mustafazade. (2002). "Safevî Hanedanı'nın Son Yılları".*Türkler*. (6). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.,925.
[310] Eravcı, 2002: 886.
[311] Eravcı, 2002: 887.

Şah Tahmasb'ın 1576 yılında ölmesi ile yerine oğlu II. Şah İsmail geçmiştir. Saltanatı sırasında Safevî Devleti'nin dinî ve dış politikasında radikal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İlk başta devlet üzerinde büyük ölçüde nüfuz sahibi olan Şii ulema ve Kızılbaş aşiretlerin yönetimdeki etkisi kırılmıştır. Onlardan boşalan yerlere ise Sünni bürokrat ve alimler yerleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte dış politikada ise Şiiliğin bazı radikal söylemleri yumuşatılarak On İki İmamın ihtilaflı olan doktrinleri kaldırılmış ve bu yolla Sünni komşuları olan Osmanlı ve Özbek saldırılarının önüne geçilmek istenilmiş olmalıdır. Ancak devlet yapısında meydana gelen bu değişiklikler ve II. İsmail'in Sünni kesime karşı toleranslı oluşu ve bu konuda onlara karşı kayırıcılığı Kızılbaş oymakların aşırı tepki göstermesine neden olmuştur. Bu olaylar 24 Kasım 1577 yılında Şah'ın öldürülmesi ile neticelenmiştir. Onun yerine ise Kızılbaş oymak reislerin oybirliği ile âmâ olan kardeşi Muhammed Hudabende "Şah" olarak Safevî tahtına geçirilmiştir[312]. Ancak yeni Şah'ın zayıf karakterli ve kör olmasından dolayı Kızılbaş reisler 1 Ocak 1588 yılında Abbas'ın beşinci Safevî şahı olarak tahta geçmesinde etkili olmuşlardır.

Dâhili karışıklıklar ve hâricî tehditler nedeniyle temeli sarsılmış olan Safevî Devleti'nin tahtına geçen üç büyük hükümdardan biri olan Şah Abbas[313], memleketi yeniden kalkındırmak için faaliyetlerine başlamadan önce geçici bir süreliğine 22 Mart 1590 yılında Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu anlaşmada Safevî Devleti'ne ait olan Azerbaycan, Karabağ, Gence, Gürcistan, Çukur Sa'd (Erivan bölgesi), Şirvan, Nihâvend ve Luristan'ın bir bölümü Osmanlı Devleti'ne devredilmiştir[314]. Dış politikada barışın sağlanmasının ardından devletin kuruluşunda mühim rol oynayan ancak bu zaman diliminde iç politikada sürekli sıkıntı oluşturan Kızılbaş emirler ile mücadele edilmiştir[315]. Eski yurtlarında kalabalık kitle hâlinde yaşayan pek çok büyük Türkmen oymağı dağıtılarak İran'ın çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdir[316].

---

[312] Eravcı, 2002: 888.
[313] Diğerleri devletin kurucusu Şah İsmail ile oğlu Tahmasb'dır. Sümer, 1990:11.
[314] Eravcı, 2002: 889.
[315] Zayıf şahlar döneminde Türk beylerinin oymak taassubunda ısrar etmeleri ile mevki elde edebilmek için sürekli birbirleri ile mücadele etmeleri sık rastlanır bir durum olmuştur. Bu mücadelede Ustacalular ile Şamlular, Tekelüler ile de Türkmenler birlikte hareket etmekteydiler. Başlangıçta siyasi ve askerî açıdan Safevî iktidarı içerisindeki rolleri ile faydalı görülen Kızılbaşlar, Şah İsmail'den sonra idare üzerindeki nüfuzları menfi olmaya başlamıştır. Sümer, 1990:12.
[316] Şah Abbas'ın Türk oymakları ile ilgili aldığı tedbirler, zamanla Lur, Kürd ve Afganlıların siyasi bakımdan güçlenmelerinde rol oynamıştır. Elbette kontrolsüz bir şekilde işleyen bu süreç devletin yıkılışında etkili bir öneme sahiptir. Sümer, 1990:15.

Şah Abbas ülkesinde istikrarı sağlayıp ordusunu sağlam bir zemine oturtmak için çalışmalarda bulunmuştur. Başkentini Kazvin'den İsfahan'a taşıyan Şah'ın nitekim bu amacında da başarıya ulaştığı söylenebilir. 1600 yılında Horasan'a sefer düzenlenmiş ve Özbeklerden Herat alınarak Safevî sınırı Ceyhun'a dayanmıştır. Bir meydan muharebesine girmekten kaçındığı Osmanlı'dan ise 1624 yılında Bağdat alınmıştır[317]. Batısında yer alan güçlü düşmanına karşı izlediği savaş politikasında ağır Osmanlı saldırılarına karşı kaleleri yaktırarak sınırdaki toprakların ekilmesine müsaade etmemiştir. Bu durum Osmanlı'nın İran ile uzun savaşlar yaşamasına ve neticede değişken sınırların olmasına sebep olmuştur. Diğer yandan bu hadise *"Osmanlı kale almada Frenkten üstündür"* şeklinde[318] Kızılbaşların zihninde yer etmiş olan düşüncenin de geçerliliğini kaybetmesi anlamına gelmekteydi.

Kırk iki yıllık saltanatından sonra Şah Abbas 24 Ocak 1628 yılında öldüğü zaman onun yerine torunu Sam Mirza, "Şah I. Safi" unvanı ile tahta geçmiştir. Ancak bu dönemde dışta Özbek ve Osmanlı Devleti'ne karşı sonu mağlubiyet ile biten uzun savaşlar yaşanmıştır. Devlet içinde ise Şah'ın bazı uygulamaları tepki ile karşılanmıştır. Bu konuda dedesinin dinî toleranslı politikalarını yıkması ve harem merkezli politikaların varlığı devletin zayıflamasına yol açan önemli nedenler arasında sayılabilir. Bunun dışında I. Abbas döneminde başlatılan ancak halefleri döneminde memleketin hassa vilayetleri hâline dönüştürülmesi ve bunun ölçüsüzce yapılması ordu üzerinde olumsuz bir tesir yapmış ve Safevî askerî gücünün zayıflamasında rol oynamıştır[319].

Son iki Safevî Şahı Süleyman (1666-1694) ile Sultan Hüseyin (1694-1722) zamanlarında ise içte durumun daha da gerginleştiği ve dağılmanın hızlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda her iki Şah'ın da sistem tarafından üretilen zayıf karakterli yapıda oluşları, devlet işlerinde din adamlarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hatta Sultan Hüseyin'in Şiî ulemanın aşılaması neticesinde dinî bölücülük politikası uygulamış bu da siyasi ayrım dışında Sünni nüfusun baskı altında olmasına ve yönetime karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur[320]. Bunların dışında devletin yıkılışına giden yolda; rüşvetin artması, harem kadınlarının hükümdar otoritesi altına alınamayışı, dinî liderlerin

[317] Bağdat'ın alınması ile birlikte Şiilerce kutsal kabul edilen Necef ve Kerbelâ Safevîlerin kontrolüne geçmiştir. Eravcı, 2002: 889.
[318] Sümer, 1990:18.
[319] Eravcı, 2002: 889.
[320] Şiiler sıklıkla Kerbela ve Meşed'i ziyaret etmektedirler. Mekke'yi ziyarete giden Sünni halktan ise yüksek değerde vergiler alındığı belirtilmektedir. Mustafazade, 2002:925.

yönetim müesseseleri üzerinde güçlerini kullanmaları, Şiiliğin katı bir yapıda şekilcilik üzerinden yeniden uygulanmaya başlanması, dinî toleransın yasaklanması ile ulemanın ekonomik ve siyasi gücünün artması[321] ile iktisadi sömürülme, feodal zulüm ve derebeyliğin şiddetlenerek ağır vergi ve mükellefiyetler getirmesi devleti yıkılışa götüren aşikâr nedenler olarak sıralanmaktadır[322]. Halkın tepkilerine rağmen yönetimin idare konusunda kendisini iyileştirmemesi ülke içinde ayaklanmaların yaşanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak 1709 yılında Afgan lider Mir Üveys isyan ederek Kandahar'ı işgal etmiştir. Bu olaydan sonra ülke Abdali Afganlıların isyanına sahne olmuştur. Mir Üveys'in halefi Mahmud'un Abdali yenmesi ile 1719 yılında Kirman ele geçirilmiştir. 1721 yılında ise İsfahan elde edilmiş ve Şah Hüseyin tahttan indirilmiştir[323]. Böylelikle Safevî Hanedanı fiilen çökmüştür.

Afganlıların bu hareketi ile kaosa sürüklenen Safevî yönetimi dışta ise Osmanlı Devleti ile Rusya'nın işgali ile karşı karşıya kalmıştır. Hazar Denizi boyunca aşağıya doğru inen Rusya'nın işgallerine karşılık olarak Osmanlı Devleti, Gence, Tebriz ve Hemedan'ı işgal etmiştir. Bölgede Osmanlı Devleti ile Rusya'nın karşı karşıya gelmesi neticesinde iki devlet arasında 24 Haziran 1724 tarihinde İstanbul'da bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile İran'ın batısında yer alan toprakların iki devlet arasında taksim edildiği görülmektedir. Ülkenin doğusu ise Afganlıların yönetimi altında bulunmaktadır. İşte Safevî Hanedanı'na ait topraklar bu şekilde taksim edilmiş olmakla beraber 1725 yılında Mahmud Şah'ın yeğeni Eşref amcasını devirerek[324] kendi şahlığını ilan etmiştir. Ülke içinde milli birliği sağlamak için harekete geçen Eşref, Nadir-II. Tahmasb ittifakına karşı ise Osmanlı Devleti ile 22 Eylül 1727 yılında bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma ile Afganlılar, Osmanlıların İran'da işgal ettikleri toprakları Osmanlı toprağı olarak tanımıştır[325].

Bütün bu gelişmelere rağmen 1726 yılında gerçekleştirilen Nadir-II.Tahmasb ittifakı ise günden güne güç kazanmaya başlamıştır. Bu birlikte Nadir, amacının Safevî Hanedanı'nı yeniden diriltmek olduğunu söyleyerek Şah'ın itimadını kazanmıştır. En sonunda ise bütün askerî işlerin yürütülmesi Korçi başı tayin edilen Nadir'e teslim

[321] Eravcı, 2002: 890.
[322] Afganistan ve Azerbaycan'ın kuzeyi yani Şirvan'da halk ayaklanmalarında keskin ve sürekli boyutta şiddetli artışlar olmuştur. Bunun sonucunda bölgede yönetime karşı olan mücadeleler Sünnilerin Şiiler aleyhine yaptıkları dini savaş şeklinde kendini göstermekteydi. Mustafazade, 2002:925.
[323] Eravcı, 2002: 890.; Mustafazade, 2002:926.
[324] Mustafazade, 2002:927.
[325] 12 maddeden oluşan bu anlaşmada Osmanlılar Sultaniye, Eher ve Zencan şehirlerini Afganlara verecek, Karşılığında ise Eşref Osmanlı'nın Güney Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini tanıyacaktı. Eravcı, 2002: 890.

edilmiştir. Kurulan bu müttefiklik ile rakiplerini etkisiz hâle getiren II. Tahmasb, 27 Kasım 1729 yılında Tahran'da Nadir'in gölgesi altında yönetimi devralmıştır[326]. Zaman içerisinde Nadir'in gerçek niyetinin ortaya çıktığı görülmektedir. 7 Eylül 1732 yılında II. Tahmasb'ın tahttan indirilmesi[327] ile sonuçlanan süreçte Safevî Hanedanı'na resmen son verilmiş ve 8 Mart 1736 yılında Nadir kendi şahlığını ilan ederek Avşar Hanedanı'nın ilk hükümdarı olarak ülkenin yeni sahibi olmuştur[328].

[326] Mustafazade, 2002:929.
[327] Nadir Han bütün hanların, binbaşıların ve yüzbaşıların önünde II. Tahmasb'ın *"ahlakı bozulmuş sarhoş"* olduğunu ve binlerce Kızılbaş'ın öldürüldüğü Hemedan dolaylarında gerçekleşen muharebede suçlu olduğunu ilan etmişti. Mustafazade, 2002:933.
[328] Eravcı, 2002: 891.

II. BÖLÜM

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SAFEVÎ İMAJI

2.1. Kızılbaş Türkmenler Hakkında

Osmanlı Devleti'nde Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren batısında kalan konargöçer halkı temsilen "yörük" kelimesi kullanılırken doğu ve güneyinde kalan Anadolu bölgelerinde ise bu tabir "Türkmen" kelimesi ile ifade edilmektedir. Türkmenler sosyal hayatlarında çoğunlukla yaylak ve kışlak şeklinde iki boyutlu bir yaşam tarzına sahiptirler. Bu yaşam şeklinin ekonomisi ise yüksek yaylalarda yapılan hayvancılığın kışlaklarda tarım ile desteklenmesinden oluşmaktadır. Elbette Türkmenlerin yaşadıkları coğrafi bölgelerin özellikleri ile sosyal hayatta meşgul olduğu işin ağırlığının derecesi ekonomik faaliyetlerde bir boyutun daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştur[329].

Osmanlı Devleti'nin bu Türkmen kitlelerine bakışı genellikle devlet hazinesine giren vergi kaynağı gözüyle olmakla birlikte merkezîyetçi bir devlet olma politikası Osmanlı Devleti'ni Türkmen aşiretlerinin hareketlerini kontrol altına almaya iten en önemli sebeplerden birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu politik düşüncesinin içeriği yerleşik nüfusu ve tarım gelirlerini korumak çabasından ileri gelmektedir. Bu konudaki devletin uygulamaları arasında vergi tahrir defterlerine[330] kaydetme ve cüzi bir miktar olmakla birlikte vergileri düzenli olarak tahsis etme işlemi yer almaktadır. Bu sayede aşiretler denetim altında tutulmaktaydı. Ancak önceleri bağlı bulundukları boy beyinin[331] idaresinde daha serbest bir yaşama sahip olan ve ekonomik açıdan hayvancılık ile uğraşan bu kitle için merkezî idarenin bu uygulamaları baskı hatta bir zülüm aracı olarak görülmekteydi.

---

[329] Sümer, Faruk. (1949-1950). "Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış". *İktisat Fakültesi Mecmuası.*11.(no:1-4).,516.

[330] Kelime olarak "yazma, kaydetme, deftere geçirme" anlamına gelen tahrir sözcüğü, Osmanlı maliye teşkilatında vergileri ve bu vergileri verenlerin şahsen tespiti amacıyla değişik dönemlerde farklı şehirlerde yapılan sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Tahrir sonucunda hazırlanan resmî belge niteliğindeki tahrir defterlerinden ülkedeki vergi mükellefi reayanın nerelerde yaşadıkları, yaşayış şekilleri, hangi iktisadi faaliyet ile meşgul oldukları, mallarının ve ürünlerinin kaynakları, tımar sahiplerinin gelirleri, bunların yaşadıkları yerlerden toplanması gereken vergileri, bu vergilerin hangi kişi veya kurumların tasarrufunda bulunduğuna dair mühim bilgiler elde edilmektedir. Öz, Mehmet. (2010). "Tahrir". *TDVİA.* (39).,425-427.

[331] İl veya Ulus adı verilen çeşitli gruplar bir araya gelerek Türkmenleri oluşturmaktadır. Türkmen illeri genellikle boy veya taife adını taşıyan oluşumlardan olup XVI. yüzyılın başında boy beyleri ya da kethüdalar tarafından idare edilmekteydiler. Sümer, 1949-1950:511.

Bu sebeple devletin vergi defterlerine yazılmamak için Orta Anadolu bozkırları, Toros Dağları ve Tokat ile Sivas arasındaki yaylalarda yaşayan dinamik Türkmen kitlelerinin Osmanlı Devleti'nin merkezîleştirme siyasetine karşı bir tepki geliştirmiş olduklarına dair bir görüş ortaya atılmaktadır[332].

Yaygın olarak çağdaş Türk tarihçileri tarafından kabul edilen bu bilgiye karşılık Osmanlı'nın merkezîleştirme politikasına direniş gösteren Türkmenlerin varlığının göreceli bir yaklaşımın sonucu olduğunu ileri süren Tufan Gündüz, konargöçer yaşayış özeliklerine sahip olan Türkmenlerin devletin merkezîleşmesi neticesinde bir kayıp yaşamayacaklarını belirterek konar-göçer yaşamı devam ettiren Türkmenler ile yerleşik gücün simgesi Osmanlı Devleti arasında kuramsal boyutta dahi olsa bir rekabetin olmadığını vurgulamaktadır[333].

Daha kuruluş yıllarından itibaren Türkmenlere statü olarak herhangi bir özerklik verilmemekle birlikte Osmanlı Devleti'nde merkezî otorite tarafından Türkmenlerin yerleşik hayata geçirilmesine dair herhangi bir politikanın da benimsenmemiş olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapılanması içinde Türkmenler hayvancılık ile uğraşmakta ve devlet için önemli bir gelir kaynağı sağlamaktadır. Aslında Türk konargöçerliği iktisadî bir yaşam biçimini temsil etmekte ve bu iktisadî tercih, yerleşik yaşam biçimini hem desteklemekte hem de tamamlamaktadır. Devletin kanunlarına göre konar-göçer yaşam tarzını idame ettiren Türkmenler, bu hayat tarzından feragat etmek için devletin onayına tabi tutulmaktaydı. Çünkü devlet kendi tebasından aldığı vergileri bir sistem dâhilinde toplamaktaydı ve herhangi bir statü değişikliği vergilerin toplanmasında bir aksaklığa yol açabilirdi. Meselenin başka bir boyutu da Türkmenlerin dış saldırılara karşı korunaksız olmalarıdır. Bu sorun ise güçlü merkezî bir otorite sayesinde aşılmakta ve güvenlik meselesi çözüme kavuşturulmaktadır[334].

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ise tarım ekonomisine dayanmaktadır. Burada devletin büyük gelir kaynaklarını çiftçilerin üretimi teşkil etmektedir. Devletin bu ekonomiye olan bağlılığından göçebe unsurlar mevsimlik göçleri sırasında olumsuz yönde etkilenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu göçler sırasında meydana gelen zararlara karşı ceza yaptırımını devreye koyduğunu ve yağma edenleri ağır

[332] İnalcık, Halil. (1999). "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış". *Osmanlı,1*. Ankara., 89.
[333] Bu konu hakkında farklı bakış açılarına ve detaylı bilgilere ulaşmak için bkz. Gündüz, 2015: 102.
[334] Türkmenler hakkında malumat için bkz. Gündüz, 2015: 15-19.

bir şekilde cezalandırma yollarına başvurduğunu belirten Halil İnalcık, söz konusu olan Türkmenlerin ekonomik faaliyetlerine sekte vuran, yaşam alanını daraltan, aşiret hukuku ile adet ve gelenek-göreneklerini dikkate almayan Osmanlı yönetiminin uygulamalarına bir baskı rejimi olduğu kanaatiyle tüm güçleri ile karşı koyduklarını iddia etmektedir. Aynı yazar, bu Türkmen aşiretlerinin İslam hukukunu, padişahın kanunlarını ve merkezî idare tarafından görevlendirilen kadıları kendilerinin düşmanı olarak gördükleri için Sünni İslamiyet davası ile çerçevesini çizen Osmanlı idaresine karşı olduklarını iddia etmektedir. Yine onların, hem politik hem de toplumsal tabanda Osmanlı karşıtı olan bu özlemlerinin rengini İslamiyet'in kendi kabile yapılarına, yaşayış şekillerine ve Şamanist inançları ile yoğrulmuş bir şekline sahip olan Heteredoks dinî yapıyı benimsemiş olduklarını ve derviş tarikatlarının bünyesinde kendilerine bir yer edindiklerini[335] savunmaktadır.

Ortaya atılan bu ekonomik kaygının dışında çelişkili olan bir durum da Safevî halifelerinin yaptığı propagandalar neticesinde Şah İsmail'e gönül vermiş Türkmenlerin öncelikli olarak makam ve mevki elde etmekten ziyade şeyhlerinin çıktığı bu yolda başarılı olabilmesi için çaba sarf etmiş olmalarıdır. Dinî yönü ağır basan bu bağlılık, Şahları ile beraber savaşa katılma ile de şekilleniyordu. Aşıkpaşazade'nin anlattığına göre Şah İsmail'e tabi olan müritler birbirleri ile buluştukları zaman *"selâmün aleyküm"* demek yerine *"Şah"* diye seslenmekteydi ve yine aynı tarihçi tarafından Anadolu'da olan müritlere ehl-i sünnetin *"Bunca zahmet çeküp Erdebil'e varacağına Mekketullah'a varsanuz, Hazret-i Resûl'ü (SAV) ziyaret etsenüz yeğrekdür"* demesine cevap olarak *"Biz diriye varuruz, ölüye varmazuz"*[336] demeleri ile Şah İsmail'e karşı derin bir bağlılığın olduğu nakledilmektedir.

Açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, Şah İsmail, Heteredoks bir tarikatın lideri olarak Anadolu Türkmenleri üzerinde tesirini gösterdi ve onun atadığı halifeleri Safevîliğin propagandasını Anadolu ve hatta Rumeli'de onun namına yaparak mehdici propagandadan kolayca etkilenmelerini sağlamış ve taraftarlarının sayısını arttırmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki Türkmenlerin büyük kısmı Şah İsmail'e uymuş ve bütün Türkmenlerin hem dinî hem de siyasi lideri olarak faaliyetlerini sürdürmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti için başlangıçta bir iç sorun olan Türkmen

[335] İnalcık, 1999 :89.
[336] Aşıkpaşazâde.:332.

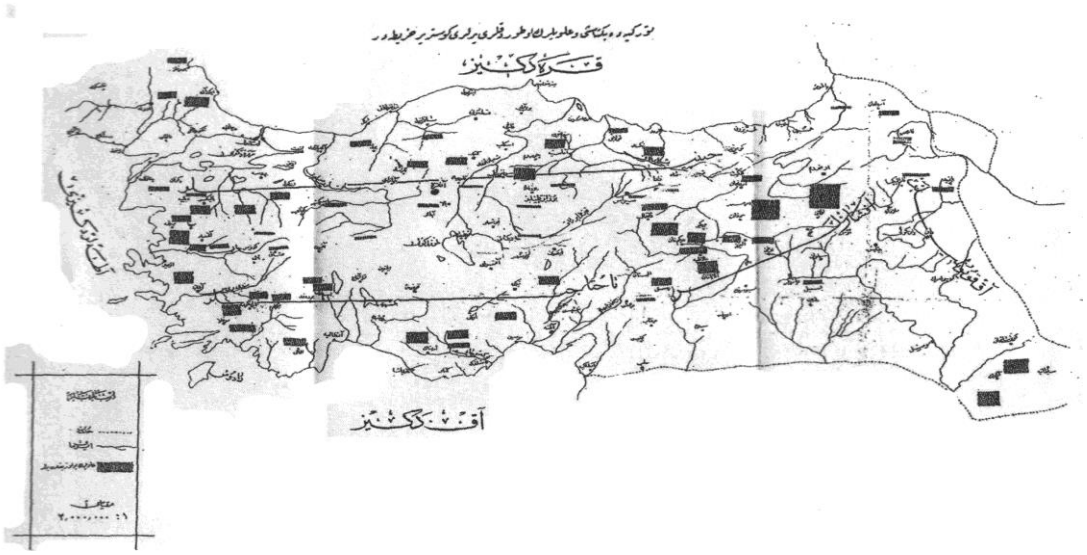
Kızılbaşların bu hareketi artık yaşanan bu gelişmeler ile birlikte bir dış sorun hâline gelmiştir.

2.1.1. Yaşadıkları Bölge

Anadolu'da Şiîlik nasıl ve ne zaman başladı ve ne şekilde gelişti? sorularına bir cevap bulmak zor olmakla beraber bu fikre sahip olanların 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya gelen Türkler ile birlikte geldikleri ve burada tutundukları tahmin edilmektedir. Buna delil olarak da Türklerin Anadolu'ya geçişini sağlayan bu zaferden sonra Anadolu'da muhtelif isimler altında pek çok tarikatın kurulması gösterilmektedir. Çeşitli isimler altında faaliyet gösteren bu tarikatlar içinde Bâtınî-Alevî akîdesini benimseyen ve bu uğurda çalışmalarını canla başla devam ettiren tarikatlar da bulunmaktadır. Anadolu'da bu tarikatların taraftarlığını yapanlar arasında ise çoğunlukla göçebe hayatı yaşayan Türkmen boyları bulunmaktadır[337].

XVI. yüzyılda Rûm eyâletî "Eyâlet-i Rûmiye-î Sugra" adı verilen Sivas-Tokat-Amasya ile Cânik, Çorum, Karahisar-ı Şarkî, Trabzon, Kemah, Bayburt, Gerger, Kahta, Malatya, Divriği, Darende, Batum, Gönye, Niksar, Osmancık, Sonisa (Taşova), Bayramlı (bugünkü Ordu mıntıkası), Yeni-İl, Keskin, Koçhisar, Merzifon, Arapkir sancaklarından müteşekkildi[338]. Günümüzde Anadolu'da Kızılbaşların çoğunlukta olduğu yerler; Edirne ve Kırklareli kırlarında (daha çok Simavna kadısı oğlu Bedreddin Sûfîleri)[339], Dobruca ve Deliorman, Eskişehir ovası, İzmir'de Narlıdere havzası, Sivas, Çorum, Mecidözü, Sungurlu, İskilip, Divrik, Tunceli, Malatya, Erzincan, Erzurum havalisi, Balıkesir ovası, Antalya ve Hatay civarında yaşadıkları Abdülbâki Gölpınarlı tarafından tespit olunmaktadır[340].

[337] Tansel, 2017:256.
[338] Gökbilgin, M. Tayyip. (1965). "15. ve 16. Asırda Eyâlet-i Rûm". *Vakıflar Dergisi*. (VI). İstanbul., 51-54.
[339] 1416 yılında Rumeli'de çıkan ve I. Mehmet tarafından güçlükle bastırılan isyan hareketinin başı olan Şeyh Bedreddin'in eski taraftarlarıdır. Hinz, 1992:19.
[340] Gölpınarlı, 1955:795.

Harita 2.1. Anadolu'da Kızılbaşların (Alevilerin) yaşadıkları merkezler[341]

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki fetihlerinin ardından bu bölgelerde kolonizatör Türk dervişleri ve buraya yerleştirilen Kızılbaş Türkmen oymakları sayesinde Alevilik ve Bektaşiliğin burada da yayıldığı gözlemlenmektedir. Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik adlı eserinde Kızılbaş-Alevi zümreleri bir kaç gruba ayırarak yaşadıkları yerleri Edirne-Kırklareli çevresi, Balıkesir'den Muğla'ya, oradan Adana, Hatay ve kısmen Maraş'a kadar uzanan dağlar üzerinde ve dağ eteklerinde yaşayan Tahtacılar (Kızılbaş Türkmenler), Balıkesir ile Aydın arasında toplu hâlde bulunan ve Rize-Trabzon dağlarında seyrek olarak rastlanan Çepni köyleri, Ordu Sinop arasında muhtemelen Çepni bakiyesi olan Nalcılar ve Sivas çevresi şeklinde sıralamaktadır[342].

Bektaşiliğin Alevilik şeklinde Anadolu'nun hemen hemen her tarafında, Rumeli'nin Aşağı Arnavutluk kısmında, Bulgaristan'da Deliorman'da, Varna taraflarında, Selanik ve havalisinde yayılmış olduğunu ifade eden Besim Atalay ise kitabında, en çok toplu olarak bulundukları yerleri: Sivas İli'nin doğu bölgesi, Dersim'in (Tunceli) tamamı, Karasar, Akçadağı, Kiği ve havalisi, Kars köyleri, Tokat ve Zile tarafları, Mecidiye kazası, Adana, İçel, Teke, Menteşe, İzmir havalisindeki Tahtacı Yörükleri, Manisa'nın bazı köyleri,

[341] Bu harita Saim Savaş'ın XVI. Yüzyılda Anadolu'da Alevilik adlı eserinden alınmıştır. Haritanın XIX. yüzyıla ait olduğu iddia edilmekle birlikte XVI. yüzyılda yukarıda anlatılan merkezleri ve Anadolu'da Alevilerin oturdukları yerleri göstermesi nedeniyle tercih edilmiştir.

[342] Eröz, Mehmet. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik.* Ankara: Başbakanlık Basımevi.,17-18.

Beyovası, Çepni Aşireti, Kemek, Ümraniye köyleri ve Burdur kasabası olarak sıralamaktadır[343].

Şeyh Hâce Ali zamanında Timur'un Anadolu seferi dönüşünde yanında götürdüğü esirleri şeyhin isteğine binaen serbest bıraktırması hadisesi ile Anadolu'da özellikle Teke, Hamid ve Karamanoğullarının bulunduğu güneyde yer alan beyliklerde tarikata taraftar olan pek çok müridin bulunduğu daha önce belirtilmişti. Buna ilave olarak Osmanlı topraklarında kendisine yurt edinemeyen Şeyh Cüneyd'in 1449 yılında o sıralar henüz tamamıyla Osmanlı Devleti'ne tabi olmayan sayılı Anadolu beyliklerinden biri olan Karaman'a gitmesi, burada Karaman hükümdar ailesi ile Karamanlılar ve batı komşuları olan Teke ve Hamidoğulları ahalisi arasında yer edinebilmesinin sebebini W. Hinz, bölge halkının Şiiliğe temayülünün bir neticesi olarak beyan ederken[344], bu konuda S. Savaş böyle bir gelişmenin mezhepsel yönelişten ziyade sözü edilen sahanın Osmanlı'nın en son ele geçirdiği rakip beyliklerin toprakları olduğunu ve dolayısıyla bölgede henüz Osmanlı hâkimiyetinin ve merkezîyetçi anlayışının tam olarak tesis edilemediğini ve ancak siyasi rekabet nedeniyle bir temayülün olduğunu ve bunun sonucunda mezhepsel farklılaşmaya gidildiğini vurgulamaktadır[345].

Çerkeş Beyi'ne, Budaközi, Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadıları[346] ile Kastamonu Beyi'ne, Küre ve Taşköprü kadılarına,[347] Amasya Beyi'ne ve Merzifon kadısına,[348] Bozok, Çerkeş Beyi'ne ve Keskin kadısına,[349] Koylihisar kadısına,[350] Trabzon Beyi'ne[351] ve Rum beylerbeyi ile Sivas ve Tokat kadılarına, gönderilen hükümlerde[352] adı geçen sancak, kasaba ve köylerde Kızılbaş sempatizanı kişilerin olması ve bunların İran ile devamlı olarak irtibatta olması, Kızılbaş ve fitneci taifesinin yaşadığı coğrafyanın tespit edilmesini

---

[343] Atalay, Besim. (1991). *Bektaşîlik ve Edebiyatı.* (Çev: Vedat Atila). İstanbul: Ant Yayınları., 14.
[344] Hinz, 1992:18.
[345] Savaş, 2013:11.
[346] Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Defter nu. 12, sayfa nu.457, belge nu.880. (Bundan sonra Mühimme Defterlerinden aktardığımız belgeler, aynı sırayla sadece rakam olarak (12/457/880) şeklinde verilecektir.
[347] 29 Ağustos 1571 tarihli bir hükümde Taşköprü'nün Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran köylerinde Kızılbaşların olduğu belirtilmiştir. (12/416/816).
[348]14 Mart 1571 tarihine aittir. (12/302/619).
[349] Bu hüküm 1569/1570 tarihine aittir. (9/64,173).
[350] 1571/1572 tarihine ait bir hükümde kazanın Cafer karyesi sipahisi Bayram ile o köyden bazı kimselerin Kızılbaş olup Kızılbaş ayini ile bazı muamelelerde bulunduklarına dair ifadeler yer almaktadır. (10/189/279).
[351] Gürtun (Kürtun) kazasında bulunan Çepnilerin Kızılbaş sempatizanı olduğu, antlaşmadan sonra bir kısmının İran'a gittiği, tedbir alınmazsa tamamının göçüp gideceğine dair 7 Nisan 1566 tarihine ait bir hüküm bulunmaktadır. Bahsedilen antlaşma 1555 tarihli Amasya Antlaşmasıdır. (5/513/401).
[352] 4 Eylül 1565 tarihine ait bir hükümde Divriği alaybeyinin İran ile devamlı olarak irtibat halinde olduğu belirtilmektedir. (5/88/205).

kolaylaştırmaktadır. Bunlara ek olarak Anadolu'ya gelen Kızılbaş Halifesi Nur Ali Halife'nin burada yaşayan Türkmenleri ayaklandırması üzerine İshak Paşa'nın Selimnamesi'nde geçen II. Bayezid'in Şehzade Ahmet'e *" Elbette yerüne (Amasya) varasın ol diyarın ekseriya etrâkı Kızılbaş'tır."* ifadesi de Kızılbaş halkın çoğunluk olarak yaşadıkları yerin tespit edilmesi açısından değerlendirilebilir[353].

Rum beylerbeyine gönderilen bir hükümde; Vilâyet-i Rûm ile alakalı olan Sivas yakınında bulunan Kangallı, Alipınarı ve o civarın ahalisi ile Yukarı Canib'in yani İran sınırının berisinde yer alan Amasya, Çorum, Hüseyinâbad, Merzifon ovası ve o havalide yaşayan halkın genelinin rafz ve ilhad ile tanındıklarını, Safevîlere meyil etmeleri ve aralıksız İran'a gittiklerinin belirtilmesi,[354] Kızılbaş ahalinin çoğunlukta olduğu coğrafyanın sınırlarını daha detaylı olarak göstermektedir. Adı geçen yerleşim birimleri dikkate alındığında Kızılbaş olarak bilinen halkın Güneybatı Akdeniz'den başlamak üzere Teke, Hamit, Karaman, Dulkadir, Kadı Burhaneddin ve Candaroğulları topraklarını kapsayacak şekilde Orta Karadeniz'e kadar uzanan dairede yaşadıkları anlaşılmaktadır. Şehirsel bazda düşünülecek olursa çervevenin içine bir taraftan Antalya-Konya-Kırşehir'den itibaren Yozgat-Çorum Kastamonu hattı, diğer taraftan ise Erzincan-Gümüşhane-Trabzon'u da kapsayacak şekilde Sivas-Tokat-Amasya hattı çizilmektedir[355]. İşte bu hat üzerinde yaşayan göçebe ve yarı göçebe kitlelerin, genellikle de Osmanlı'nın merkezîyetçi idare teşkilatlanması altında kendisine yer edinemeyen ve Anadolu'ya gönderilen halifelerin propaganda tesiri altında kalarak Safevîlere sempati ile yaklaşan ve Anadolu'dan İran'a göç ederek Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan aşiret ve cemaatler ise çoğunluğu Orta ve Güney Anadolu bölgelerinden olan Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Turgutlu, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak,[356] Musullu, Bayburtlu, Çapanlu ve Karacadağ[357] aşiret ve cemaatleridir.

2.2. Osmanlı Resmî İdeolojisinin Ana Kaynakları ve Temel Özellikleri

Osmanlı politik iktidarının idare anlayışını ortaya koyan ve biçimlendiren fikir dünyasının nasıl bir anlayış ile şekillendiğini anlayabilmek ve Osmanlı Devleti'nin bakış

[353] İshak Çelebi. *Selimname*. (Haz. Burhan Keskin). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998.,56.
[354] (29/210/491).
[355] Savaş, 2013:13.
[356] Sümer, 2018:18.
[357] Tekindağ, Şehabettin. (1968a). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi". *Tarih Degisi.* XVII(22). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.,49.

açısından Safevî Devleti'nin genel görünüşünü anlamak için öncelikli olarak kuruluşundan itibaren siyaset bilimi bakımından Osmanlı Devleti'nin kendisini nasıl tanımladığını görmek ve Osmanlı Devleti'nin resmî imparatorluk ideolojisi hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Batı'da ilk defa sosyologlar tarafından kullanılan ideoloji terim olarak, politik ya da sosyal bir öğreti oluşturan bir başka deyişle politik veya toplumsal eyleme yön veren siyasi, bilimsel, felsefi, dinî, ahlaki görüşler bütününü ihtiva etmektedir[358]. Resmî ideoloji ise bir devletin kendisine, hâkimiyetinde olan toprağa, bu toprak üzerinde yaşayan halkına ve sınır komşusu veya diğer devletlere karşı bakışını biçimlendiren, onları algılayış tarzını şekillendiren, iç ve dış siyasetine yön veren, sosyal ve kültürel yapısını formatlayan ana dünya görüşü, zihniyet yapısı ve o devletin yücelttiği değerler manzumesinin tamamını kapsamaktadır[359].

Bu tanımlara göre ideoloji veya resmî ideoloji birey ya da toplum perspektifinden gerçekliğin subjektif olarak algılandığını göstermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı Devleti'nin de bir resmî ideolojisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı resmî ideolojisi ya da Osmanlı imparatorluk ideolojisi Osmanlı Devleti'nde başında padişahın bulunduğu ülke yönetiminden sorumlu merkezî iktidar tarafından oluşturulan ve imparatorluk topraklarının tamamında tatbik edilen ve aynı zamanda şartlara göre de dizayn edilen dünya görüşü veya zihniyet yapısı olarak anlaşılmaktadır. Bu anlayışın olgunlaşma aşaması Klasik Dönem'dir. Osmanlı tarihçileri tarafından klasik dönem tabiri ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna kadar olan evre kastedilmektedir. Bu evrenin son yüzyılında artık Osmanlı Devleti'nin yapısı belli bir olgunluğa ulaşmış ve kurumlar standart biçimini almıştır.

Köklerini tarihten alan Osmanlı Devleti kendi hâkimiyet anlayışı ile yakından ilgili olan ve siyasi, toplumsal, ekonomik, dinî yapısını çerçeveleyen bir ideoloji teşkil etmiş ve bunu dönemin değişen şartlarına entegre ederek yeniden tanımlamıştır[360]. Bu ideoloji ile iktidarın egemen olduğu toprak üzerinde yaşayan tebaasına ve komşu devletlere karşı

[358] İdeoloji ile ilgili farklı yorumlara ulaşmak için bkz. Atılgan, Gökhan- Aytekin, Attila. (2012). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler.* İstanbul: Yordam Kitap.,255.

[359] Ocak, Ahmet Yaşar. (2016). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15. ve 17. Yüzyıllar).* İstanbul: Timaş Yayınları:113.

[360] Tarihsel bir süreç içerisinde meydana gelen bu ideolojinin hâkimiyet anlayışı ile alakası bulunmaktadır. Bu sürecin safhalarının daha iyi anlaşılabilmesi için bkz. Göksu, Erkan. (2013). "Türk Hâkimiyet Telakkisinin Tekamülü". *EKEV Akademi Dergisi*.(40).,187-206.

görüşü kastedilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti resmî ideolojisi, kendi tebaası olan yerleşik, göçebe, kentli, köylü, muhtelif dinî ve etnik hüviyete mensup Arnavut, Türkmen, Rum, Ermeni, Arap, Acem, Kıpçak, Bulgar vs. milletlere karşı fikir dünyasını ve bunlarla olan karşılıklı ilişkilerini ve onlara karşı sorumluluklarının sınırlarını tayin etmektedir. Yaşanılan döneme göre çağdaşı olan komşu devletler; Altınorda Devleti, Avusturya İmparatorluğu, Mısır Memluk Sultanlığı, Şii Safevî Devleti, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri, Fransa, İngiltere, Akkoyunlular gibi vs. beylik, devlet ve imparatorlukları nasıl gördüğüne dair bakış açısını şekillendirir, ilişkilerinin temelini ve nasıl bir seyir izlemesi gerektiği noktasında bir rota belirlemesinde etkili bir rol oynamaktadır[361].

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı siyasi düşüncesinin oluşumunda sırasıyla kökleri Orta Asya'ya kadar uzanan eski Türk siyasal geleneği, klasik İslam siyasal geleneği ve Doğu Roma (Bizans) siyasal geleneği rol oynamıştır. Osmanlı resmî ideolojisine katkıda bulunan bu sıralamada aşamalı tarihsel süreç içerisindeki ortaya çıkış ve kültür daireleri ile olan zamansal temas etkili olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan Türkler, tarihsel süreç içerisinde anayurtları olan Orta Asya'dan, İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte Ortadoğu'ya ve sonunda Anadolu'yu elde etmeleri ile de Doğu Roma (Bizans) ile temasa geçmiş ve İstanbul'un fethedilmesi ile birlikte onun mirasını devralmışlardır[362]. Neticede Doğu Roma ve Sasanilerin dolaylı etkilerinin olduğu Osmanlı Devleti'nin siyasi alt yapısının temel dinamikleri bir yandan Orta Asya Türk devlet geleneğine dayanırken diğer yandan da Yakın Doğu devlet geleneğini içselleştirmiş İslam devlet geleneğine dayanmaktadır[363].

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyıla kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde Osmanlı padişahının konumu da devletin genişlemesi ile paralel olarak aşamalı bir gelişim sürecinin sonunda belli bir olgunluğa kavuşmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin bir uc beyliği hüviyeti ile başlayan Osmanlı padişahı kimliği, I. Bayezid ile ilk sultan şeklini ortaya koymuş, II. Murad zamanında ise Türk devlet gelenekleri bir kez daha kuşanılarak bilinçli ve hararetli bir manifesto ile yeniden canlandırılmıştır[364]. Ancak bütüncül Osmanlı padişahı imajına II. Mehmed zamanında

[361] Ocak, 2016: 114.
[362] Ocak, 2016: 115.
[363] Öz, Mehmet. (1999). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler". *İslami Araştırmalar Dergisi.* 12(1.9).,28.
[364] Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı kayıtları II. Murat zamanında görevli bir memur olan Yazıcızâde Âli'nin (1421-1451) İbn Bibi'nin (ö. 1284'ten sonra) Farsça kaleme aldığı Selçuknâme'nin Türkçe versiyonunu

kavuşulmuştur. II. Mehmed bir Osmanlı padişahı olarak pratik bir ihtiyaçtan siyasi bir maksatla doğan Oğuz Kağan'a bağlanılmış olmakla[365] eski "Türk Han'ını", Müslüman bir hükümdar olmakla klasik İslam ananesinde var olan "Sultan" unvanını ve nihayet İstanbul'un fatihi sıfatıyla da "Kayser-i Rum" unvanlarını kendi şahsında bir araya getirmiştir[366]. İşte Klasik dönem için Osmanlı padişahı denildiğinde bu üç unvanı bünyesinde taşıyan bir padişah portresi çizilmektedir.

Türk-İslam devlet geleneklerine göre oluşturulan Osmanlı Devleti'nde egemenlik ve iktidarı temsil eden birincil güç, tanrısal kaynaktan beslenmektedir. Orta Asya Türk devletlerinde meşruiyetin kaynağı her türlü beşerî tertip ve kaideleri hükümsüz bırakan "Kut" iken, bunun Türk-İslam devletlerindeki karşılığı Allah'ın iradesi, seçtiğine kuvvet ve başarı veren anlamındaki "te'yid-î ilahî" veya Allah tarafından desteklenmiş anlamına gelen "el- mü'eyyed mîn indî'l-lah" ifadesi ile formüle edilmiştir[367]. Bu yapıdan mirası devralan Osmanlı resmî ideolojisinin de bu bağlamda iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; hâkimiyet ve iktidarın Allah tarafından Osmanlı padişahına verilmiş olduğu ve bu sahip olunan yetkinin padişahın mensup olduğu hanedanın şahsi malı olduğu "patrimonial" kavramı ile izah edilen mülk anlayışıdır[368]. Osmanlı padişahlarının meşru dayanağı olan bu politikanın temel dinamiklerini ihtiva eden bu anlayış ile fetih faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı resmî ideolojisinin temel kaynaklarından ikincisi ise klasik dönem İslam siyasal geleneğidir. Osmanlı resmî ideolojisinin temeli inanç üzerine kurulmuştur. Daha Önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de Türk devlet ve egemenlik telakkisinin "İslami cila altında" hâkim olduğu görülmektedir[369]. Osmanlı Devleti'nin siyasi düşüncesi ve ideolojisi devletin kurucusu Osman Gazi döneminde oluşturulmuştur. Buna göre din düşmanları ve kafirlerle savaş ana hedef olarak belirlenmiştir. Böyle bir profilin çizilmesinde XIII. ve XIV. yüzyılın ilk yarısında

---

derlediği 1425 yıllarına aittir. Dünyevi saltanat iddiasını meşrulaştırmak için oluşturulan Osmanlı Devleti'nin şeceresi hakkında detaylı bilgi için bkz. Imber, Colin. (2000). Osmanlı Hanedan Efsanesi. *Söğüt'ten İstanbul'a*. (ed.) Oktay Özel-Mehmet Öz. Ankara: İmge.: 255-261.

[365] Osmanlı hanedanın geldiği soyun komşu ve rakip beylik ve hanedanlardan üstün olduğunu vurgulamak amacıyla XV. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

[366] İnalcık, Halil. (1958). "Osmanlı Padişahı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.* 18(4). ,68.

[367] İnalcık, Halil. (1959). "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi". *AÜSBF Dergisi*. XIV(1).,73-80.

[368] Ocak, 2016: 133.

[369] Ocak, 2016: 133.

Anadolu'nun içinde bulunduğu uc bölgelerinin jeopolitik, demografik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı önemli derecede rol oynamıştır. Bu yapının şekillenmesinde Moğol istilası nedeniyle kalabalık Türkmen kitlelerinin akıp gelen baskısı, bu nüfusun vatan arama sevdası, Bizans sınırında yaşanan otorite boşluğu ve halkın Bizans yönetiminden usanması etkili olmuştur[370]. Bu etkenler sonucu oluşturulan zihniyet dünyası Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devletin ve iktidarda bulunan hanedanın temel felsefesini oluşturmaktadır[371]. Bu doğrultuda Klasik Dönem Osmanlı resmî ideolojisine göre Osmanlı padişahı İslam'ın korunması ve yayılması vazifesini üstlenmiş ve şeriatı dikkatle tatbik etmeye özen göstermiştir. İşte bu nedenle din ile devletin içselleşmesi kaçınılmaz olmuş ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nde din de dâhil olmak üzere her şeyin devlet için olduğu bir düzen oluşturulmuştur[372].

Osmanlı Devleti'nin zamanla merkezîyetçi devlet anlayışını benimsemesi ve temelinde İslam amme hukukunun olması dolayısıyla temel ideolojisi fıkıhçılar tarafından sade bir anlayışla "dârülharb" ve "dârülislam" olarak ikiye bölünmüş ve bu doğrultuda yapılan planlara göre hareket edilmiştir. Ancak Kuran-ı Kerim ve hadislerde denk gelinmeyen bu ifadeler, meydana gelen hadiselere ve devrin değişen siyasi şartlarına göre oluşturulmuştur. Bu kavramlardan dârülharb ile Hristiyanların elindeki topraklar ve Osmanlı Devleti'nin kendi algılarına göre bu dünyaya olan bakışı, dârülislam ile de Müslümanların elindeki topraklar ve Osmanlı'nın bu aleme bakışı kastedilmektedir[373]. Osmanlı Devleti'nin ehl-i küffar veya dârülharb olan Bizans ve diğer gayrimüslim devletlere karşı giriştiği fetih siyasetinin temeli gaza ve cihad idealine dayanmakta ve bunun merkezinde Allah'ın adını yüceltme ile formüle edilen "i'lay-ı kelimetullâh" yer almaktadır. Bunun sonucu olarak da gaza ve cihat ruhu ideolojik açıdan Osmanlı Devleti'nin ana kaynaklarından biri olmuş ve Osmanlı Devleti bir gaziler devleti olarak nitelendirilmiştir[374]. Bu durum hem devletin mevcut durumunu kuvvetlendirmiş hem de

---

[370] Devrin şartları, siyasi ve içtimai tarihi, önemli siyasi olaylar, etnik faktörler, içtimai ve iktisadi vaziyet, sınır boylarında yaşam, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında askerî ve idari teşkilat, halk ve dini unsurlar ve İslamlaşma süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Köprülü, Mehmed Fuad.(2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu.* Ankara: Akçağ.,62-110.

[371] Imber, 2000:251.

[372] Ocak, 2016: 114. Bu hususta hanedan üyesi kardeşler dahi devlet yaşasın diye feda edilmiştir.

[373] Emecen, Feridun. (2003a). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi. 113-114.

[374] Ocak, 2016: 114. Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu Bizans-Selçuklu sınırında yer alan uc cemiyet ve kültürünün esasını oluşturan geleneksel gaza ve gazi ruhunun önemine değinen Fuat Köprülü, Safevî Devleti kurucusu Şah İsmail'in ordusunu meydana getiren ve kendisini siyasi ve askerî bir lider değil aynı zamanda ruhani bir reis, mürşid kabul eden Türkmen savaşçıları "Alperenler değil Gaziler veya Sofiler" diye anmaktadır. Köprülü, 2006:110.

sınırdaş ya da çağdaş İslam devletleri tarafından desteklenmesine ve bunun sonucunda da iyi ilişkiler kurulmasına katkıda bulunmuştur. Ancak esas sorun devletin genişlemesi neticesinde dârülislam olan komşu devletler ile çekişmelerin meydana gelmesinde yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin gittikçe genişlemesi neticesinde korkuya düşen Türkmen beylikleri kendi aralarında Osmanlılara karşı birleşmişlerdir. I. Murad'ın Rumeli'de fetihte bulunmasını fırsat bilerek arkadan saldıran bu beyliklerin hareketi gaza ve cihadı engelleyici bir kavram olan "dârülbagy" yani isyan terimi ile nitelendirilmiştir. Bu kavram Müslüman devletler arasında meydana gelen savaşların meşru zeminini hazırlamak için sıklıkla başvurulan yollardan biri olmuştur.

Ulema tarafından kafirler ile savaşın "farz-ı kifâye", Müslümanları zulümden kurtarmanın ise "farz-ı ayn" olarak nitelendirildiği tutum, Türk-İslam beyliklere karşı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet politikalarını nasıl meşrulaştırdıklarının bir örneği sayılmaktadır. Yine Rumeli'de fetihte bulunan I. Murad tarafından ulemadan alınan fetva ile Karaman elçisine söylenilen "mânî-i gazâya gazâ, gazâ-yı ekberdir." sözleri aslında Osmanlı ideolojisini ve bu beyliklere karşı takınılan tavrı en iyi şekilde yansıtmaktadır[375]. Açık bir şekilde Kuran'da bulunmayan ancak ondan kaynağını aldığı düşünülen bu kavram, devletin meşru yöneticisine itaat etmek ve ona karşı gelmemekle ilişkilendirilen bir ayette yer almaktadır[376]. Anlaşılan o ki Müslüman devletler ile mücadelenin meşru zemininin oluşturulmasında başvurulan temel motiflerden biri olmuştur. Örfi hukukun dayanağı olan eski Oğuz ve Türk egemenlik ananelerince çerçevesi çizilen bu kavram, Osmanlı Devleti'nin o zamanki koşullar altında gaza ideolojisine nasıl bir gözle baktıklarını göstermesi açısından oldukça önemli görülmektedir. Aynı zamanda komşu beyliklere yönelik Osmanlı fetih politikasının sınırları da bu hususta çizilmiştir.

İşte bu nedenle Osmanlı Devleti, Müslüman devletler ile olan savaşlarını hem onlara karşı yaptığı savaşlarının gerekçesini ortaya koymak hem de kendi kamuoyunu ikna edebilmek için daima şer'i gerekçelere dayandırmaya özen göstermiştir. İlk başta sade ve yalın bir dille ifade edilen bu anlayış daha sonra seleflerinden mevzuu devralan Osmanlı

[375] Emecen, 2003a:114-117.

[376] "Ve eğer mü'minlerden iki grup savaşırlarsa, o zaman ikisinin arasını düzeltin. Fakat, eğer ikisinden biri diğerine saldırırsa, o takdirde saldıran grupla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Bunsan sonra eğer dönerse, böylece ikisinin arasını adaletle düzeltin, (onlara) adil davranın (diğerine zulmetmeyin). Muhakkak ki Allah, adaletle davrananları sever." Kur'an-ı Kerim. Hucurât Süresi 49/9.

tarihçileri tarafından daha sofistike İslami kavramlar ile izah edilmeye çalışılmıştır. Bilhassa bu konuda devletçe fikirlerine güvenilen XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Kemalpaşazade (1469-1534) tarafından doğudaki Müslüman devletler üzerine yapılan seferlerin gerekçeleri, Osmanlı Devleti'ni gaza faaliyetlerinden alıkoymak ve Osmanlı Devleti'ne düşman gayrimüslim devletler ile gizli bir şekilde anlaşmaların yapılması şeklinde formüle edilmiştir[377]. İstanbul'un fethi ve Mısır Memluk Devleti'ne son verilmesi ile kendisini İslam dünyasında zirveye taşıyan Osmanlı Devleti bundan sonra dış politikada Hıristiyan Batı'ya karşı sınırların güvenliğini sağlama noktasında tedbirler alırken iç politikada iktidarının meşru dayanağı olan inancını ve nizâm-ı âlemi sarsacak her türlü faaliyetin önüne geçmek için adımlar atmıştır[378].

Bu bağlamda XVI. yüzyılın başı, gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti ile henüz yeni kurulmuş Safevî Devleti'nin Anadolu ve Yakındoğu'da güçlerini ortaya koydukları bir devreyi ihtiva etmektedir. Gerçekte aşırı Şii Türk aşiretlerine ve geleneklerine dayanan karakteristiği ile devlet teşkilatında İlhanlılar devrinden kalma kurumların hâkim olduğu Tebriz merkezli Safevî Devleti'nin 1501 yılında tarih sahnesine çıkması ve mevcut sahada on iki imam inancını düstur edinmesi sonucunda Maveraünnehir ve Anadolu'daki Sünni Türk devletlerine karşı doğal olarak almış olduğu cephe ve hızla Anadolu'da propaganda faaliyetlerine girişmesi neticesinde yaşanan mücadeleler ve bunun toplumsal-siyasi sonuçları Osmanlı Devleti'nin kurumları ve teşkilat yapısı ile birlikte klasik yapısına kavuşmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir[379]. Siyasi, toplumsal, ekonomik ve dinî bünyesinde önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olan bu dış ama aynı zamanda iç tehdit Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisinde de son bir rötuş yapılmasına zemin hazırlamıştır. Benimsediği Sünni inancı ve nizâm-ı alemi tehdit eden her türlü

---

[377] "*Bazı selâtîn-i kadîmi iklimlerinden sürüp çıkardıklarıyla illerini ellerinden alub kanlarını kara yire kardıklarıyla Âl-i Aydın ve Menteşe ve Germiyan ve Saruhan gibi ensâl-i İsfendiyar ve Teke ve Hamid ve Karaman gibi dahî bunlarun emsâli sual olunmaya ki anlarun ref'i şer'en vâcib olmuş idi. Bilâd-ı İslam'dan mehmâ-emken ol mevâdd-ı fesâdın def'i hayyiz-, vücûba vüsûl bulmuş idi. Ol şehbâzların ferağ billah gazâya ikballerine mâni' olub her yandan üzerlerine mündefi' olurlar idi. Bunlar cihâda müteveccih olub bilâd-ı küffâra müteferrik olıcak anlar mecmâ'-ı fesâda müctemi' olurlar idi. 'Anede-i 'abede-i esnâmı ehl-i İslâm (Osmanlılar) üzerine 'ale'd-devam tahrîk iderler idi. Kefere-i fecereye mu'âvenet idüb 'siz ileriden gelün biz beriden yürüyelim' dirler idi. Lâ cerem ol cem'i kam' ve ol cemâ'ati tefrîk ve temzîk emr-i gazâdan ehemm olmuş idi. Zîrâ gazâ farz-ı kifaye (kafirlerle savaş) idi. Anlarun beynden def'i ve ref'i farz-ı 'ayn (Müslümanları zorbalardan kurtarmak) derecesin bulmuş idi."* İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, (Yayına hazırlayan Şerafettin Turan), TTK, 1991.,25-26.

[378] Ocak, 2016: 147.

[379] Köprülü, Mehmed Fuad. (1932). "Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış". *I. Türk Tarihi Kongresi Bildirleri.* Ankara.,316.

sapkınlığın önüne geçmek gibi bir misyon üstlenen Osmanlı Devleti Şii Safevî Devleti'ne karşı sınırları daha keskin bir kimlikle karşılık vermiştir[380].

Aslında Sünnilik-Şiilik mücadelesinden ziyade siyasal bir rekabetten kaynaklanan Osmanlı-Safevî mücadelesi mevcut ve gelecek arenada Osmanlı Devleti'nin Sünniliği, Safevî Devleti'nin ise Şiiliği siyasi bir araç olarak kullanması ile kendini belli etmiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti Safevî Şiiliğini bir nevi Rafizîlik[381] olarak kabul etmiştir. İslam dışı olarak da tanımlanan bu kavram ile Safevîler de Ehl-i Küfr sayılmıştır. Bunun sonucu olarak da gaza ve cihat kavramı Şii Safevî İran'ını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir[382]. Hiç kuşkusuz klasik dönemde yaşanan en hassas, belki de en ağır mücadelelerinden biri olan Osmanlı-Safevî mücadelesi ve bu mücadelenin toplumsal ve siyasi sonuçları hem o dönemde devlet ve toplum üzerinde derinliği olan bir tesir icra etmiş hem de etkisi günümüze kadar gelen sorunların yaşanmasına başlangıç teşkil etmiştir.

Anlaşılıyor ki Osmanlı-Safevî arasında yaşanan siyasi ve ideolojik çatışmalar Osmanlı resmî ideolojisine önemli derecede etki etmiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ehl-i küfr ile bir başka deyişle Hıristiyanlar ile mücadele eden Osmanlı Devleti artık bundan sonra Safevî İran'ının Şii propagandalarına karşı da ehl-i Rafz ile mücadele görevini de üstlenmiştir. Bu hususta kuruluştan itibaren takip edilen merkezîyetçi devlet anlayışının I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi XVI. yüzyılın güçlü hükümdarları döneminde zirveye çıktığını söyleyebiliriz.

Osmanlı resmî ideolojisinin dayandığı temel dinamiklerden biri merkezîyetçilik anlayışıdır. Bununla bağlantılı olarak devletin bekası öncelikli gelmekte ve devlete karşı gelmesi muhtemel yapılanmaların önüne geçmek esas hedef olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte devlet İslamı diye bilinen Sünnilik daha önceki kargaşa zamanlarında olduğu gibi yeniden bir daralma ve katılaşma dönemine girmiştir. Bunun sonucu olarak da devletin her

---

[380] Şiiliğin Safevî İran'ında güçlü bir şekilde yükselmesi sonucu İslam dünyası mezhepsel yönden bölünmüştür. Bu farklılaşma sonucu geleneksel İslam'dan ayrılan kitle bir takibata tabi tutulmuş ve cezalandırma usulü ile bu kitleler ile daha da derinleşen çatlaklar oluşmuştur. Mezhep farklılaşması ve yaşanan sıcak savaş özelde Anadolu'da Kızılbaş Türkmen kitlelerinin yaşandığı yerde ve genelde ise Osmanlı Sosyal yapısında bir önyargı tabanının oluşmasına ve içe kapanıklık neticesinde karşıdakini mutlak yanlış görme zihniyetinin tohumlarının atılmasına sebep olmuştur. Savaş, 2013: 100.

[381] A. Yaşar Ocak'ın ifadesiyle "Râfizîlik veya Kızılbaşlık, İslami ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan konar göçer veya yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şii propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasi-dini ve sosyo-kültürel yapılanıştır." Konunun detaylarına inmek için bkz. Ocak, 1998: 141 vd.

[382] Ocak, 2016: 148.

köşesinde Râfizî avı başlatılmıştır. Benimsenen bu Sünni ideolojinin teorisi ise XIV. yüzyılın ulema kuşağı temsilcisi İslam alimi Sadeddin-i Taftazani (ö.1395)'nin Şerhu'l-Akâid adlı eseridir. Gayrisünni mezheplere karşı acımasız olan bu eserin Osmanlı Sünniliğinin dogmatik bir karaktere bürünmesinde önemli derecede rol oynadığı belirtilmektedir[383].

2.3. XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde Safevî İmajı

Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş Safevîler denilince akla ne geliyordu? XVI. yüzyılın başlarında eski Akkoyunlu toprak sahası üzerinde kurulan, peyderpey genişleyerek faaliyetlerine devam eden ve büyük bir problem hâline gelen Safevî Devleti lideri Şah İsmail'in faaliyetlerini engellemek için Osmanlı Devleti ne gibi tedbirler almıştı? Alınan bu önlemlere rağmen Safevî Devleti'nin Anadolu üzerindeki faaliyetlerine bir son verilebilmiş ya da güçlü merkezî bir devlet olan ve sınırlarını genişletmek isteyen Osmanlı Devleti Safevîlere bir son verebilmiş miydi? 1501 yılında İran havzasında kurulan ve Şiiliği devletin resmî mezhebi ilan eden Safevî Devleti hakkında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir imaja sahip olduğu konusunu oluşturan bu çalışmada bu soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Siyasi İmaj

XVI. yüzyıl başlarında Safevîlerin Osmanlı sistemine alternatif olacak bir şekilde doğuda belirmesi sonucu Osmanlı Devleti'nin Batı'da XIX. yüzyılda Osmanlı için kullanılan anlamdan çok daha farklı bir mahiyette kullandığı, tamamıyla kendisine has, iç ve dış siyasetinde önemli yeri olan bir şark meselesi bulunmaktadır[384]. Esasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar tarafından yok edilmesi; Osmanlı Devleti'nin 1402 Ankara Savaşı neticesinde Timur'un sebep olduğu 11 yıl süren Fetret Devri'ne girmesi, II. Mehmed döneminde Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ni hedef alan projeleri, Safevîlerin İlhanlı-Karakoyunlu-Akkoyunlu egemenliğinin bir devamı şeklinde İran'ı elde etmesi ve Osmanlı ülkesindeki sempatizanlarını harekete geçirerek Osmanlı Devleti'ni içerden yıkma teşebbüsü şeklinde ortaya çıktığı tarihi sürecin bir alamet-i farikası olarak Osmanlı merkezî

[383] Ocak, 2016: 138-139.
[384] Emecen, 2003b: 33.

devlet yöneticilerinin zihninde bir "Doğu tehdidi veya korkusu" tezahür ettiği düşüncesi yer almaktadır[385].

XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail çoğu Anadolu'dan gelen Türkmen kitlelerine dayanan ve resmî mezhebi Şiilik olan Kızılbaş Safevî Devleti'ni kurmayı nasıl başarabilmişti? 1501'de İran'da Şiiliğin militan yorumunu benimseyen ve ideolojisini bu temel üzere inşa eden Safevî Devleti'nin ilk olarak nasıl anlaşılmış olduğunu Mehmed Fuad Köprülü'nün *"Safevî Hanedanı, şark ve garplarındaki Sünni Türk devletlerine mukavemet edebilmek için, İran'da Şiiliği bir devlet mezhebi şekline sokmağa ve İran'ın Sünni mıntıkalarına da zorla kabul ettirmeğe mecbur idiler."*[386] şeklindeki ifadeleri açık bir şekilde Safevîlerin siyasi maksadını ve ideolojik dönüşümlerini ve yol-yöntem tarzını açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti nazarında bu ifadeler ile mahkum edilen Safevî Devleti'nin kontrolü altında bulunan İran'ın siyasi, sosyal ve dinî eğilimlerinin yani resmî ideolojisinin temel ilkelerinin dayanak noktası da ortaya konulmaktadır. Bu görüşü destekleyen Ahmet Yaşar Ocak da Safevî Devleti'nin kurucuları, hedefe ulaşmak için kullandıkları yöntem ve üzerine yoğunlaştıkları hedef kitle hakkında "Bu genç devlet, Sünni Osmanlı Devleti'ni kendisi için en büyük siyasal rakip olarak görmüş ve onu silah gücüyle ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını fark ettiğinden, içeriden zayıflatma yolunu seçip Anadolu'da zaten Osmanlı merkezî yönetimiyle sürekli problemleri olan konar göçer Türkmen zümreleri ve köylüler arasında sistemli ve yoğun bir mezhep propagandasına girişmiştir."[387] ifadelerini kullanmıştır. Bu durumda her iki devletle alakalı olarak çizilen çerçeve ise tamamıyla farklı yollarda yürüyen İslam'ın bu iki kolunun şimdi kuvvetli bir kuruluş olarak yan yana hatta karşı karşıya gelmiş bulunmasıdır. Şah İsmail kendisini İslam aleminde meşru göstermek için Osmanlı Devleti ile mücadele hâlinde olmuştur.

Mehmet Fuad Köprülü *"Din boyası altında saklanan bu hareketler, hakikatte siyasi menfaatlere dayanan tarihi zaruretlerden başka bir şey değildir."* ifadeleri ile bir yandan mahkum ettiği Safevîlerin gerçek yüzünü açıkça ortaya koyarken diğer yandan da

---

[385] Savaş, 2013: 5.
[386] W. Barthold- M. Fuad Köprülü. (1984). *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.,245.
[387] Ocak, 2016: 148.

tamamıyla siyasi bir hâl alan bu propaganda hareketine karşı Osmanlı Devleti'nin Sünniliği keskin bir şekilde uygulaması ve Safevîlerin Anadolu ve Rumeli'deki yoğun faaliyetlerine karşı en sert vasıtaları ile cevap vermesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır[388]. Esasında Osmanlı-Safevî mücadelesinin ardında bir Sünnilik-Şiilik çatışmasından ziyade siyasal bir rekabet yatmaktadır. Burada kullanılan bu kavramlar hakikatte iki devlet tarafından bir araç olarak kullanılmıştır. Bu sınırları oldukça keskin rekabette Osmanlı Devleti Sünniliği, Safevî Devleti ise Şiiliği bu mücadeleyi kazanmak için kullanmıştır[389].

Halkın çoğunluğu yerleşik olan Sünni Osmanlı Devleti ile Özbeklerin hâkim olduğu coğrafyanın arasında, konar göçer halk kitlerine dayanarak İslam'ın Şii yorumundan kaynağını alan bir devlete sahip olmak düşüncesi Şah İsmail tarafından akıllıca hazırlanmış bir proje kapsamında ele alınmalıdır. Aynı hedefe sahip rakip iki devlet kendi meşruiyetlerinin kaynağı doğrultusunda ilan ettikleri planlar ile harekete geçerek karşı tarafta yer alan devlete bir rol biçmiş, kendi dünyasından anlamlandırma çabasına girmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren gaza ve cihat ideolojisi ile hareket etmiş, resmî ideolojisinin itici gücü olarak İslam'ı görmüş, ilerleyen zamanlarda bu hedefe yönelik bir Osmanlı kimliği inşa etmiş ve kendisini İslam Dini'nin savunucusu olarak görmüştür. XVI. yüzyıl Osmanlı padişahının geleneksel tipi küffara boyun eğdiren, itizale yani dinden sapmaya karşı İslam'ın savunucusu ve şeriatın destekleyicisi olarak tasvir edilmiştir[390]. Bu noktada Şii Safevî Devleti, siyasi amaçları için dini kullanmaktan çekinmeyen bir tavır sergiledikleri için Osmanlı merkezî yönetimi tarafından "İslam'dan sapmış, dolayısıyla küfre saplanmış topluluk" olarak görülmüş ve sapkın anlamına gelen Râfizî[391] kavramıyla tanımlanmıştır. Hatta daha ileri bir boyutta kafir olarak nitelendirilmiş ve gayrimüslim devletlerle aynı potaya konulmuştur[392].

Safevîler ile olan mücadele, Osmanlı Devleti gibi geniş topraklara, güçlü ve geneleksel nitelikte hükümdarlara sahip Osmanlı Devleti nazarında bir takım değişiklikleri

---

[388] Barthold- Köprülü,1984:245.
[389] Ocak, 2016: 148.
[390] Imber, 2000: 266.
[391] Arapça terketme, ayrılma anlamına gelen rafzdan kaynaklanan rafıza, Şia'dan bir fırkanın adıdır. Başlangıçta Yahudi İbn-i Sebe tarafından İslam birliğini bozmak için ortaya atılmıştır. Burada Hz. Ali'ye sevgi gösterip Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe ve diğer sahabeler hakkında olumsuz sözler sarfedilmektedir. Bunlara göre İmamet bir başka deyişle devlet reisliği ammenin nasbiyle, verasetledir. Bu makam ise sadece Hz. Ali evladına aittir. Bunun sonucu olarak da dışı Ehl-i Beyt'e sevgi, içi Mecusilik ve Yahudilikten oluşan Rafizîlik adında yeni bir mezhep oluşturulmuştur. Pakalın, M.Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*,3.Cilt.,2-3.
[392] Ocak, 2016: 148.

de beraberinde getirmiştir. XV. yüzyılda ortaya çıkan ve Osmanlı hanedan soyunun komşu ve rakip hanedanlardan daha üstün olduğunu göstermek amacıyla ileri sürülen Oğuz Han'dan gelme hikayesine ek olarak XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, şeriatın sorumluluklarından birini yerine getirmek ve Safevî kafirliğine karşı iktidar ve egemenliğinin dayanağı, meşruiyet kaynağı İslam Dini'ni savunmak için Sünni İslam'ın gaza anlayışı yorumunu daha keskin bir hüviyetle benimsemiştir. Böylece Sünnilik Osmanlı Devleti'nde resmî ideolojinin ana kaynağı olarak yükselmiştir. Çünkü Safevî Devleti'nin varlığı Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde Sünniliğini daha da ön plana çıkarmıştır[393].

Bu dönemde resmî ideolojinin değişen düşman profiline göre yeniden şekil aldığı görülmektedir. Çünkü XV. yüzyıldaki düşman profili Timur'du ve onun gereğine uygun davranılarak Osmanlı hanedan soyunun nereye dayandığı vurgulandı. XVI. yüzyılda ise düşman Şah İsmail ve kafir olarak ilan edildiği için ona karşı İslami misyon görevi üstlenilmiştir. Elbette bu adım Osmanlı Devleti'nin kurumlaşmasına katkıda bulunmuş olmalıdır.

Osmanlı-Safevî münasebetlerinin tarihi seyri, her iki tarafın da farklı nitelikteki asri kaynaklarında işlenmiştir. Burada bahsedilen döneme ait Osmanlı kaynakları arasında İlhan Şahin-Feridun Emecen tarafından yayımlanan II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri'nde Haziran-Temmuz 1501 tarihine ait bulunan hükümler her iki devlet arasındaki ilişkilerin mahiyeti hakkında oldukça detaylı bilgiler ihtiva etmektedir[394]. Defterde yer alan hükümlerin bir kısmını Doğu'da yeni bir devlet olarak ortaya çıkan ve Anadolu'da halifeleri daha doğrusu casusları aracılığıyla propaganda faaliyetlerinde bulunan Safevî Devleti ile ilgili meseleler oluşturmaktadır. Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Osmanlılar, sûfilerin bağlı bulunduğu Erdebil ocağı ve İran coğrafyasını adlandırmak için "Yukarı taraf, Sûfi cânibi, Öteki taraf ve Şark tarafı, Yukarı Şark tarafı, Şark canibi" ifadelerini kullanmış, devletin kurucusu Şah İsmail ve yandaşları için tercih edilen terminoloji ise "sûfi, sufi taifesi, Erdebil sufileri, Erdebiloğlu" tanımlamalarıdır. Bu dönemde II. Bayezid casusları aracılığıyla Şah İsmail'in faaliyetlerini öğrenmiştir. Bu bilgiden olmak üzere Erdebil ocağına bağlı olup Anadolu'da faaliyette bulunan silahlı

[393] Ocak, 2016: 148.
[394] İ. Şahin-F. Emecen, *1994:*nr. 27, 71, 111, 281, 330, 453, 454.

sûfiler, casus olarak görülmüş, takip edilmiş ve yakalandıkları yerde siyaseten katl edilmeleri gerektiği emredilmiştir[395].

Defterde yer alan hükümlerin tarihinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Şah İsmail'in ilk ortaya çıktığı andan itibaren Anadolu ile olan ilgisini fark etmiş ve bu irtibatı kesmeye yönelik tedbirler almıştır. Ek olarak hükümlerdeki bilgiler 1501 senesinin yaz aylarına denk gelse de daha öncesinde bu konu ile alakalı tedbirler alındığına dair haberlere rastlanılmaktadır. Ayrıca hükümlerde emirlerin daha öncede tekrarlandığına dair ibareler de yer almaktadır. "*Bundan evvel "Erdebil-oğlu'na varup gelen fitine ve fesâda sebeb olan sûfilerden yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulan sûfinin soygunu dutanın olup kendüsü siyâseten salb oluna" diyü kerrâtla kırâ'etli ahkâm-ı şerife irsâl olunmuş idi ki..."* [396].

Böyle bir kaydın bulunduğuna bakılırsa ilk hüküm büyük bir ihtimalle 1501 yılından önce muhtemelen 1500'de, Erdebil'in işgal edilmesini müteakip sınır valilerine gönderilmiş olsa gerektir. Ancak II. Bayezid döneminde batıda Macaristan ve Venedik ile mücadele hâlinde olunması içte ise Karamanoğlu isyanının yaşanıyor olması Safevîlere karşı pasif fakat korumacı bir siyaset izlenmesini gerekli kılmıştır. Burada yer alan hükümler bugüne kadar ileri sürülen görüşlerin aksine II. Bayezid'in politik hayatında Safevîlerin Anadolu'daki propaganda faaliyetlerine karşı azami dikkat gösterdiğini kanıtlamaktadır[397].

XVI. yüzyılda, özellikle Safevî Devleti'nin ilk hükümdarı Şah İsmail (1501-1524) ile Osmanlı hükümdarı II. Bayezid ve oğlu I. Selim döneminde Osmanlı dairesinde meydana gelen tarih kaynaklarının bir kısmı ele alınarak bu tür eserlerde Osmanlı-Safevî ilişkilerine ne denli yer verildiği, Osmanlı tarih yazımında nasıl bir Safevî imajının çizildiği üzerinde durulması gereken konulardan biridir. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı-Safevî ilişkileri genel olarak askerî-siyasi-dinî karşıtlık ve belli bir gerginlik içinde ama her iki tarafın da dikkat ettiği belli bir seyirde sürdüğü için bu durum Osmanlı tarih yazarlarının eserlerine de yansımıştır. Hatta I. Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği mektupların anlatım tarzında belli

[395] Safevîlerin Anadolu'daki faaliyetleri, karşılıklı geçişlere müsaade verilmemesi, sınır valilerinin tutumu ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda aldığı önlemler hakkındaki hükümler için bakınız. İ. Şahin-F. Emecen, 1994:nr. 27, 71, 111, 281, 330, 453, 454.
[396] İ. Şahin-F. Emecen. 1994:78-79, nr.281.
[397] İnalcık, 2008 :30-39.

bir gergin dil ve üslup sezilmektedir[398]. Ne var ki bu durum Osmanlı vekayinamelerindeki Safevîlere dair "husumet dozu"nun ölçüsünü de görmemize yardımcı olmaktadır.

Osmanlı topraklarında 1511/12'de çıkan ve büyük kaosa neden olan Şah Kulu isyanı, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlamasına başka bir deyişle Trabzon valisi I. Selim'in tahtı babası II. Bayezid'den devralmasına neden olmuştur. I. Selim'in ilk hedefi de doğal olarak Şah İsmail liderliğindeki Safevî Devleti'ne bir son vermek doğrultusunda projeler hazırlamak olmuştur. Esasında Osmanlı-Safevî mücadelesi yaygın kanaatte bir Sünni-Şii meselesi olarak arzedilse de Safevîlerin ortaya çıktığı tarihten 1514 Çaldıran Savaşı'na kadar geçen zamanda Şah İsmail'in Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar olan bütün İran memleketlerini elde edip Turan topraklarını da zaptetmeye başladığı görülmektedir. İşte oluşan bu siyasi imajda Şah İsmail'in batı ve doğu memleketlerini zaptetme arzusu Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren itici güç olmuştur. Bu yönden bakıldığında Osmanlı Devleti'nin siyasi amacının hem topraklarını tehdit eden Safevîleri ortadan kaldırmak hem de Orta Asya'daki Sünni Müslümanlar ile Anadolu'daki bağlantıyı sağlamak olduğu net bir şekilde görülmektedir[399]. Zira Kızılbaş Safevî Devleti, Anadolu ile Orta Asya Müslümanları arasında yerleşmiş ve her iki Sünni kesim arasında bu bağlantının kopmasına neden olmuştur.

2.3.2. Dinî ve Sosyal İmaj

Dönemin çağdaş Osmanlı kronikerlerinin Osmanlı-Safevî münasebetlerini yansıtan ve Safevî Devleti'ni tanımlarken nasıl bir yazılı ve görsel imparatorluk imajı çizdiklerini görmek mümkündür[400]. Bu dönemde ve akabinde yazılan Selimnameler, I. Selim dönemini anlatan olayları ihtiva etmektedir. Bunlar çağdaş olayları içerdiği için verilen bilgiler genellikle daha doğru ve tutarlıdır ancak objektif bakış açısı ile yazıldıklarını söylemek oldukça iddialıdır. Bu eserlerde II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde Doğu'da Safevî İran'ı ile olan ilişkiler ve bu devlete karşı kullanılan uslüp ve devrin nasıl karakterize edildiğini

---

[398] İdrîs-i Bidlîsî,:140.
[399] İdrîs-i Bitlîsî,:122.
[400] Safevî Devleti hakkında bilgi veren Osmanlı Devleti tarihçilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Anonim, Tevârîh-i Âl-i Osman, nşr. Friedrich Giese (haz. Nihat Azamat); Âşıkpaşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osman ya da Âşıkpaşazâde Tarihi; Hadîdî'nin Tevârih-i Âl-i Osmanı; İbn Kemâl, Tevârîh-i Âl-i Osman VIII. ve IX. Defter, (haz. Ahmet Uğur); İdrîs-i Bidlisî, Selîmnâme; Şükrî, Selîmnâme; İshak Çelebi, Selîmnâme'si ve daha ileri bir tarihte Lütfi Paşa'nın Tevârîh-i Âl-i Osman'ı, Gelibolulu Mustafa Âli'nin Künhü'l-Ahbâr'ı, Celalzâde Mustafa Efendi (Koca Nişancı)'nin Selimnamesi ve Hoca Sadeddîn'in yazdığı Tâcü't- Tevârîh adlı eserdir.

anlamak mümkündür. İlgi çekici olan ise bu Osmanlı tarihçileri sayesinde Osmanlı Devleti nazarında Safevî imajı fark edilir bir şekilde algılanabilmiş ve yansıtılmaya çalışılmış olduğudur.

Âşıkpaşazâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osman ya da Âşıkpaşazâde Tarihi adlı esere göre Şeyh Cüneyd'in Karaman'da Şeyh Sadreddin-i Konevî zaviyesinde Şeyh Abdüllatif ile tartışma esnasında iken sorduğu *"Ataya ashâb mı evlâdur, yohsa evlâd mı evlâdur?"* sualine verilen *"Sual etdiğün makamda ashâb evlâdur."* cevabına karşılık olarak Şeyh Cüneyd *"Ol âyetler ashâb hakkında nâzil olduğu vakit sen anda bile miyidün?"*[401] cevabı ile kendisinin ve ona inananların kafir olarak ilan edilmesi ile başlayan süreç Osmanlı Devleti'nin Safevîler hakkındaki duruşunu tayin etmiş ve ulemadan alınan fetvalarla Safevîler kafir olarak ilan edilmiştir. Aynı şekilde bu cümleyi destekler biçimde Hadidi'nin eserinde Safevîler *"Kızıl tâcı başında sûfi adı/ Müsülmân şeklidi kâfir nihâdı"* ifadeleri ile de Şah İsmail'in sufi diye bilindiğini, Müslüman göründüğünü ancak kafir olduğu beyan edilmektedir. Yine aynı müellif *"Kızılbaş Şeh İsmâ'îl idi şah/Mudill ü râfizî bî-dîn ü gümrâh"* ifadeleri ile de Kızılbaş olan Şah'ı dinsiz, doğru yoldan ayrılmış ve etrafındakileri de doğru yoldan saptıran kişi olarak resmetmektedir. Benzer şekilde *"Adı şeyhidi ammâ gendü şeytân /Ki sevmezdi anı kâfir, Müslüman"* ifadelerine eserinde yer vermektedir[402].

Osmanlı-Safevî çekişmesine dair meselenin en iyi şekilde idrak edildiği I. Selim devrinde Safevî Devleti'nin dinî eğilimi ve Şiilik hususunda oldukça sert fetvalar veren ve aynı zamanda dönemi aydınlatan önemli bir eseri de bulunan bir diğer Osmanlı tarihçisi de İbn Kemal diye de bilinen Kemalpaşazade'dir. Safevî hâkimiyetindeki Tebriz merkezli bölgeyi tanımlarken Azerbaycan canibi veya Acem vilayeti tabirini kullanan meşhur müellif, Şah İsmail'in Akkoyunlu ülkesinde Safevî Devleti'ni kurması üzerine *"... Şah İsmail fırsat bulub, gürûh-ı enbûh-ı Kızılbaşun gümrâh evbâşlarına serdâr u sâlâr olub, zühûr itdi. Hânkah-ı Erdebil'de ol çerâğ uyanıcak, diyâr-ı Azerbaycan'daki fitne ocağıdur, nâr-ı şerr ü şûr yanıcak, Bayındır cem'inün devleti şem'inden nur gitdi. "*[403] sözleri ile

[401] Yine eserde zikredilen "cimri" tabiri ile de Safevîler yazar tarafından aşağılık ve küçük görülmüştür. Âşıkpaşazâde,:330.

[402] Hadîdî,: 385. ;Aşıkpaşazâde eserinde bir nazım ile Safevîlere olan bakışı oldukça net bir şekilde gözler önüne sermektedir: Murâdlar çokluğu gör şeyhe nitdi / Kuşandı safâyiçün cehle gitdi. / Kuşandı ihramı saraya gitmek/ Ki yumdu gözünü ol küfre gitdi. / Husûsâ bu şimdiki şeyh ü mürîdler/Kamunun ilel hep kıla bir nice gitdi./ On iki terk deyüp geydi o şeyhler/Mürîdleri kamu yok sevdâya gitdi./ Âşıkî sen ol beğile bölüği/ Ko Erdevülîleri rafza gitdi. Âşıkpaşazâde,:330-333.

[403] Kemalpaşazade II. Bayezid'e sunduğu VIII. Defter'de Şah İsmail'in ortaya çıkışı ve yaşanan gelişmelere Kronolojik bir sıra ile yer vermiştir. İbn Kemâl, VIII. Defter,231-277.

Safevîler hakkında genel bir malumat vermektedir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Venedik ile olan savaşa *"Cânib-i şarkdan ol bâk-ı fitne zühûr bulub, serhadd-i Rûma inince merzbûm-ı İran-zemin şerer-i şerr ü şurla tolıcak"*[404] diye son verme gereği duyduğunu da ifade etmiştir[405].

Kızılbaş Safevî Devleti'ni tanımlamak için Osmanlı kronikerleri tarafından farklı ama aynı sonucu veren ifadeler kullanılmıştır. İdrîs-i Bidlîsî Osmanlı padişahı I. Selim'i başlıca görevi dinin sığınağı olmak şeklinde tasvir ederken[406] Kızılbaş Safevî Devleti'ni tanımlamak için İdrîs-i Bitlîsî, *"sûfi adlı mülhitler, İslam'ı silip süpüren kötü mezhepli, küfür sözlü, dinsiz kafir tabiatlı, bozuk inançlı, mekruh Kızılbaş, aşağılık ve uğursuz Kızılbaş güruhu, serkeş Kızılbaş kavmi"*[407] ifadelerini kullanırken İbn Kemal, Şah İsmail'den bahsederken *"müfsid-i fâsid-nihad ve mülhid-i bed-i'tikâd"* ifadelerini kullanarak eserinde açık bir şekilde Şah İsmail'in Sünniliğe karşı olan tavrını ve benimsediği mezhebin özelliklerini beyan etmiştir[408].

Osmanlı tarihçisi İdrîs-i Bitlîsî, ilk Erdebilli Safevî şeyhlerinin ve mürşitlerinin şeriat yolunda ve tarikat seccadesinde sabit kadem, onların yoluna uyan kimselerin ise saf ve temiz muhlis kişiler olduklarını ancak daha sonra bu şeyhlerin soyundan gelenlerin zahirî tahta hâkim olma sevdasına düştüklerini, ilhat ve taşkınlıklarının arttığını, namazı bırakıp şehvetlerine uyan bir nesil olduklarını bu yüzden I. Selim'in konuyu İslamî maslahat olarak gördüğünü ve yaygın fitneyi durdurmak için harekete geçtiğini beyan ederek meseleyi dinî bir zemine indirgemektedir[409]. Bu cümleden olarak Safevîlere muhalif Sünni bir tarihçi olan Ruzbihan Hunci İsfahanî, Safevîlerin İran'da hâkimiyeti elde etmelerinden sonra Maveraünnehr'de egemen olan Özbeklere sığınmıştır. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın faaliyetleri hakkında Alem-ârâ-yı Eminî adlı eserinde bilgi veren müellif, bu iki şeyh hakkında geleneğe aykırı davrandıklarını, sufî şeyh iken sultanlık peşine düştüklerini,

---

[404] İbn Kemâl, VIII. Defter:231.
[405] İbn Kemâl Şah İsmail'in faaliyetlerinden şu şekilde bahsetmektedir: "Sefk-i dimâyı ve sebî-yi harâ'ir-ü-emâyı adet idinmişdi, himâ-yı mahârimi bilmezdi, hetk-i süturı ve fetk-i sudurı ve sâ'ir fücûrı rağbetle işlerdi. Hiç birisinden perhis kılmazdı. Mezheb-i bî-asl-i Şî'ayı idüb'avâmmı, ki en'âmdan adalldur, ol damla şikâr kılmışdı. Hazret-i Alînün hakkında ve sâ'ir Hulefâ-yı Râşidînün buğzında mütevağğil olub, şi'âr-ı ibâhatı âşikâr kılmışdı. Şetm-i sahâbe-i kibâra ve sa'irkebâ'irei ki ashabı evvelden ketm ide-gelmişlerdi,'alâ vechi'l-i'lân irtikab itdirdi." İbn Kemâl, IX. Defter:85.
[406] İdrîs-i Bidlîsî,:74.
[407] İdrîs-i Bidlîsî,:73-135.
[408] İbn Kemâl, IX. Defter:85.
[409] İdrîs-i Bitlîsî,:121.

müritlerinin ise sapık ve dinsiz olduklarını nakletmektedir. Fakat ilk Erdebil şeyhlerinin ise emin kimseler olduklarını vurgulamaktadır[410].

Yine İdrîs-i Bitlîsî, Şah İsmail önderliğindeki bu oluşum hakkında I. Selim'e tüm beyler, ordu mensupları ve muzaffer askerlerin destek verdiğini belirtmektedir. Safevî Şiiliği'nin yayılmasının en büyük dinî fesad olduğunu ve İslam memleketlerinin bundan zararlı çıkacağı ısrarla Osmanlı kaynakları tarafından vurgulanmaktadır. Hatta din büyükleri ve "ilmu'l-yakîn" sahiplerinin Safevîlerin yaptıklarını *"İşleri zulm ü siyâsetdür hemin/Fitneden hâlî degül maşrik-zemin"*[411] olarak nitelemeleri nedeniyle Şah İsmail üzerine yürünülecek hareketin kafirlere karşı gaza ve cihatta bulunmaktan daha elzem olduğuna dair diyanet ve takva sahiplerinin fetvalar verdikleri bilinmektedir[412].

Devrin tarihçilerinin gözünde "Şah İsmail-i pür-tadlil", "Kızılbaş-ı fitne-fâş", "Kızılbaş-ı bed-meâş"[413] olarak tanımlanan Safevîlerin kafir olarak ilan edilişi modern tarihçiler tarafından da tekrarlanmaktadır. Bu konuda Halil İnalcık, Osmanlı Devleti'nin Safevîleri nasıl gördüğü sorusuna karşılık olarak *"Safevîlerin geriden taarruz ettiklerini ve Osmanlı Devleti'nin gaza vazifesini yapmalarına engel olduklarını"* dile getirdikten sonra *"Bu nedenle önce Safevîlerin dersini verelim, ondan sonra gazaya gidelim"*[414] düşüncesi ile Doğu seferlerinin yapıldığını söylemektedir. Safevîler konusunda uzman Tufan Gündüz ile Feridun Emecen ise bu hususta Sünni Müslümanlar üzerine sefere çıkılırken *"mani-i gazaya gaza, gaza-yı ekberdir."* anlayışı ile hareket edildiğini ancak Safevîlerin kafir olarak ilan edildiğini söyleyerek Osmanlı tarihçileri ile benzer bir profil çizmektedir[415].

Takip edilen politikanın bir sonucu olarak Müslüman görünümlü bir hanedana yönelik başlatılacak seferin haklılık payını göstermek ve Osmanlı tebaası arasında kendisine taraftar bulan Safevî Devleti'nin meşruiyet çabalarına engel olmak için Osmanlı Devleti karşı bir saldırı başlatmıştır. Osmanlı Devleti tarafından ortaya konulan karşı propaganda çabaları ile Safevî Devleti kafir olarak ilan edilmiştir. Bu gelişme aynı

---

[410] Fazlullah-ı Ruzbihan-i İsfahanî'nin eseri Alem-ârâ-yı Eminî'den naklen Gündüz, 2015: 36.
[411] Şükrî-i Bitlisî, *Selimnâme*. (Haz. Mustafa Argunşah). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1997: 138.
[412] İdrîs-i Bitlîsî,:117-123.;Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi. (Haz. Abdüsselam Bilgen). Ankara:TTK. 2007.,61.
[413] Sırasıyla fesadı bol olan, fitne saçan, hayatı kötü ve çirkin olan Kızılbaş anlamlarına gelmektedir.
[414] 30 Temmuz 2016 tarihinde Habertürk TV'de yayınlanan 2009 yılında Fatih Altaylı ile Teke Tek Programına konuk olan tarihin hocası Halil İnalcık ile yapılan özel yayından alınmıştır.
[415] Bu bilgi 1-5 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirilen 18. Türk Tarih Kongresi'nde Feridun Emecen ile farklı bir zamanda da Tufan Gündüz ile konuşma esasında not alınmıştır.

zamanda Osmanlı Devleti nazarında Safevî Devleti'nin nasıl bir imaj çizdiğini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Çünkü böyle bir imajın oluşturulması Osmanlı ideolojisinde de anlamlı iki tür gelişmenin yaşanmasına vesile olmuştur. Bunlardan birincisi hanedan ve devletin meşrulaştırılmasında rol oynayan gaza mefhumu, Müslüman görünen ancak Osmanlı Devleti tarafından kafir ilan edilen düşmanlara karşı yapılan seferleri de kapsayacak bir şekilde genişletilmiştir[416].

Diğer gelişme ise Osmanlı Devleti'nin kendisini herhangi bir sapma ile lekelenmemiş olan Sünni İslam'ın gerçek temsilcileri olarak betimlemeleridir[417]. Osmanlı Devleti ve hanedanı kendilerini gazi padişah olarak addeden geleneksel rollerine ek olarak İslam'ın lideri sıfatıyla itizal ve kafirlere karşı Sünniliğin savunuculuğunu ve hak dinin temsilciliğini de kuşanmışlardır. İşte XVI. yüzyılın başlarında ve sonrasında Osmanlı ideolojisinin dayanak noktası bu düşünce olmuştur. Bu dönemde ulema tarafından Osmanlı Devleti'nde entelektüel kesimi oluşturduğu için bilinçli bir şekilde medreselerde gerçek İslam'ı anlatan dersler verilmiştir[418].

2.3.3. Ekonomik İmaj

Safevî Devleti'nin özellikle Anadolu coğrafyasını hem kuruluşu ve gelişmesinde rol oynayan demoğrafik unsur hem de yayılış istikameti olarak gördüğü aşikârdır. Elbette bu coğrafya ekonomik açıdan bir menfaat alanı olarak da görülmüştür[419]. Her ne kadar Osmanlı-Safevî çekişmesi görünürde Sünni-Şii çatışması ancak gerçekte siyasi unsurlar üzerine kurulu olsa da her iki tarafın siyasi, stratejik ve iktisadi çıkarlarını korumak adına hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Fakat ilk başlarda esas önemli olan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına zarar vermesi muhtemel olan Şah İsmail liderliğindeki bu oluşumun önüne geçmek olmuştur[420].

---

[416] XVI. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislam vazifesini yerine getiren Ebussuud Efendi'ye, Kızılbaşlara (Safevîlere) karşı şeriatın savaşı helal kılıp kılmadığı, onlara karşı savaşanların gazi, onların ellerinde öldürülenlerin ise şehit olup olmayacağı yönünde bir soru iletildi. Ebussuud Efendi'nin bu soruya cevabı: *"Evet, bu gazaların en büyüğü ve şehitliğin en yüksek mertebesidir."* şeklinde olmuştur. Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. (1972). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı.* İstanbul: Enderun Kitapevi.,109.

[417] Imber, 2000: 263-264.

[418] Imber, 2000:264.

[419] Savaş, 2013:123.

[420] Küçükdağ, 1999: 274.

İranlı Yazar Vecih Kevseranî, Osmanlı-Safevî mücadelesinin başlatıcısı olarak her iki tarafın sığındığı mezhebi kisveyi görmekte ancak çekişmenin arka planında her iki tarafın ekonomik çıkarlarını korumak isteği olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre bu çatışmanın iç yüzünü ortaya koyan etkenler; siyasi coğrafya, karşılıklı ticarette ekonomiye yardımcı yollar ve XVI. yüzyıl itibariyle başlayan altın ve gümüşün piyasadan çekilmesi sonucu pazarların Avrupa ticaret mallarına açılması ile Doğu İslam dünyasında meydana gelen fiyat artışı ve enflasyon meselesidir[421].

Osmanlı Devleti'nin henüz tam olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine hâkim olmadığı bu yüzyılda Osmanlı-Safevî savaşları genel olarak Erzurum-Diyarbakır-Tebriz ve Irak (Musul-Bağdat) üzerinde cereyan etmiştir. Elbette bu yerlerin stratejik önemi bu savaşların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü Erzurum ve Musul Anadolu'ya doğudan ve güneyden girişin önemli kapılarından birisi sayılmaktadır. Ayrıca Musul karayolu, Diyarbakır'dan ayrı bir istikamette Halep'e ve Akdeniz'de bulunan İskenderun'a ulaşmaktaydı. Bu nedenle bu coğrafi hat önemli bir konuma haiz olmakla birlikte her iki tarafın da iştahını kabartmaktaydı[422].

Bu nedenle Osmanlı Devleti, Safevîler ile olan Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki stratejik giriş kapılarını elde etmek için askeri seferlere başlamıştır. Diyarbakır'ın elde edilmesi ile başlayan süreç Kemah'ın elde edilesi ile zirveye ulaşmış ve nihayet Osmanlı'nın takip ettiği başarılı politikayla da bu bölgeler Osmanlı Devleti'ne kazandırılmıştır. Yine sefer dönüşünde Dulkadiroğullarına ve Memluk Devleti'ne son verilmesinin ardında bu politika kısmen etkili olmuştur denilebilir[423]. Öte yandan Osmanlı Devleti nazarında Kızılbaş Safevîlere ekonomik açıdan bakıldığında Safevîlerin maddi olarak Anadolu'dan beslendiği varsayılabilir. Bir yandan Şah İsmail, Anadolu'da kendisine bağlı olan müritleri aracılığıyla kaçak yollardan birtakım maddi yardımlar elde etmekteydi. Tüccarlar, Anadolu'dan dönüşte yanlarında savaş araç ve gereçleri, donatım eşyası adı altında silah, gümüş ve demir madenlerini gizlice İran'a

[421] Kevseranî, Vecih. (1992). *Osmanlı ve Safevî İlişkilerinde Din-Devlet İlişkisi.* (Çev. Muhlis Canyürek). İstanbul: Denge Yayınları., 73-75.
[422] Kevseranî, 1992:75.
[423] İdrîs-i Bitlîsî,:222-301.

taşımaktaydılar[424]. Diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile yapılagelen ipek ticareti Safevî Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında sayılmaktadır[425].

Ancak XVI. yüzyıl başlarından itibaren vuku bulan Osmanlı-Safevî çekişmesi ticaretin gerilemesine hatta XV. yüzyıldaki seviyenin altına düşmesine sebep olmuştur[426]. Döneme ait taşıma olanakları çerçevesinde uzun mesafe ticaretinin ana malzemesi olan ipek gibi yükte hafif ama pahada ağır malların ticareti İran memleketleri ile yapılmış hatta bu malların ticareti Osmanlı sınırlarından öte Avrupa'da bir ihtiyaç haline de gelmiştir[427]. Bundan dolayı Safevîlerin dış ticaretinde ipek satışı önemli bir yer tutmaktadır. İran'dan gelen ipeğin Osmanlı Devleti'nde işlendiği yerlerin başında Bursa gelmektedir. İran ipeğinin başlıca antreposu konumunda olan Bursa bu özelliği ile Anadolu'nun önemli ticaret ve sanayi şehirlerinden biri sayılmaktadır. Bursa-Tebriz kervan yolu ile gelen İran ipeği Akdeniz yolu ile Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı.

Tarihi seyri içinde İpek yolu, Osmanlı fetihlerinin ana güzergahını oluşturan temel bir amaç olmuştur. Henüz Osmanlılar, I.Murad devrinde Çorum-Osmancık hattında ilerlemişler ve Yıldırım Bayezid zamanında Erzincan'a kadar uzanan bu hat üzerindeki stratejik noktaları elde etmeyi başarmışlardır. Bu yolun hâkimiyetini elde etmek için devrin rakipleri ile önemli mücadeleler verilmiştir. İran İpeğinin Bursa haricinde başka bir yere gitmesinin önüne geçmek için Osmanlı Devleti, ilk gümrüğü Tokat'ta ikincisini ise Bursa'da almaktaydı. Böyle bir uygulamanın Osmanlı Devleti tarafından uygulanıyor olması Fatih Sultan Mehmet zamanı ilişkilerine de yansımış ve Akkoyunlu Devleti'ni de rahatsız etmiştir[428].

[424] Hoca Sadeddin, *Tâcü't Tevârih.IV:Cilt.,214-215.*
[425] Sümer, 2018:42.
[426] İnalcık, 2000:278. bakınız tablo 40.
[427] Kabacık. Mehmet. (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti. (Basılmamış Doktora Tezi). Elâzığ:XI.
[428] İnalcık, Halil. (1960). "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar". Belleten. XXIV (93-96). Ankara: TTK., 51-52.

2.4. İmajın Oluşumuna Etki Eden Faktörler

2.4.1. İsyanlar: Gerekçeler ve Bastırılması

Osmanlı Devleti'ni içten çökertmenin yollarını arayan Şah İsmail, mümkün mertebe Osmanlı'yı karşısına almadan Anadolu'da Safevî propagandası yapmaktaydı. Bu uğurda Trabzon valisi Şehzade Selim'in sınır ihlallerini dahi savaş sebebi sayıp karşı bir hareket geliştirmemeye yani Osmanlı Devleti ile sıcak çatışma ortamına girmemeye ve Şah İsmail'e karşı Osmanlı Devleti'nde bir kamuoyu oluşmamasına gayret göstermekteydi. Bununla birlikte sulh ve sükûn içinde propaganda faaliyetleri ile Anadolu'da ilgilendikleri bölgelerde müritlerinin sayısını çoğaltmayı ve uygun bir pozisyon halinde ise Anadolu'yu topraklarına katmayı hedeflediği görülmektedir[429].

Nitekim XVI. yüzyılın başlarında İran'da kurulan bu yeni yapılanmaya Osmanlı merkezî yönetimine karşı iyice bilinen kitlelerin destek verdiği bilinmektedir. Elbette bu gruplar, çıkardıkları isyanlar ile sosyal çatışmanın sonuç olarak kapsamlı bir ideolojik çatışmaya dönüşmesinde oynadıkları rolden dolayı sıradan bir ayaklanma olarak görülmemelidir. Ancak XVI. yüzyıl itibariyle çıkan her ayaklanma Kızılbaş isyanı olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü o dönemde çıkan isyan hareketlerine bu kitlelerin yanında Sünni kırsal kesimden insanlar da katılmışlardır. Bu isyanları kendi içinde doğrudan Safevîler tarafından çıkartılan isyanlar ve Safevî sempatizanlığı sonucunda çıkan isyanlar olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Bu isyanların en belirgin özelliği ve itici gücü mehdîci yani ihtilalci mesiyanik bir karakter taşımasıdır. Bu isyanlardan Nur Ali Halife ve Şah Veli (Bozoklu Celal) İsyanları doğrudan Şah İsmailîn emri ile çıkartılırken doğrudan Şah İsmail adına çıkartılan Şah Kulu isyanının Safevîlere duyulan sempati sonucunda çıktığı anlaşılmaktadır[430]. Bu isyanlar, hararetli Kızılbaş ideolojisinin Osmanlı-Safevî çatışmasına etki ettiği kadar Osmanlı için de sosyal-ekonomik bir rahatsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.4.1.1. Şah Kulu İsyanı

Osmanlı Hanedanlığı'nda II. Bayezid'in saltanat yıllarının başına kardeşi Cem Sultan ile olan iktidar mücadelesi damgasını vururken son yıllarına ise Kızılbaş hadiseleri ve

[429] Küçükdağ, 1999:273.
[430] Ocak, 2000: 152-153.

kardeşler arası yaşanan mücadele sonrası yeniçerilerin desteğini alarak padişah olan oğlu Selim tarafından tahttan indirilmesi damgasını vurmuştur. Bu dönemde yani 1511 yılında yaşanan kayda değer gelişmelerden birisi de II. Bayezid'in hükümdarlığının son demlerine denk gelen Kızılbaş namı ile bilinen Şah Kulu İsyanı'dır. Karabıyıkoğlu ya da Şeytan Kulu İsyanı olarak da bilinen bu hadise sahip olduğu karakter nedeniyle Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılmaktadır.

Antalya civarında Teke İli'nde[431] ikamet eden Şah Kulu, Şah İsmail tarafından Anadolu'da bulunan taraftarları arasına devamlı olarak gönderilen Erdebil Tekkesi'nin Halifelerinden birisi olarak tanınmaktadır. Keza babası Hasan Halife'nin de eski Safevî şeyhi Haydar'ın hizmetinde olup Tekeli'nin Alevi ve Aleviliğe meyilli halkı arasında Safevî taraftarlığını yapmak için daha önceden görevlendirildiği[432] bilinmektedir. Baba ile oğlun bu hususta Tekeli'nde Kızılkaya civarında bir mağarada[433] öncelikle bütün zâhid ve sûfîler gibi ibadetle işe başladıkları ve Anadolu'nun bu bölgesinde adlarını duyurdukları nakledilmektedir[434]. Böyle bir usul hiç kuşkusuz halk üzerinde eskiden beri etkili olagelmiştir. Yalnız bu yöre halkının Safevîlere olan eğilimleri bilinmekle birlikte Hasan Halife ile oğlu Şah Kulu'nun Erdebil şeyhleri ile irtibatta olduklarının Osmanlı Devleti tarafından net bir şekilde bilinmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu iki zata "veli" unvanı ile tanınan Osmanlı Sultanı II. Bayezid tarafından her yıl dualarını almak suretiyle altı-yedi bin akçe tutarında yardım gönderildiği zikredilmektedir[435].Anlaşılıyor ki devlet gönderilen bu yardım ile farkında olmadan Safevîlere maddi bir katkıda bulunmuştur.

---

[431]Anadolu'nun güneyinde Antalya, Finike, Kaş, Kalkanlı, Milli, Gömbe, Elmalı, İstanoz (Korkud-eli) ve Karahisar (Serik'in nahiyesi) ile sahilde Antalya ve Alanya arasındaki sahil bölgesidir. Teke-eli 1423 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen Teke-eli vilayet haline getirilmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait Teke Livâsı tahrir ve tapu defterlerinde sınırları özenle belirlenen bu bölgeye, XIII. yüzyıldan itibaren çoğunluğunu Üç-Okların oluşturduğu Türkmen topluluklarının yerleştirildiği bilinmektedir. Burada Sünnilik tesirlerinden uzak kalmış olan, eski Türk adet ve ananelerine sıkı sıkıya bağlı olan bu Türkmen zümreleri arasında pek çok tarikat erbabının, önce Ahiler sonra da Bektaşîler dini faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tekindağ, Şehabettin. (1976-1977). "Teke-Eli ve Teke-Oğulları". *Tarih Enstitüsü Dergisi*.(7-8(. İstanbul:Edebiyat Fakültesi Matbaası.,55-57.

[432] Tekindağ, Şehabettin. (1967). "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. (3).,36.

[433] Kendilerini mehdi ilan etmeden önce bir mağarada uzun bir süre inziva hayatı yaşayıp sonra Allah ile kurulan temas sonucu bu vazife ile görevlendirildiklerini beyan edip ayaklanma çıkartmak o devir ayaklanmalarında sıkça görülen bir detaydır. Ocak, 1998: 145-146.

[434] *"...Teke vilayetinden bir bedbaht-ı ser-nigün, bir dalâlet-şi'ar müfsid-i fesâd-meşhûn var imiş. İsmine Şeytânkulu dirlermiş. Bir mağarada sakin, tarîk-ı şerre sâlik, bir kûh-sar-ı mezellet-medârda mutavattın, hizâne-i fesada mâlik imiş."* Celâlzade Mustafa .*Selimnâme.* : 71.

[435] *"Anatolı'da Teke İli'nde Kızılkaya dimekle ma'ruf yirden Hasan Halîfe dirlerdi ve Şâh Kulı dirlerdi bir oğlı var idi, Bir mağara içinde olurdı, Sultan Bayezîd'ın ana her yıl altı yidi bin akçe sadakası vardı, meğer Kızılbaş imiş, ol aralıktan hurûc idüp geldü. Antaliyye'nin pazarı güni pazarın yagma ve talan eyledi."*

Bu konuda gösterilen bu ihmale ek olarak tahtı elde etmek için şehzadeler arasında yaşanan mücadele, Şah Kulu'nun harekete geçmesinde önemli bir tetikleyici olmuştur. Aslında isyanın başlamasında ve hızlı bir şekilde yayılıp Anadolu'yu tehdit etmesinde, 1510'da Tekeli sipahilerine[436] ait olan tımarların haksız bir şekilde ellerinden alınarak ehliyet ve liyakat sahibi olmayan kimselere verilmesi önemli bir rol oynamıştır. Bu bölgede hak sahibi önceki toprak sahiplerinin eski imtiyazlarını kaybetmeleri ve bir daha geri almalarının mümkün olmaması devlete karşı başkaldırarak Şah İsmail'e temayül etmelerinde etkili olmuştur. Özellikle Tekeli sipahilerinden Çakır-oğlanları, Kızıl-oğlu, Göle-oğlu, Dede-Alisi ve Hızır adlı kişiler Kapulu-Kaya'ya bağlı Döşeme Derbendi'nde ayinler yapıp devlet aleyhinde gizli toplantılar tertip eden ve isyancıları organize eden Şah Kulu'na katılmışlardır[437].

Ancak Şah Kulu İsyanı'nın meydana gelmesinde kabul gören görüş, Şah İsmail'in bir kışkırtmasının olmadığı yönündedir. Bilakis isyanın asıl sebebi, 1509'da yaşanan büyük İstanbul depreminin neden olduğu gerginlik ile başlayan ve II. Bayezid'in öldüğünü düşünen ama Şah İsmail hareketinden etkilenen bir grup isyancının dinî bir propaganda ile Osmanlı merkezini ele geçirmek istemesi şeklinde izah edilmektedir[438]. Osmanlı tarihçisi Hadidi, eserinde Farsça kaleme aldığı bir başlıkta *"Râfizî kalleş ayaktakımının başında Teke İli'nden Kızılbaş namı ile bilinen Şahkulu ortaya çıktı"* başlığını kullanmaktadır. Bu ifadelerden isyanın çıkmasında etkili olan kitlenin ana karakteri anlaşılmaktadır. Yine aynı eserde geçen *"Kızılbaş ehline ol baş olmuş/ Harâmî, râfizî evbâş olmuş"* ifadeleri de bu isyanın Osmanlı eserlerine yansıyan imajını göstermesi bakımından oldukça önemli görülmektedir[439]. Bu konuda İdrîs-i Bidlîsî isyancılardan bahsederken *"Dinsiz Hariciler, Haricî-Râfizî"* ifadelerini kullanmakta ve onların statüsünü tayin etmektedir[440].

Batı Anadolu ve Karaman bölgesinde etkili olan isyanın sloganı II. Bayezid'den sonra oğulları arasında yaşanan mücadeleler neticesinde oluşan kaos ortamında büyük

---

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, F. Giese neşri, (Haz. Nihat Azamat), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, :132.

[436] II. Murad devrinde bir vilayeti haline getirilen Tekeli'de, ellerinde babadan kalma tabu senetleri (nişân, berat) bulunan ve Teke Beyleri ile İsa Bey ve Mustafa Çelebi zamanlarında bazı tımarlara arazi ve nüfusun tahriri ile sahip oldukları ortaya çıkan aileler il yazmaya çıkan Halil Bey'e senetlerini yenilemek veya II. Murad'dan yeni berat ve nişânlar almak şartıyla bu imtiyazlarını II. Bayezid dönemine kadar koruyabilmişlerdir. Tekindağ, 1977:58.

[437] Tekindağ, 1967:36.; Kemalpaşazade bunlara katılanlar arasında Gazaloğlu, Ulama ve Kara Mahmud adlı kişileri de saymaktadır. İbn Kemâl, IX. Defter, :43.

[438] İbn Kemâl, IX. Defter, :42.

[439] Hadîdî,:359.

[440] İdrîs-i Bidlîsî.:88.

kurtuluşun Şah Kulu'nun kendi nezdinde olacağı düşüncesinden meydana gelmektedir. Şah Kulu'nun Anadolu'da Tekeli haricinde Rumeli'de de kendisine bağlı bir uzantıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. İsyanın Anadolu'daki Kızılbaşları kapsaması ile birlikte hareketin Rumeli'de de organize edilerek oldukça geniş çaplı bir propaganda yapılmak istendiği tespit olunmaktadır. Bu konuda harekete geçen Şah Kulu'nun Rumeli'de Selanik, Filibe, Siroz ve Zağra Yenicesi'ne gönderilmek üzere Safer, İmamoğlu, Tacü'd-din ve Pir Ahmet adındaki dört adamı ile yirmişer mektup gönderdiği zikredilmektedir. Ancak müritlerin bu şekilde teşkilatlanmaları dikkatleri üzerlerine çekmelerine neden olmuş ve devlet tarafından yakın bir takibe tabi tutulmaları ile sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Filibe Sancak Beyi tarafından Şah Kulu'nun casusu Pir Ahmed tutuklanmış ve Rumeli özellikle de Filibe'de olan Şah Kulu Halifelerinin yapılanmaları hakkında detaylı bilgi alınarak Divân'a gönderilmiştir[441].

Bundan sonra Teke bölgesi sancak beyi Şehzade Korkut tarafından bölgede yaşanan hareketliliği bastırmak ve suçluları cezalandırmak için Subaşı Hasan Bey görevlendirilmiştir. Onların toplu hâlde bulundukları Döşeme Derbendi'ne ani bir baskın yapıp hareketliliğe son verilmek istense de ele başı olan Şah Kulu ellerinden kaçabilmiştir[442]. Şah Kulu'nun bu kadar çabaya rağmen ele geçirilemeyişi onun hakkında birtakım dedikoduların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu konuda *"Ammâ bilmezizki sihri mi vardur, teshiri cin mi bilür her ne defada âdem siymiş ise, uğraş olmadın sınub kaçmışdur, hurûc idelinden berü bu deme değin gâlib budur."*[443] ifadeleri ile onun insan üstü özelliklere sahip olduğuna işaret edilmektedir. Yine *"Allah budur, Peygamber budur, sûr-ı hesâb bunun önünde olsa gerekdir, buna itâad etmeyen imansız gider"* şeklindeki propaganda ifadelerinin yer aldığı ve Antalya Kadısı tarafından Sultan Korkud'a gönderilen Nisan 1510 tarihine ait bir belgede[444] halk arasında yayılan şöhretinin derinliği ve muhtevasına temas edilmektedir.

Bu bölgede oldukça derin sonuçları ihtiva eden sosyal karışıklığa neden olan bu hadise, ilk başta küçük çaplı olarak Kızılkaya eşkıyasının faaliyetleri şeklinde düşünülmüştür. Ancak daha sonra giderek artan huzursuzluk karşısında muhtemelen artık

[441] Şehabettin, 1967:36'da 6636 numaralı vesika.
[442] Tansel, 2017: 280.
[443] Tekindağ, 1967:38'de 6187 numaralı vesika.
[444] Uluçay, Çağatay. (1954). "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*.6(9). 64. sayfada yer alan 632 numaralı vesika.

rahatsız olan ve II. Bayezid'in ilerleyen yaşı ve hastalığı nedeniyle kardeşleri Selim ile Ahmet'in hükümdarlık için taht yarışına girmelerini de haber alan Şehzade Korkut'un[445] Mart 1511'de birdenbire Tekeli'ni terk ederek evvelce başında bulunduğu İstanbul'a daha yakın olan Saruhan Sancağına gitmesi ile Anadolu'nun güneyinde hareketli bir dönem başlamıştır.

İşte isyancılar tarafından şehzadenin bu ani hareketi padişahın öldüğüne yorumlamış ve kargaşadan istifade etmek suretiyle memleket ele geçirilmek istenmiştir. Bu şekilde örgütlenerek harekete geçen isyancılar, Şehzade Korkut'un adamları ile Kapulukaya'daki Döşeme Derbendi'nde sıcak savaşa tutuştular. Çarpışmada başarılı olamayan Hasan Bey'in idaresindeki bir kısım kuvvetler Antalya'ya çekilirken bir kısmının Şah Kulu'nun tarafına geçmesiyle sayısı artan isyancılar Antalya'yı kuşatmak istemiş fakat başarılı olamamışlardır. Ancak Kızılbaşlar nezdinde psikolojik üstünlük sayılan bu hareketten sonra Şah Kulu kendisini Şah İsmail'in halifesi olarak ilan etmiştir[446]. Bundan sonra harekete geçen Şah Kulu Celalzade'nin naklettiğine göre *"Şehirlerde ve kasabat-u-kurâda, cibâlde ve yaylaklarda ve obada ne denlü eşirra-vü-etrâk ve ne mikdar levend-u-nuhusted ve çâlâk varısa"* toplamış[447] ve bu birlikler önce Elmalı'da mescid ve zaviyeleri yakmış, elde ettikleri Kuran-ı Kerimleri ateşe atmış daha sonra da Gölhisar ve 16 Nisan 1511'de de Burdur'u basmışlardır. Etrafı yağma edip, helal ile haramı birbirine karıştıran nikahın da gereksiz olduğunu propaganda eden ve müritleri nazarında Mehdi, Peygamber hatta Allah olarak tasavvur edilen Şah Kulu, buradan aldığı enerji ile saltanatın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir[448]. Bu şekilde davranan Şah Kulu'nun Anadolu'yu elde ettikten sonra buraya yerleşip Şah İsmail adına bir devlet kurma fikrinde olduğu net bir şekilde gözükmektedir. Ancak fikirlerinde değişiklik gösteren ve kendisinin mehdi olduğunu iddia eden Şah Kulu kimi zaman zerdali vaktinde Şah'ın geleceğini beyan ederken kimi zaman da Şah'ın öldüğü

---

[445] Celalzâde Mustafa.:71.; Annesi Nigâr Hatun ile merkezi Manisa olan Saruhan valiliğinde sancağa çıkarılan Şehzade Korkut, hasları yüzünden Hadım Ali Paşa ile ihtilafa düşmüş ve Şehzade Ahmed'in de telkinleri ile isteği dışında 1502 ile 1509 yılları arasında Teke (Antalya) Sancağına gönderilmiştir. 1507'de kardeşi Şehzade Mehmed'in ölümü üzerine tekrar Saruhan'a dönmek istese de bu isteği kabul görmemiştir. Bu nedenle Mayıs 1509'da Mısır'a Memluk Sultanlığına iltica etmiş ancak 1510'da Antalya'ya dönmüştür. Alanya ve Antalya havasının bünyesine uygun olmadığını belirterek Tire, İzmir ve Selçuk (Ayaslug)'un tevcihini istese de ricası kabul olmayan şehzade, Mart 1511'de ağırlıklarını geride bırakarak ansızın Saruhan'a geçmek için yola koyulmuştur. Tekindağ, Şehabettin. (1969). "Korkud Çelebi İle İlgili İki Belge", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.(17).,36-37.

[446] Tansel, 2017:281.

[447] Celalzâde Mustafa,:72.

[448] Tekindağ, 1967:39. ; Celalzade eserinde yaşanan bu vaziyeti tasvir ederken *"Cihânı buldı hâli pâdişehden / Görünmez âlemin hiç şehriyârı/ Görünür nesne yok tâc-u- külehden/Kamu terk eylemişler kâr-u-bârı/Kamu şehr-ü-vilâyet boş ve hâlî/ Açûk kalmış kapusı intizâmın/ Füru-mâye çoğalmış yok e'âlî / Harâmî mâlını almış nizâmın"* ifadelerini kullanmıştır. Celalzâde,:72.

ve memleketinin kendisine kaldığını ileri sürmektedir. İddia edilen bu ifadelerin yer aldığı belgede "*...zerdalü vaktinde Şâh dahi gelse geregdür, memleket bizümdür deyü mühmelâtlar söyler, kâh mehdîlik da'vâsın ider, kâh Şah öldi, ânun vilayeti bana değdi, memleket benimdür dir, kâh birkaç günlük ömrüm vardır, memleket benimdür deyü birbirine muhâlif kelimât ider."*[449] şeklindeki ifadelerden Şah Kulu'nun sabit bir düşüncede olmadığı anlaşılmaktadır.

Şah Kulu ve isyancılar, Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa tarafından gönderilen Nokta adındaki kumandanın idaresindeki kuvvetleri dağıtmış ve Keçiborlu, Kiçisıçanlı, Ulusıçanlı, Sandıklı ve Altıntaş'ı da tahrip ettikten sonra beylerbeylik üzerine yürüyüp, Kütahya şehrini kuşatmıştır. Ancak daha sonra burada Karagöz Paşa'nın kuvvetleri ile Şah Kulu'nun kuvvetleri çarpışmıştır. Vuku bulan savaşta Karagöz Paşa öldürülmüş, Kütahya şehri de yakılmıştır. Müritlerden de fazlaca zayiat olmasına rağmen bu zafer Şah Kulu'nun şöhretini artırmış ve bir sonraki adımında Bursa üzerine yürümeyi hedeflemiştir[450].

Memlekete önemli ölçüde zarar vererek Bursa'ya doğru yönelen Şah Kulu'nun, bu bölgede halkın büyük bir telaşa kapılmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak 21 Nisan 1511 tarihinde Bursa Kadısı Ahmed'in Yeniçeri ağasına gönderdiği bir mektupta *"... mezkûr Hasan ağayı katledüp bir kaç sancak beyleri dahi düşüp Sultan Korkud dahi kaçup Manisa Kalesi'ne varup bi'l-fiil memleketi yıka yaka Bursa'ya geliyor, iki güne değin Yeniçeriden ve gayriden muin ve zahir mededci erişmezse, memleket bi't-temam elden gitmiştir ... Beylerbeyinin vesayir sancak beylerinin hazinelerine ve cebecuşlarına ve silahlarına mâlik olmuşdur..."*[451] acele yardım gelinmesine dair geçen ifadeler yaşanılan korkuyu ayrıntılarıyla tasvir etmektedir. Ancak padişahın yaşadığını öğrendikten sonra Şah Kulu bu fikrinden vazgeçmiştir[452].

Anadolu'da sayıları artan Kızılbaşlar daha etkili bir propaganda yapabilmek için nüfuz sahibi insanları yanlarına çekmek için çaba harcamışlardır. Bu konuda Karaman valisi Şehzade Şehinşah ile Amasya valisi Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ı etkiledikleri görülmektedir. Hatta Şehzade Şehinşah'ın şüpheli hâlleri Şah Kulu ile birleşmeyi dahi

[449] Tekindağ, 1967:55'te yer alan 6187 numaralı vesika.
[450] Tansel, 2017:283.; Hadîdî eserinde *"Ne yire uğradise itdi garet/ Çok itdi ehl-i İslam'a hasâret"* ifadeleri ile isyanın verdiği hasarı tasvir etmektedir. Hadîdî,: 359.
[451] Uluçay, 1954:70'te yer alan 5451 numaralı vesika.
[452] İbn Kemâl, IX. Defter,:46.

benimsemiş olduğunu göstermektedir[453]. Sadrazam Hadım Ali Paşa Şah Kulu'nun bu kadar ileri gitmesinde öteden beri Kızılbaş hadisesini küçümseyen ve gereken hassasiyeti göstermeyen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Bundan sonra Paşa, II. Bayezid'in onayı ile Anadolu'da Şehzade Ahmet ile buluşup onun tahta çıkması için gereken ne varsa yapacağının sözünü verdikten sonra dört bin yeniçeri ve dört bin kapı halkıyla Gelibolu'dan Anadolu tarafına geçmiştir[454]. Bir yandan da II. Bayezid, bu tehlike karşısında Şehzade Ahmed'e her konuda Sadrazam Hadım Ali Paşa ile iş birliği içinde olmasını tavsiye etmiştir.

Bundan sonra Şehzade Ahmed ile Kütahya civarında yer alan Germiyan vilayetine bağlı Altuntaş'ta 15 Haziran 1511 tarihinde buluşan Sadrazam Ali Paşa, kuşatma planını hazırlamış ve isyancıların yiyecek, içecek elde etmesini engellemek üzere gereken tedbirleri aldıktan sonra, isyancıların Karaman tarafına kaçmalarını engellemek için Şehzade Şehinşah'ın lalası Haydar Paşa'yı o cihette yer alan yolların tutulması görevine tayin etmiştir. Bu şekilde otuz sekiz gün süren kuşatma Şehzade Ahmed'in tahtı elde etmek için başvurduğu girişimleri nedeniyle başarılı olamamıştır[455].

Nitekim Şehzade Ahmed'in bu tutumu onun ileride çetin geçen taht yarışında başarısız olarak algılamasına neden olmuş ve askerin Şehzade Selim'in yanında olmasının önünü açmıştır. Bir taraftan diğer tarafa göre daha zayıf kuvvetler ile tutulan Karaman bölgesine geçen isyancılar burada dinî sebeplerden olmasa bile politik nedenlerden dolayı destek alabilmeyi hedeflemiş olmalıdırlar. Bu bölgede Haydar Paşa'nın öldürülüp kuvvetlerinin dağıtıldığı haberini alan Ali Paşa; Rumeli, Anadolu ve Karaman süvarileri ile Kızılbaşların peşine düşmüştür. Geride kalan askerlerle Şehzade Ahmet de Hisar dağına sığınmış olan bir kısım Kızılbaşları etkisiz hâle getirdikten sonra konaklamak için Afyon'a gelmiştir. Diğer taraftan Sivas yakınlarında Kızılbaşlar ile 2 Temmuz 1511'de yapılan Gedik Han Savaşı'nda ise Ali Paşa öldürülmüştür[456]. İki tarafında ağır kayıplar verdiği ve bir sadrazamın ölümüne sebep olan bu iç savaşta Şah Kulu'nun da öldüğü haberi yayılmıştır[457].

---

[453] Uluçay, 1954:69.
[454] Tansel, 2017:284.
[455] Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, s.132.; Hadîdî,: 362.
[456] Tekindağ, Şehabettin. (1968b). Şah Kulu Baba Tekel İsyanı". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. (4).,57.
[457] Hadîdî bu sayıyı beş altı bin er olarak vermektedir. Hadîdî,:362.

Şah Kulu'nun ölümünün ardından paniğe kapılan isyancılar, "sultan" ve "vezir" adı ile anılan iki Kızılbaş'ın emrinde savaşı müteakip Hafik'e ve oradan da Erzincan'a doğru çekilmişler ancak iyi bir şekilde takip edilmedikleri için İran topraklarına sığınmışlardır[458]. Bununla birlikte, Erzincan'da iken Kızılbaşlar, Tebriz'den Anadolu'ya gelmekte olan 500 kişilik bir İran kervanına baskın yaparak, mallarını yağma etmişlerdir. Öldürülenler arasında büyük alimlerden Enbiyâ-nâme yazarı âlim Şeyh İbrahim-i Şebüsterî'nin de bulunduğu nakledilmektedir[459]. Kızılbaşların böyle bir harekette bulunmaları Şah İsmail nazarında hoş karşılanmamış olup en ağır bir şekilde cezalandırılmalarına sebep olmuştur[460].

Nitekim Şah Kulu'nun giriştiği bu isyan hareketi hem Osmanlılar hem de Safevîler için sürpriz bir gelişme olmuştur. Osmanlı yönetimi, sınırların ötesinde Azerbaycan sınırları içindeki Erdebil'de bir tasavvuf hareketi olarak başlayıp tarihinde ilk kez devlet kurulması ile sonuçlanan bu siyasi hareketin Antalya'da Tekeli'de kendisine destek bulması ve hatta bu hareket için ortaya çıkılmasına bir anlam vermekte zorlanmıştır. Osmanlı tarihçisi Celalzade tarafından bu durum niteliksiz vezirlerin iş başında olmasına isnat edilmiştir[461]. Bu isyan hareketinden henüz II. Bayezid'in haberdar olmadığı *"çün bunlar hurûc itdi, niçün bana bildürmedünüz"* sözlerinden anlaşılmaktadır. Bunun karşılığında Anadolu'dan Tebriz'e kaçan isyancıların yolda bir kervanı yağmalayarak gelmeleri üzerine Şah İsmail'in *"Size kim buyurdu kim benüm âhiret babamun paşaların ve beglerin kırup, ra'iyyetin incidesiz?"* sözlerine karşılık isyancıların *"Şah yoluna gazâ idüp yezidleri kırdık, hakkından geldük"* demelerine hitaben *"ya bu kârbânlarun günahları neyidi kim katli'âm rızıkların talan itdinüz"*[462] sözleri ile halifesinin hata yaptığına değinen Şah İsmail'in de isyanın ortaya çıkmasında bir katkısının olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önce planlanmadık bir şekilde halifesinin Osmanlı Devleti'ne karşı beklenmedik bir isyana

[458] Tansel, 2017:288.
[459] İdrîs-i Bidlîsî.:88.
[460] Tekindağ, 1968b:58.
[461] Celalzade vezirlerin durumunu *"Çocuklar, ilim görmemiş geri zekalılar başa geçip vezir oldular. Onlar şerefli ilme vakıf olmayıp, temyiz sahipleriyle beraber bulunmamışlardır. İlimlerden boş ve habersiz olup, hiçbiri de ayıp ve hünerin ne olduğunu bilmezler. Yaldız ve süs seven altın düşkünü, hevesli, zavallı, aciz aşağılık kimselerdir. Sırtında fazilet elbiseleri yok, kalb aynası üzerinde pası durmaktadır."* şeklinde tasvir etmektedir. Celalzâde Mustafa,:56.
[462] Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,:133.

kalkışmasına öfkelenen Şah İsmail, isyancıları kaynar kazanlarda diri diri kaynatarak bundan sonra kendisinden habersiz iş yapılmasının önüne geçmek istemiştir[463].

2.4.1.2. Nur Ali Halife'nin Faaliyetleri

Osmanlı Devleti üzerindeki niyetlerin bir diğer göstergesi de Şah İsmail tarafından Anadolu'daki sufileri bir araya toplamak ve onları Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmek için gönderilen halifelerden Rumiyeli Nur Ali Halife'nin çıkardığı isyan hadisesidir. Nur Ali Halife 1512 yılında Orta Anadolu'da yer alan Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum'da yaşayan Kızılbaşlar arasında propaganda yaparak bir isyan hareketi başlatmıştır.

Şah Kulu isyanına nazaran doğrudan Şah İsmail tarafından destek gören bu hareket, II. Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht mücadelelerinin şiddetli bir hâle gelmesi üzerine hızını daha da fazla artırmıştır[464]. Osmanlı yönetiminin II. Bayezid'in ilerleyen yaşı ve hastalığı nedeniyle şehzadelerden Yavuz, Ahmed ve Korkut arasında yaşanan taht mücadelelerine bir çözüm yolu bulamamasının yanında Şah Kulu isyanının oluşturduğu atmosfer de Şah İsmail'in tekrar Anadolu üzerine olan ilgisinin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Tebriz'den gelen emre uyan Mir Ali olarak da bilinen Nur Ali Halife, Koyulhisar'a[465] geçtiği zaman etrafında 20.000 Kızılbaş toplanmıştır[466]. Bu katılım ile yola çıkan Nur Ali Halife Malatya istikametine doğru harekete geçmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı yönetimi tarafından Faik Paşa komutasında bir birlik gönderilmiş ancak onları yenen Nur Ali Halife Tokat Şehrini ele geçirerek burada Şah İsmail adına hutbe okutmuştur. Bir yandan da Nur Ali Halife'nin bu motivasyonu ile harekete geçen İsa Halife ve Kara İskender adlı iki sufi, Çorum ve Amasya civarındaki Kızılbaşları isyana teşvik etmişlerdir.

Bundan sonra bu yöredeki Kızılbaşlar arasından Şah İsmail adına içtenlikle mücadele edecek asker toplandı ve başlarına da Şah İsmail'in taşıdığı davanın simgesi olan kızıl bir

[463] Küçükdağ, 1999:273.
[464] Ahsenü't Tevârih,2004:164-165.; Uzunçarşılı, 2016:253.
[465]Uzunçarşılı, 2016:253.; Safevî Devleti'nin kuruluşu ve Osmanlı-Safevî çekişmesine Safevîlerin gözü ile bakan Rumlu Hasan bu yerin ismini eserinde "Karahisar" olarak vermektedir. Ahsenü't Tevârih ,2004:164.
[466] Yine aynı eserde bu sayı 3-4 bin ile ifade edilmektedir. Ahsenü't Tevârih, 2004:164.; İdrîs-i Bitlîsî,:95.

tac giydirildi[467]. Bu sırada yaşanan dikkate şayan gelişmelerden biri de Şehzade Ahmed'in taht için mücadeleye giriştiği dönemde Amasya'dan ayrılmasının ardından bu şehrin idaresini üstlenen oğlu Şehzade Murad'ın Şah İsmail'in Tokat-Amasya-Sivas ve Çorum civarına, Safevî fikirlerini enjekte etmek ve yandaş temin etmek için yolladığı Nur Ali Halife'nin telkinleri ve Amasya ve Çorum havalisinde yaşayan halkın etkisi ile Kızılbaşlara karşı sempati göstermeye başlaması ve onların telkinlerine uyarak sembolleri olan kızıl tacı takarak Kızılbaş olmasıdır. Bu konu ile alakalı olarak yönetime bildirilen bir raporda Sultan Murad'ın tac giyip Kızılbaşları kendisine asker ettiği, pek çok köye baskın yaptıklarını ve nicelerini katlettiklerini, eşyalarını yağma ettiklerini, bu diyarın şimdiki hâli ile harabeye döndüğünü ve hatta Amasya kadısına dahi takması için Kızılbaş tacı gönderdiğinden bahsedilmektedir.[468]

Osmanlı hanedanına mensup olan bu Şehzade'nin Kızılbaşlık hareketine ve Kızılbaşların şahsına gösterdiği bu yakın duruş yapılan propagandaların ne denli etkili olduğunun göstergesidir. Çünkü bu şekilde davranan Şehzade'nin teşvikiyle isyancı Kızılbaşlar tekrar harekete geçmişlerdir. Buna karşılık olarak taht için mücadele eden şehzadelerin ruh durumundan yararlanmak isteyen Nur Ali Halife'ye Şehzade Ahmed'in taviz vermediği anlaşılmaktadır. Bu isyan sırasında tavrı net olan Şehzade Ahmed'e oğlu Şehzade Murad'ın Sivas'a vardığı zaman bir mektup göndererek Acem Şahı'na birlikte gitmeyi teklif etmesine rağmen bu girişime Şehzade Ahmed'in olumlu cevap vermediği nakledilmektedir[469].

Bu gelişmeler üzerine Konya'da bulunan Şehzade Ahmed, lalası Yularkısdı Sinan Paşa'yı Koyulhisar'da bulunan isyancılar üzerine göndermiştir. Ancak Paşa, Nur Ali Halife ile olan savaşı kaybetmiştir[470]. Elde ettikleri bu zaferin ardından Sivas'ı ele geçirmeye karar veren isyancılar, Sivas'ta Artukga denilen bölgeye gelince yaşadıkları fikir ayrılığı nedeniyle ikiye bölünmüşlerdir. Yahya Pehlivan ve Dev Ali önderliğindeki bir grup Şah'a

---

[467] Tansel, 2017:288.

[468] *"Hâliyen bu diyarda sofular başkaldırub huruç ettiler. Kara İskender nam şahsın ıdlâliyle Sultan Murad taç geyüp sürhseri (Kızılbaş) kendüye asker etti; on binden ziyade oldular… Sultan Murad her tarafa âdemler gönderüb her halifeyi tenbihleyüp asker cem'eder. Nice köyler talan ettiler ve nice âdemleri katledüb atların ve esbabların yağmaladılar. Sultan Ahmed dahi Süleyman Bey'i, Sinan Paşa ile Karaman'a davet etti… Sultan Murad'ı alub Geldigelen'e götürdüler, anda dahi fesad-ı azim ettiler… şimdiki halde bu diyar harabe müteveccih oldu. Sultan Murad etraf-ı aleme ulak salub kande Kızılbaş var ise yanına cem'eyledi… kendisi Amasya kadısına taç gönderdi örtsün deyu, ol dahi almış, emr-i padişahidir örtelim demiş..."* Ulusoy, Çağatay. (1957). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu? 7(10) :128-129, dipnot 25 ve 26'da yer alan TSMA, nr. E. 6522 ve 7292'den alıntı yapılmıştır.

[469] Ulusoy, 1957:131.

[470] İdrîs-i Bitlîsî,:95.

doğru gitmek isterken, Kara İskender öncülüğündeki ekibin ise Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in yanına gitmek istemeleri üzerine isyancılar arasında bir mücadele başlamıştır. Bu bölünmenin ardından arta kalanlar ile 20 Temmuz 1512 yılında Mirahur Bıyıklı Mehmet Ağa ile isyancılar arasında Göksu mevkiinde meydana gelen savaşta Nur Ali Halife dâhil olmak üzere pek çok isyancı öldürülmüştür. Bu savaştan kurtulanlar ise İran'a kaçarak destek gördükleri Şah İsmail'e sığınmışlardır[471].

2.4.2. I. Selim ile Şah İsmail Arasındaki Mektup Diplomasisi

Osmanlı merkezî yönetimi ve bilhassa I. Selim tarafından Anadolu'da çıkan sosyal karışıklıkların yegâne sebebi olarak Kızılbaş Safevî Devleti görülmektedir. Hâl böyle iken Safevî lideri Şah İsmail'in batıya dönük politikasından haberdar olan Osmanlı Devleti, Şah İsmail ve halifelerinin propaganda faaliyetlerine[472] engel olmak için çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerin siyasi ayağını ise hiçbir vakit Safevî Devleti ile bir barış anlaşması ya da sözleşmesi yapılmaması oluşturmaktadır. Hatta Safevîlerden gelen barış istekleri bu doğrultuda kabul dahi edilmemiştir. Bu konuda Safevîleri kendisinin muhatabı dahi görmeyen I. Selim Şah İsmail'e savaş ilan ettiğini İran üzerine harekete geçtiği sırada gönderdiği meşhur mektupları ile ilan etmiştir.

Osmanlı ve Safevî Devletleri arasında kaç mektup yollandığı ve bu mektupların sırası kesin olarak bilinmemekle birlikte İsmail Hakkı Uzunçarşılı I. Selim'in ikisi Farsça ikisi Türkçe olmak üzere dört mektup gönderdiğini, bunlardan iki numaralı mektubu Mevlânâ Mürşid-i Acem'in Farsça olarak yazdığını, diğer mektupları ise Taci Beyzade Cafer Çelebi'nin inşa ettiğini ve Farsça bilgisi olan I. Selim'in bunları özenle okuduğunu haber vermektedir[473].

---

[471] Ulusoy, 1957: 127-130.

[472] Mélikoff'a göre Yoğun Safevî propagandası neticesinde ortaya çıkan tablo, Şiileştirilmiş ve sufi bir görünüm verilmiş olan Türkmenlere özgü bir din anlayışı idi. Başlangıçta Müslümanlık ile bir alakası olmayan ancak Safevî propagandası ile Şii İslamî bir cila ile kaplanan bu din anlayışı eski Türklerin dinî ve toplumsal yaşamlarının basit ve kolay şekliyle İslam'a uyarlandığı bir halk inanışı biçimini karşılamaktadır. Bu dönemde Anadolu'da Ali ve Kerbelâ şehitlerine duyulan derin saygı, bir Şiilik göstergesi olmamasına rağmen ilk Safevîler tarafından elverişli bir zemin oluşturması nedeniyle propaganda faaliyetlerinde kullanılan bir unsur olmuştur. Hz. Ali'nin en üstün fetâ: yiğit oluşuna dair yapılan vurgu ile bu dindar bağlılık güçlendirilmiştir. Bu hâl ise Ahî, Gazi ve Abdal çevrelerinde bir tesir yaratmıştır. Mélikof, Iréne. (2006). Kızılbaş Problemi. *Uyur İdik Uyardılar Alevilik Bektaşilik Araştırmaları.* (Çev. Turan Alptekin). İstanbul: Demos Yayınları.:54-56.

[473] Uzunçarşılı, 2016: 261.

Padişah olduktan sonra şehzadeler meselesini halledip Anadolu'daki Kızılbaşlar hakkında çeşitli tahkikatlar yaptırdıktan sonra İran üzerine harekete geçen I. Selim, savaş için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiştir. Daha sonra sırayla Maltepe, Tekirçayırı, Gebze, Hereke ve Çınarlı konaklarını geçmiş ve İzmit'e ulaşmıştır. Burada iken yakalanan Safevî casusu Kılıç adlı kişiyi I. Selim, hem İran üzerine savaş ilan ettiğini bildirmesi hem de tehdit ve öğütlerle bezenmiş mektubunu Şah İsmail'e ulaştırması için göndermiştir. 920 Safer ayında (Mart 1514) gönderilen bu ilk mektup Şah İsmail'e Hemedan'da iken verilmiştir.

Mektupta I. Selim kendisini tanıtırken kendisinin sultanlığı atadan-dededen aldığını ifade eden *"Ben ki, Osmanlıların hükümdarı, gazilerin serdarı, kahramanların efendisi, bütün iman düşmanlarını yıkan, ezen; yüzyılımızın firavunlarına, zalimlere dehşet saçan, kibirli ve zalim kralların önünde baş eğdiği Fereydûn*[474] *haşmetli, İskender makamlı, Keyhüsrev*[475] *adaletli olan biz, Sultan Murat Han oğlu, Fatih Sultan Mehmet oğlu, Sultan Bayezid oğlu, Sultan Selim Han'ım."* şeklindeki söylemi ile kendisini Şah İsmail'den daha üstün görmektedir. Şah İsmail'i ise "*Sen zalimlikte İran'ın kanlı hükümdarı, Dahhak, Dârâb,*[476] *Sohak ve Afrasyab'a*[477] *benzeyen Safevîlerin şöhretli emiri İsmail'sin."* unvanını kullanarak tanıtan I. Selim, Şah'ın sadece bir emir olduğunu vurgulamış[478] ve onun padişah sonyundan gelmediğine işaret ederek Şah'ı kendisinden küçük gördüğü izlenimi uyandırmaya çalışmış olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı-Safevî mektulaşmasında falan vilayetin emiri şeklinde kullanılan hitaptan da anlaşılacağı üzere Safevîler bölgede kabul edilen bir devlet olarak nazar-ı dikkate alınmamıştır. Ayrıca Şah İsmail'in adı yazıldıktan sonra *"Allah sana hidâyet etsin. Allah hâlini ıslâh eylesin."* dua cümlesinin gelmesi de hak olan Müslümanlık yoluna çağrıldığının bir ifadesini teşkil etmektedir. Aynı şekilde atalarının dinperverliği sayesinde hükümdarlık rütbesine ulaştığı tekrarlanarak şeyhlikten geldiği vurgulanmaktadır[479]. Yine Kuran'dan ayetler verilerek gönderilen mektubun içeriğinde özetle şunlar yazılıdır: Şah

[474] İran'ın efsanevi hükümdarlarından olup Dahkâk'ı mağlup etmiştir. İdrîs-i Bitlîsî,:140. dipnot:228.
[475] İran'a egemen olmuş Keyâniyân Hanedanı'nın üçüncü padişahıdır. İdrîs-i Bitlîsî,:140. dipnot:229.
[476] Daryuş adıyla da bilinen İran padişahının ismidir. İdrîs-i Bitlisî.:140. dipnot:230.
[477] Bu unvan ile İran efsanelerinde İranlılar ile savaşan ve bu savaşların birinde öldürülen Turan padişahı kastedilmektedir. İdris-i Bitlisî.:140. dipnot:231.
[478] Celalzâde Mustafa.:363.; Hoca Sadeddin, *Tâcü't- Tevârih*,4.Cilt.,177.
[479] İdrîs-i Bitlîsî,:137.

İsmail'in ilahi hükümlerden yüz çevirdiği, zulm ettiği, haram denilene helal, helal denilene haram dediği, İslam dinine zarar vermeye çalıştığı yazılmıştır.

I. Selim ayrıca Şah İsmail'e kendisinin tekke köşelerinden gelmesine rağmen bu zalimlikleri yapmasının doğru olmadığını vurgulayarak yanlış bir yolda olduğunu ifade etmiştir. I. Selim bundan başka kendi din alimlerinin Safevîlerin yaptıklarına dair fetvalar verdiğini ve bu yolda fitne ve bozgunculuğu bırakıp İslamiyet'i kabul etmesi lazım geldiğini bildirmiştir. Bunun dışında eğer yaptıklarına pişman olup aldığın kaleleri ger verirsen bizden dostluk görürsün ama bu hâlinde kalmaya ısrar edersen dini korumak, zulme uğrayanları kurtarmak, Allah'ın emirlerine boyun eğdirmek ve Padişahlık gereğini yerine getirmek için İstanbul'dan hareket ettiğini haber vermiştir[480].

I. Selim tarafından İzmit'ten gönderilen bu mektuba cevap gelmeden önce I. Selim Şah İsmail'e bir mektup daha göndermiştir. Mektubun gönderildiği yer hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak bu mektubun içeriğinde de yine birinci mektup ile benzer ifadelerin tekkarlandığı malumdur. Yola çıktığını haber veren I. Selim, Şah İsmail'e asker toplaması için aslında gereken süreyi verdiğini de haber vermekteydi. Yalnız Azerbaycan topraklarına girdiğini de bildiren I. Selim ne Şah'tan ne de askerlerinden bir kimseyi göremediğini de şikâyet etmekteydi[481]. Bu durum Osmanlı lideri tarafından Şah İsmail'in korkup da saklandığına yorumlanmaktadır. Bu durumda I. Selim, Şah İsmail'in korkmaması gerektiğini ve askerlerinden kırk bin kadarını[482] Kayseri ile Sivas arasında beklettiğini de haber vermektedir[483].

Bundan sonra 11 Temmuz ya da 18 Temmuz 1514'te Osmanlı ordusu Erzincan'a yaklaştığı sırada Yassıçemen sonunda Depebaşı diye bilinen bir yerde Şah İsmail'in elçisi elinde bir mektupla çıkagelmiştir. Bu mektubun yazım dili halk ağzı ile yazılmış olup üslup yönünden basit, kusurlu bir Türkçe ile yazılmıştır[484]. Kendisine gönderilen

---

[480] Celalzâde Mustafa Efendi,:363-364.; Bir taraftan da Akkoyunluların yıkılmasının ardından Safevîlerin kurulması hadisesi Osmanlı tarihçileri tarafından "Orman ne ki genç aslandan boş kaldı/Yiğitler durağını çakal aldı." sözleri ile eleştirilmektedir. Hoca Sadeddin, *Tâcü't- Tevârih*,4.Cilt.,177-180.

[481] İdrîs-i Bitlîsî,:150.

[482] Aslında bu kadar çok askerin İskender Paşaoğlu komutasında Sivas havalisinde bekletilmesinin nedeni, ordunun karşılaşması muhtemel erzak sıkıntısını azaltmak, Kızılbaş isyanına karşı yedekte bekletmek, Dulkadir Beyi'ne karşı halihazırda bir kuvvet bulundurmak ve ordunun ikbal yollarının denetimini sağlamak şeklinde sıralanabilir. Ekinci, M. (2002). "Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri". *Türkler*. (9). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.,450.

[483] İdrîs-i Bitlîsî,:150-152.; Celalzâde Mustafa Efendi, :368-369.; Hoca Sadeddin,4.Cilt.,186-187.

[484] Celalzâde Mustafa,:370.

mektuplara cevap vererek bunda özetle: Mezheplerinin Resulullah'ın ehl-i beyti olduğu ve itikadlarının Fatıma'nın evladından on iki imam kavillerine dayandığı beyan edilmektedir. II. Bayezid zamanında ve kendisinin Trabzon valiliği sırasında iki devletin dost olduklarından bahsederek şimdi aradaki düşmanlığın sebebini ve Padişah'ı savaşa sevk eden sebeplerin neler olduğu hakkında bir bilgisinin olmadığını, eski ilişkilerine sadık kalmak istediklerini, Dulkadir hükümdarlarıyla düşmanlık içinde bulunmadığını, Osmanlı Hanedanı'yla eski dostluk dolayısıyla Timur zamanındaki gibi fena bir neticenin ortaya çıkmasını istemediğini beyan etmekte ve gönderilen mektuplardaki ifadelerin bir padişaha yakışmadığını, bu mektuptaki sözlerin afyon ile kendinden geçmiş kâtiplerin eseri olduğunu, afyonkeş kâtiplerin sarhoşluklarını tazelemeleri için elçi Şahkulu ile afyon gönderdiğini, Allah'ın iradesinin kısa zamanda tezahür edeceğini ve keyfince süresini uzattığım av eğlencesinden yazdığım bu dostça mektubun olumlu karşılanmaması durumunda Osmanlı ordusu ile savaşmaya hazır olduğunu beyan etmekteydi[485].

Bu mektupta Şah İsmail bir taraftan her iki devlet arasındaki dostça ilişkilerden bahsederken diğer taraftan da hem hakaret etmekte hem de savaşa hazır olduğunu söylemekteydi. Yine Şah'ın bir mağrur ve küçümseme ifadesinin olduğu açıkça gözükmektedir. Öncelikli olarak Timur zamanının hatırlatılmasının arkasında ince bir zekâ ile düşünülmüş bir plan yatmaktadır. Kendisine bu konuda güvenen Şah İsmail Timur'un doğudan geldiğini hatırlatarak kendisine vurgu yapmakta ve gerçekleşecek bir savaş durumunda sonucun Osmanlı açısından aynı olacağını vurgulamış olmaktadır. Yine bu mektubu av partisi esnasında yazdığını söylemesi aslında kendisinin bir savaşa hazır olduğunun da mesajını vermekteydi.

Şah İsmail'in Timur hadisesini hatırlatmasına hiddetlenen I. Selim gelen elçiyi hemen cellada teslim etmiştir. Erzurum'un bir konak gerisinde bulunan Çermik konağına gelindiği vakit Balî Voyvoda tarafından gönderilen esirlerden oldukça gerekli bilgiler elde edildikten sonra bunlarla Şah İsmail'in gönderdiği mektuba bu kez oldukça ağır bir dille 12-22 Ağustos tarihli bir mektupla cevap verilmiş[486] ve denilmiştir ki: *"Gelmekte acele ediniz, biz de beklemekten kurtulalım."* demişsiniz. Biz de uzun yoldan sayısız miktarda asker ile yollar katederek tasarrufunda olan memlekete geldik. Padişahların hâkimiyeti

[485] İdrîs-i Bitlîsî,: 166-168. Yazar 166 ve 168. sayfalarda Şah İsmail'in mektubunu manzum tarzda oldukça ağır ifadelerle detaylı olarak vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu mektupta Şah'ın, padişaha bir kadın elbisesi ile yaşmak gönderdiğini yazmaktadır. Uzunçarşılı, 2016:261.
[486] Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't- Tevârih*, 4.Cilt.,190.; Tansel, 2016: 59.

topraklar, onun nikâhlı karısı gibidir. Fakat erkeklikten azıcık pay almış kimselerin, başkası ona taarruz ettiğinde tahammül etme ihtimalleri dahi yoktur. Hâlbuki kahraman askerlerim bunca zamandır senin topraklarında dolaşıp yürüyorlar senden bir haber dahi yok. Cesaret toplamaya ihtiyacın olduğu anlaşılıyor. Mübtelâ olduğun derdin devasını da öğrendik. O tür nesneler kullanmak kalbe cesaret verirmiş. Sen şimdi tecrübeli olduğun bu nesneleri kullan ki savaş zamanı bana karşı koymaya cesaretin gelsin. Seni korkutmamak adına kırk bin kişiyi ordudan ayırıp Kayseri ile Sivas arasında bıraktım. Hasma cömertlik bu kadar olur. Eğer bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erlik adı sana haramdır. Miğfer yerine başörtüsü, zırh yerine çarşaf giyip kumandanlık sevdasından vazgeç."[487] I. Selim bu mektubu ile birlikte Şah İsmail'in gönderdiklerine binaen kendisinin geldiği yeri hatırlatmak adına hırka, şal, asa, misvak ve şed (kuşak)'den oluşan tarikat şeyhlerine ait olan eşyaları göndermiştir[488].

I. Selim tarafından gönderilen mektuplardaki temanın Şah İsmail'i tahrik etme amacına dönük olduğu anlaşılmaktadır. Aşağılayıcı bir tarzda yazılan bu mektuplarda kullanılan dil ve üslup özellikleri genellikle kışkırtıcı bir tarz içermektedir. Belli ki Osmanlı padişahı ortalıkta görünmeyen Şah İsmail'i savaşa zorlamak için böyle bir yolu tercih etmiş olmalıdır. Zira Osmanlı ordusu uzun süredir İran topraklarında hareket hâlinde olmasına rağmen Şah İsmail ve askerlerinden herhangi bir haber alınamamaktadır. Şah İsmail'in de böyle bir taktik izlemesinde bir ihtimal Osmanlı ordusunu İran'ın daha derin bölgelerine çekmek ve bu sayede onları yormak düşüncesi olabilir. Bu şekilde askerler ile devlet adamları arasında meydana gelmesi muhtemel bir ayrışmadan yararlanmak isteği rol oynamış olmalıdır.

2.4.3. Fetvalar

Osmanlı Devleti'nde dinî yönden İslam'ın Sünni yorumu üzerine kurulu bir düzen olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sünni ulema tarafından I. Selim Safevîler üzerine çıkacağı seferin meşruluğu için din adamlarının ve Şeyhülislam'ın verdiği şerri hüküm doğrultusunda hazırlanan fetvalar[489] ve raporlar büyük bir önem taşımaktadır. Safevîlerin

[487] İdrîs-i Bitlîsî,:152-153.; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't- Tevârih,* 4.Cilt.,190-191.; Celalzâde Mustafa,: 371.
[488] Uzunçarşılı, 2016:261.
[489] Osmanlı Devleti'nde Kur'an-ı Kerim ve Sünnet dini hükümlerin hukuken kaynağını oluşturmaktadır. Örfi hukuk da bu kaynak ile birlikte bir sistematik dâhilinde işlevini yerine getirmektedir. Fetva terim olarak fıkhî bir konu hakkında fakihe sorulan soru ve karşılığında verilen dini-hukuki hükmünü açıklayan yazılı veya

ortaya çıkardığı hareketin detaylıca analiz edildiği bu fetvalarda Safevîlerin dinî anlayışları eleştirilmekle beraber bu harekete karşı da çıkılmaktadır.

Başka bir açıdan bakılırsa fetva müthiş bir uygulamadır. Kızılbaşlar aleyhine çıkan bu hükümlerde Anadolulu Kızılbaşların öldürülme işini kolaylaştıran tek vesika özelliğini taşımaktadır. Sünni ulema tarafından devletin aldığı karar doğrultusunda oluşturulan bu fetvalar ile her iki devlet arasındaki nefret de artık iyice keskin hatlar ile kendisini gösterir seviyeye yükselmiştir[490].

Safevîler üzerine bir sefere çıkmaya karar veren I. Selim, bu konuda Osmanlı ulemasının fikirlerini de almıştır. Ancak bu konu hakkında bütün bilginlerin aynı fikir etrafında birleştiklerini söylemek oldukça güçtür. Çünkü meseleleri süratle çözüme kavuşturmasından dolayı "zenbilli" diye bilinen ve II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde şeyhülislamlık vazifesini icra etmiş olan Zenbilli Ali Efendi'nin bu konu hakkındaki duruşu şüphelidir. Hâl böyle olmakla birlikte I. Selim, Anadolu'daki bütün huzursuzlukların sebebi olarak gördüğü Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Kızılbaş meselesini halletmek ve memleketi sükunete kavuşturmak için ihtiyaç duyduğu fetvayı Hamza Sarugürz ve Kemalpaşazade'den[491] alabilmiştir. Alınan bu fetvalarda Safevîlere karşı Osmanlı Devleti'nin resmî bakış açısı açıkça yansıtılmaktadır.

İlerleyen dönemde şeyhülislam vazifesini üstlenecek olan Kemalpaşazâde'nin Kızılbaş Safevîler ile ilgili fetvası oldukça ağır ifadeler muhteva etmektedir. Bu fetvada ileri sürülen ana iddia Şah İsmail ve sempatizanlarının İslam Dini'ne aykırı hareket ettikleri ve bu nedenle dinden çıktıkları, kâfirliklerinin her tarafa yayıldığı, bu Şia taifesinin batıl yani inanç bakımından bir temeli olmayan bir mezhep ortaya çıkardıkları, Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman'a küfür ettikleri ve Hulefâ-i Râşidîn imamlarının halifeliğini inkâr ettikleri, Şeriata inananları küçük gördükleri ve Şah İsmail'in yolunun kolaylaştırma yolu olduğunu söyleyerek çıkarcı bir hile ile Şah İsmail'in helal saydığını helal, haram saydığını haram kabul etmeleri nedeniyle kâfir oldukları ileri sürülmektedir.

---

sözlü cevap anlamına gelmektedir. Bu esnada yapılan işlem ifta, fetvayı talep eden kişiye müstefti, cevabı veren fakihe ise müftü denilmektedir. Attar, Fahrettin. (1995). "Fetva". *TDVİA*. (12).,486-494.

[490] Tansel, 2016:42.

[491] Kemalpaşazade, I. Selim tarafından 1516 yılında Edirne kadılığına, oradan da Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 1526'da şeyhülislamlığa yükseltilmiş ve bu görevi 1534 yılına kadar sürdürmüştür.

Yine ülkelerinin "darülharb", erkek ve kadınları ile evlenmenin geçersiz, bu nikâhtan doğacak çocukların "veled-i zina" olduğu, kestikleri kurbanların yenmeyeceği, onlara özgü olan kızıl takkeleri bir mecburiyet olmadan giyenin küfre düşeceği, onların hakkında çıkan hükümlerin, mürtedlere uygulanan hükümler olduğu ve harp diyarı olan ülkelerinde savaş hâlinde erkeklerin katlinin vacip, malları, kadınları ve çocuklarının Müslümanlara helal olduğu, onlara karşı çıkılan cihatda, onlarla savaşmanın gücü yeten tüm ehli İslam üzerine farz olduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca Hz. Ali haricindeki üç halifenin hilafetini inkâr etmenin, dahası Sünni mezhebe (Ebû Hanîfe ve İmam Şâfîî) ait olmadığını ileri sürenlerin "kâfir" olduğu çıkarımı ile öne sürülen diğer görüşlerden daha hararetli bir şekilde savunularak örnekler verilmektedir. Bu fetva, tüm bu sözlerin sahih olduğu ve yüce Allah'ın *"Ey Peygamber! Kâfirler ve münafıklara karşı cihat et. Onlara karşı sert ol. Onların varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir sondur. Tüm işler Allah'a döndürülecektir."*[492] buyruğunda olduğu gibi, bu kâfirler ile cihat edilmesi vaciptir ayeti ile bitmektedir[493].

Kemalpaşazâde'nin daha entelektüel kesimi hedef olan bu fetvasına karşılık olarak genel bir kesime hitap eden ve halkın anlayacağı sadelikte yazılan bir diğer fetva da ulemadan Hamza Sarugürz tarafından kaleme alınan fetvadır. Osmanlı Devleti'nin dinî temel üzerine inşa edilen fikrî temellerini daha iyi yansıtan bu fetvada ana argümanlar şu şekilde ifade edilmektedir: Erdebiloğlu İsmail'in diğer bir deyişle Şah İsmail'in reisi olduğu Kızılbaşların, Hz. Peygamber'in şeriatı, sünneti, İslam dini, ve Kur'an-ı Kerim ile alay ettiklerini, Allah'ın haram kıldığı günahlara helal dediklerini, şeriata ait kitapları tahkir edip yaktıklarını, Sünni ulemaya zarar verdiklerini, mescitleri yakıp, Şah İsmail'i Allah yerine koyup secde ettiklerini, Hz. Ebubekir'e, Ömer'e, sövüp hilafetlerini inkar ettiklerini, Peygamberimizin hatunu Aişe'ye sövdüklerini ve bunlara benzer daha birçok bozgunluklar yaptıkları izah edilerek sünni kesim en hassas noktasından vurulmaktadır.

Kızılbaşların işledikleri suçları bu tarzda tasvir eden Hamza Sarugürz, bu suçların hem kendi katında hem de bâki ulemâ-i İslam katlarında kuvvetli haberlerle ayan beyan olduğunu söylemektedir. Aşikâr olan sebepten dolayı şeriatın hükmü ve kitapların nakli ile fetvada yer alan hükümler şu şekilde sıralanmaktadır. Kızılbaşlar kâfir ve mülhiddir.

[492] Kur'an-ı Kerim.Tevbe Sûresi, 9. s. 200.
[493] Allouche, 2001: 188-190.

Onlara meyil edip batıl dinlerine inananlar da böyledir. Bunları öldürüp cemaatlerini dağıtmak tüm Müslümanlar için vacip ve farzdır. Bunlarla yaşanan çatışmada ölen Müslümanlar şehittir ve cennete gideceklerdir. Kızılbaşlardan ölenler ise cehennemliktir. Hâlleri kafirlerin hâlinden daha şiddetli olan Kızılbaşların kestikleri ve avladıkları hayvanlar murdardır. Gerek kendilerinden gerekse dışarıdan aldıkları kadınlar için kıyılan nikahları geçersizdir ve dahası bunlardan miras almak da doğru değildir. Kızılbaş olan bir bölgenin erkekleri İslam Sultanı tarafından öldürülmeli, bunların malları, eşleri ve evlatları Müslüman gaziler arasında paylaştırılmalıdır. Ele geçirildikten sonra ettikleri tövbeye itibar edilmemeli ve katledilmelidirler[494].

Kamuoyu nazarında yeni bir amaç ortaya koyma ve halkı bilgilendirmeğe dönük olan bu fetvalardan açıkça anlaşılacağı üzere Kızılbaşlar ve onlara meyil edenler hakkında oldukça sert bir dil kullanılmıştır. Bu fetva bir başka açıdan ele alındığında bu suçlamalar ile itham edilen Kızılbaşların sadece ulemadan Hamza Sarugürz nazarında değil, bâki ulemâ-i İslam katlarında da mahkum edilmesidir[495]. Oysa bu fetva sadece Hamza Sarugürz tarafından çıkarılmıştır. İşte bu nedenle bir kalemden çıkan bu fetvanın diğer ulamayı da nasıl kapsadığı konusu şüpheli kalmaktadır.

Bir taraftan da dönemin atmosferi, fetvaların hangi koşullar altında verildiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Safevî İran'ına ve Kızılbaşlara karşı alınan bu fetvalar, Anadolu'nun hem demografik hem de iktisadi dengesini bozan Şah Kulu ve Nur Ali Halife isyanları sonrasında alınmıştır. Devletin geleceğinin düşünüldüğü böyle bir ortamda kendini Kızılbaş diye tanımlayan kesimin hâl, hareketleri ve yaptıkları taşkınlıklar böylesi fetvaların meşru zeminini hazırlamakta rol oynamıştır. Yine oldukça şiddetli hükümlerin yer aldığı Hamza'nın fetvasının son cümleleri şayan-ı dikkattir. Çünkü bu bölümde geçen *"bil-cümle bu taife hem kâfirler ve mülhidlerdir ve hem ehl-i resaddır. İki cihetten katilleri vaciptir."*[496] cümlesinden anlaşılan gerek Osmanlı Anadolu'sunda yaşayıp İran'a tabi olmak

[494] Tekindağ, 1968b:54-55.; Tansel, 2016:43-44.

[495] Alınan bu kararda alimlerin ve yüksek akıl sahiplerinin hepsinin Kızılbaş Safevîler konusunda ittifak hâlinde oldukları, mülk ve milletin korunması, İslam memleketleri halkının zulümden kurtarılması için mülhit Kızılbaş taifesinin ortadan kaldırılmasının önemli ve öncelikli olduğuna dair fetvalar verildiği belirtilmektedir. İdrîs-i Bitlîsî,:117.

[496] Tansel, 2016:44.; I. Selim Kızılbaş hakkındaki görüşlerini devlet ileri gelenlerine izah ettiği zaman, onlar bu kadar önemli bir konu hakkında eski kanun ve kaidelere başvurulmasını talep etmiş ve bu işi aralarında müşavere etmek için izin istemiştir. Ancak I. Selim'in buna cevabı *"kim bu kânun u kavâ'id ü sübül/ Gökten inmiş hak kelamı hud degül/ Kendü devrinde ne ihdâs itse şâh/ ol anun kânûnıdır bi-iştibâh"* şeklinde olmuştur. Kanunların Allah yapısı olmadığını beyan ettikten sonra savaş hazırlıklarına başlanmasını emr etmiştir. Şükrî-i Bitlisî, *Selîmnâme.* :139.

isteyen gerekse isyan edenlerin hem dinî açıdan hem de kendi memleketlerine olan ihanetleri açısından katlleri istenmiştir. Bir nevi Sünni kesimin harekete geçebilmesi için her nokta düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Safevîler hakkında resmî imajının apaçık bir şekilde yansıtıldığı bu fetvada Sünnileri harekete geçirmesi muhtemel olan her şey bilinçli olarak ortaya konulmuştur. Bu fetvanın değeri, Osmanlı toplumunun ihtiyaç duyduğu motivasyonu sağlaması bakımından oldukça dikkate değer bir konumdadır. Kızılbaşlar ve Safevîler aleyhine gerekli kamuoyu bu fetvalar sayesinde oluşturulabilmiştir. Ancak bu fetvalarda geçen konuların fiiliyatta uygulanması noktasında sıkıntılar yaşanmakla birlikte devletin dinî siyasetinin fikrî altyapısı katı bir şekilde çerçevelenerek kendisini tanımlaması sağlanırken iki kesim arasında keskin bir ayrım olmasının da yolunu açmıştır. Sosyal kutuplaşmada yerini bulan bu kopukluk bilhassa Alevi kesimin içe kapanık yaşamasını sağlarken iki toplumun da birbirini tanımadan yargılamasının önünü açmış[497] ve geçmişte yaşanan bu sıkıntılar bu hadisenin bugüne kadar gelen bir sorun olmasına neden olmuştur.

2.5. Osmanlı Devleti Nazarında Safevîlere Karşı Oluşan İmajın Sonuçları

İçlerinde taşıdığı siyasi niyeti gerçekleştirebilmek için Safevî tarikatının ünlü şeyhleri Anadolu topraklarını kendi kuracakları devletin insan kaynağını sağlayacak bir ocak olarak görmüşler ve bu doğrultuda Anadolu'da kendi fikirlerini yayabilmek için propaganda faaliyetlerine başlamışlardır.

1501 yılında İran'da devletini kuran Şah İsmail, on yıl gibi kısa bir süre içerisinde Fırat'tan Ceyhun nehrine kadar olan sahayı yeni kurduğu devletinin sınırlarına dâhil etmeyi başarmıştı. Nüfusun çoğunluğu Sünni olan bu topraklarda Şiiliği resmî mezhep olarak ilan etmiş ve zorla da olsa bu yeni mezhebin İran'da yayılmasını sağlamıştır. Bu durumda iken orada yaşayan Azerbaycanlı Sünni ilim adamları ve mutasavvıflar Osmanlı Devleti'ni bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir[498].

I. Selim'in İran'a yürümesini isteyen ve Safevîlerin ortadan kaldırılmasını isteyenlerden biri de Hâce Molla-yı İsfahanî'dir. Bu şahıstan gelen Farsça ve Türkçe mektupta I. Selim İran seferi için tahrik ediliyor, Kızıl börkün Hz. Muhammed'e

[497] Emecen, 2010:103.
[498] İdrîs-i Bitlîsî,:120.

küfretmesinin reva görülemeyeceğini ifade ederek ve I. Selim'i zamanının Zülkarneyn'i (Makedonya kralı İskender) olarak görmektedir[499]. Bu konuda Şah İsmail'e karşı oldukça hassas olan I. Selim onu yok etme konusunda askerin de desteğini alarak tahtı ele geçirdikten sonra Şii-Safevî Devleti'nin yayılmacı eğilimine karşı birbirini tamamlayan siyasi-dinî-ekonomik ve askerî ayağı olan birtakım önlemler alıp uygulamaya koymuştur.

2.5.1. Askerî Harekât

İran topraklarında yaşanan bu zulmün dışında Şah İsmail hareketinin genişlemesinde Anadolu'daki insan kaynağı mühim bir rol oynamıştır. Hatta Safevî Devleti'nin ordu ve devlet yönetiminde görevli üst düzey yönetici sınıf da Anadolu'dan gelen Kızılbaş Türk boylarından oluşmaktaydı. Eski Akkoyunlu mülkü olan Azerbaycan'da otorite boşluğundan kaynaklanan gelişmeler neticesinde II. Bayezid 1500 yılından itibaren bir takım askerî tedbirler almayı ihmal etmemiştir[500].

Bununla birlikte Safevî tarafında ise Safevî Devleti'nin kurulduğu andan itibaren Şah İsmail'in, sınır komşusu olan zayıf devletler üzerine seferler düzenleyerek sınırlarını genişlettiği ancak Osmanlı Devleti'ne karşı daha yumuşak bir yaklaşım takip ettiği görülmektedir. Şah İsmail'in böyle bir yol takip etmesinde Osmanlı ordusunun askerî gücünden çekindiği noktasındaki görüşler ön plana çıkmaktadır. Diğer kayda değer bir nokta da Safevî askerî birliklerinin oluşumunda Anadolu orijinli Kızılbaşların yer aldığı bilgisinin var olduğu gerçeğidir. Osmanlı Devleti ile aranın açılması durumunda dinamik nitelikteki bu insan kaynağından yararlanamama tehlikesinin mevcudiyeti de Şah İsmail'in bu düşüncesinde rol oynamış olmalıdır[501]. Yine Osmanlı Devleti ile zıtlaşması durumunda Safevî propagandasını yapmaları için Anadolu'ya gönderdiği halifelerin de faaliyetlerinin sekteye uğraması ve bunun sonucu olarak da Safevî taraftarlığı hareketinin Anadolu'da etkisini kaybetme tehlikesinin baş göstermesi Şah İsmail'i görünürde Osmanlı Devleti ile iyi geçinmeye iten nedenlerden olmakla birlikte Safevîler faaliyetlerini gizliden gizliye yürütmüş ve Anadolu'da kendisine sadık birlikler elde etmiştir.

---

[499] Mektupta Makedonya kralı İskender'in nedimlerinin teşviki ile Fars mülkünü Rum'a eklediğinden bahsolunmakta ve İslam'ın yeni Zülkarneyn'i I. Selim'in de putu kırıp Rum tahtına Fars mülkü eklenmesi istenmektedir. Bundan dolayı Şah İsmail'in kendisini kadim İran imparatorlarından biri gibi görmesine karşılık olarak I. Selim'in de ne kendisinin ne de Osmanlı kronikerlerinin böyle bir düşüncesi olmamasına karşılık olarak İran hükümdarlıklarına son veren Zülkarneyn gibi algılandığı görülmektedir. İdrîs-i Bidlisî,:125-126.

[500] İbn Kemâl, VIII. Defter.:278-279.

[501] İbn Kemâl, VIII. Defter.:278-279.

Şah İsmail böyle bir tehlikeyi hesap ederek sulh içinde yaptığı propagandalarla müritlerinin sayısını Anadolu'da çoğaltma yoluna gitmiş olmakla birlikte uygun bir koşul oluştuğu anda Anadolu'yu kendi kurduğu devletin sınırları içine almayı planlamış olmalıdır. Osmanlı Devleti ile görünürde barış hâlinde olmaya dikkat etmekle birlikte gerçekte aksi yönde hareket etmekte tereddüt etmediği görünmektedir.[502] Bunun en belirgin örneği ise Anadolu'da meydana gelen Nur Ali Halife ve Şah Kulu İsyanlarıdır. Bu isyanlar ile Anadolu'da oldukça kuvvetli bir şekilde yerleştiği anlaşılan Safevî taraftarlığının boyutları gözler önüne serilmektedir. Şartların bu şekilde gelişme gösterdiği böyle bir dönemde Osmanlı Devleti özellikle sınır boylarının güvenliği noktasında önemli tedbirler almıştır. Sultan II. Bayezid Anadolu sınırında bulunan Sivas Kalesi'nin onarılmasını emretmiş, Anadolu serdarlarından on beş sancakbeyini olası Safevî saldırılarına karşı koymak için Sivas'ta konuşlanmak üzere görevlendirmiştir[503]. Bu gelişmelerin dışında Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim, babası II. Bayezid'in Şah İsmail'e karşı takip ettiği siyaseti yeterli görmemiş ve bu konudaki huzursuzluğunu 1507-8'de Erzincan ve Bayburt civarında bulunan Safevî yerleşkelerine saldırılarda bulunarak ifade etmiştir[504].

Osmanlı Devleti'nde 1511 Şah Kulu İsyanı'ndan sonra babası ve kardeşlerine karşı mücadele eden ve kazanan I. Selim'in padişah olmasının ardından Safevîler ile olan ilişkilerde de yeni bir dönem başlamıştır. Yavuz Sultan Selim Osmanlı ülkesinde tahta geçtiğinde Osmanlı-Safevî çekişmesinin bundan sonraki aşaması, II. Bayezid döneminde Şah İsmail'e karşı izlenilen ılımlı ve tahrik edicilikten uzak politika yerine I. Selim'in İran'a karşı daha saldırgan bir tavır sergilemesinden oluşmaktadır. Bu hususta herhangi bir taviz vermek istemeyen I. Selim, tahta çıktıktan sonra Doğu'da devletinin bekası için ciddi bir tehlike olarak gördüğü Şah İsmail'in devletini temellendirdiği dinî-siyasi boyuttaki ideolojiye karşı çıkmıştır. Henüz Trabzon'da sancak beyi iken Kızılbaş tehlikesini sezen ve onlara karşı daha o zaman akınlarda bulunan I. Selim, hükümdar olmasının hemen akabinde Ali Bin Abdülkerim Halife ve onunla aynı fikirde olanlar tarafından Safevîlere

[502] Küçükdağ, 1999:273.
[503] İbn Kemâl, VIII. Defter.:278-279.
[504] İbn Kemâl, VIII. Defter.:259-260.; Allouche, 2001:120.; Şehzade Selim'in bu hareketi Şah İsmail'in şehzadeyi babasına şikâyet etmek için İstanbul'a bir elçi göndermesi ile neticelenmiştir. Divan vezirlerinin telkini ile II. Bâyezid, şehzadenin davranışlarını hoş görmemiş ve akınlarını yasaklamıştır. Ona Sancağını muhafaza eyle, ziyadeye tecavüz eyleme demiştir. Kırzıoğlu, 1998:94-95.

karşı kışkırtılmıştır[505]. Esasında I. Selim'e tahtı teslim ederken II. Bâyezid "Kızılbaş'dan ehl-i İslam'ın intikâmın alıviresin" diye vasiyet etmiştir[506].

I. Selim'in öncelikli amacı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehdit eden Şah İsmail önderliğindeki Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. Binaenaleyh Şah İsmail'e büyük bir darbe indirmek ve onun Anadolu ile ilgili planlarına sınır getirmek için savaş hazırlıklarına başlamıştır. Çünkü Safevî Devleti kurucusu Şah İsmail'in başlattığı hareket, XVI. yüzyılın başından itibaren Anadolu'da etkili olan isyanlar ile Anadolu'nun sistematiği ve kendisine has dengesini bozmuştur. Bunun en bariz şekilde görünen tarafı ise kaosun olduğu bu ortamda konar-göçer olarak yaşamlarını idame ettiren Türkmen boylarının dinî eğilimleri nedeniyle Azerbaycan'ın Erdebil vilayetinde ortaya çıkan Safevîliğin Anadolu'da bir temsilcisi olarak faaliyet göstermeleridir. Bunun dışında pek çok yerleşim yerinde önemli derecede nüfus İran tarafına doğru göç etmiştir[507].

Safevîlere karşı I. Selim'in zihninde derinlemesine yerleşmiş olan savaş düşüncesini destekler mahiyetteki bu içeriğe karşılık olarak Şah İsmail'in savaş planları arasında Osmanlılara karşı olan düşmanca tavırlarına rağmen bir sıcak savaş düşüncesinde olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Çünkü Safevî Devleti, bu sırada Kasım 1512'de Özbeklere karşı Gücdüvan'da yenilmişti. Böyle bir ortamda Şah İsmail batıdaki güçlü komşusu Osmanlılar ile sıcak bir savaşı göze almaya cesaret edememiştir. Ancak Osmanlılara karşı bir meydan savaşına girmeyen Şah İsmail, Osmanlıları yıpratmak adına faaliyetlere başlamıştır. Bunun en belirgin örneği ise Anadolu'da yer alan taraftarlarını tahrik ederek isyana kalkışmasını sağlamaya yönelik adımlarıdır. Bu şekilde Şah İsmail'in Osmanlı Devleti içinde iç karışıklıklar çıkararak zayıflamasını sağlamaya çalıştığı iddia edilebilir.[508] Yine Osmanlı topraklarında Şah İsmail'in emellerinin olması ve bu doğrultuda Safevî halifelerinin Anadolu üzerindeki propaganda faaliyetleri, Şah Kulu ve Nur Ali Halife isyanları gibi iç isyanların çıkmasında etkili olup Anadolu'daki dengeleri altüst etmek, I. Selim ile Ahmed arasında Osmanlı tahtı için yaşanan iç savaşta Safevîlerin izlemiş olduğu

[505] Tansel, 2016:38.
[506] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Sad. Kayhan Atik). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2001.,196.
[507] Emecen, 2010:87.
[508] Emecen, 2010:93.

tavır I. Selim'in Şah İsmail üzerine harekete geçmesini sağlayan en önemli sebepler olarak sıralanmaktadır[509].

I. Selim Safevîlere karşı çıkacağı seferin gerekçelerini dinî, ekonomik, siyasi ve sosyal etkenlere dayandırmaktadır. Buna bağlı olarak dinin kullanılarak resmî bir ideolojiye dönüştürülmesi ve bu durumun dinî yönden giderek Osmanlı'yı tehdit etmesi dinî, Safevîlerin Diyarbakır ve Bağdat bölgesinde kontrolü ele geçirmesi ile Anadolu'ya yönelen uluslar arası ticari yollar üzerindeki hâkimiyetin Safevîlere geçmesi ve Safevî-Babürlü ilişkilerinin bölgesel düzeyde iyi olması ve Hindistan'a uzanan ticaret ağının jeopolitik olarak Osmanlı Devleti'ni izole etmesine neden olması ile ekonomik, Safevî-Memluk çekişmesinin ana kaynağı Dulkadiroğulları meselesi ve Safevî Devleti'nin Osmanlılara karşı Venedik ile Avrupa'da bir ittifak kurmak istemesi siyasi bir gerekçe olarak ileri sürülmüştür[510]. Osmanlı Devleti bu konuda Safevîlere karşı çıkacağı seferin bir yandan ekonomik ve siyasi zeminini hazırlarken diğer yandan da kamuoyu önünde girişeceği seferin meşru zeminini sağlamak için ulemadan fetvalar hazırlamalarını istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Safevîler üzerine açmayı planladıkları seferin meşru zemini harici ve dâhili olarak halka duyurma noktasında oldukça hassas olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda siyasi düşüncelerini destekleyen argümanlar ortaya koymaktadırlar. İşte bu sebeple I. Selim tarafından ulemadan alınan fetvalarda ortaya konulan yoğun suçlamalara ek olarak Şah İsmail'e gönderdiği mektubunda Müslüman halk üzerindeki Safevî zulmünü ortadan kaldırmak ve Allah'ın emirlerini uygulamak için sefere giriştiğini açıkça bildirmiştir. Osmanlı Devleti tarafından söz konusu olan bu görev bir nevi Müslüman devlet ya da beyliklerle yapılan savaşların tabanında yatan meşru gerekçe olmuştur. Kuran'da yer alan hükümlere göre bir Müslümanın üzerindeki zulüm perdesini kaldırmak diğerinin başta gelen görevlerinden idi. İşte Osmanlıların Safevîlere karşı giriştikleri bu harekât Safevî zulmü altındaki Müslüman halkı kurtarmak şeklinde öne sürülmüştür[511].

Bunun dışında Osmanlı Devleti'ni Safevîlere karşı harekete geçiren en önemli güç ise Osmanlı'nın batıdaki Hristiyan devletlere karşı olan gaza ve cihad faaliyetlerinin

[509] Allouche, 2001: 119.
[510] Bu rekabetin daha önceki dönemlerden, örneğin Osmanlı-Akkoyunlu karşıtlığından önemli bir farkı Osmanlı-Safevî çatışmasının dinsel-mezhepsel düzlemde cereyan etmesindedir. Emecen, 2010:101.
[511] Emecen, 2010:106.

Kızılbaşlar tarafından engellenmesiydi. Osmanlı Devleti bu doğrultuda Kızılbaş ile olan mücadelenin Hıristiyanlar ile olan mücadeleden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş'a karşı olma endeksine bağlı bir siyaset izlenmiştir. Tüm savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra İran üzerine yürüyen I. Selim, 24 Ağustos 1514'te bir gün süren savaşta Şah İsmail'in ordusunu dağıtmıştır. Kaçan Şah güçlükle canını kurtarabilmiştir. Şah İsmail'e indirilen bu darbe ile ilk başta onu ilahi bir varlık olarak gören müritleri nezdinde imajını sarsmıştır. Safevîleri kesin olarak ortadan kaldırmak isteyen I. Selim Çaldıran dönüşü Amasya'da kışlamış ancak yeniçerinin Şah İsmail üzerine yeni bir savaşa istekli olmaması üzerine Doğu seferine son verilmiştir. Bu savaşlarda Osmanlı Devleti'nin kazanımı 1515 yılı itibariyle Bayburt, Erzincan, İspir, Kiği ve Kemah'ın dâhil olduğu doğu ve güney sınır bölgeleri olmuştur[512].

I. Selim'in İran seferi sonrasında Safevî Devleti geri püskürtülmüştür. Sefer dönüşü Tebriz'de yaşayan Horasan Sultanı Mirza Bediüzzaman b. Sultan Hüseyin Baykara, Tebriz halkı ve ileri gelen aileleriyle sanaatkarların bir kısmı İstanbul'a göç ettirilmiştir. Sefer dönüşünde ayak bağı olan Dulkadiroğulları Beyliği alınmıştır. Şehsuvaroğlu Ali Bey üç tuğlu vezir rütbesi takılarak Dulkadir topraklarına vali olarak atanmıştır[513]. Diğer taraftan Anadolu'daki Kızılbaş tehlikesi önemli ölçüde engellenmiş ancak tam olarak durdurulamamıştır. Bir anlamda Anadolu'dan İran'a akan insan ve ekonomik nitelikli kaynak kurutulmak istenmiştir.

Bundan sonra I. Selim, Musul'a kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfuz ve hâkimiyetini tesis etmek için faaliyetlere başlamıştır[514]. Bölgede yaşayan Sünni Kürt ve Türkmen aşiretlerinin Osmanlı tarafından kazanılması Anadolu'nun doğu cephesinin emniyete alınması açısından lüzumlu görülmektedir. Devletin sınır güvenliği için atılan bu adımdan başka bu bölgenin elde edilmesi, İran'ın batı ve kuzey kesimlerine baskı uygulanması ve ardı sıra gelmesi muhtemel İran seferinin zorluklarını ortadan kaldırmak bakımından önemli görülmekteydi[515]. Çünkü bu bölgede Akkoyunlu Devleti yıkıldıktan sonra çok küçük toprak parçaları üzerinde yerel beyler gün yüzüne çıkmıştı.

[512] Uzunçarşılı, 2016:271.
[513] İdrîs-i Bitlîsî,:202- 215.
[514] İdrîs-i Bitlîsî, :237-240.
[515] Tansel, 2016: 93.

Siyasi birlikteliğin olmaması ile birlikte bu beylerin bir kısmının Osmanlı Devleti'ne, diğerlerinin Safevî Devleti'ne bağlılık göstermesi dengelerin alt üst olmasına yetmişti[516].

Bu nedenlere ek olarak bu bölgenin hem Müslüman hem de Sünni olması meselenin oldukça hassas bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Ancak arızalı olan bu toprakların elde edilmesi için bir askerî harekâttan ziyade yumuşak ve mantıklı politik bir plan çizilmiştir. Bu doğrultuda Şah İsmail'in bu bölgede izlediği yanlış siyasetten istifade edilmiştir. Şah İsmail bu bölgenin Kürt beylerine karşı düşmanca bir tavır takınmaktaydı. Çünkü burada yaşayan mümin Kürt taifesi, mülk, millet ve Ehl-i Sünnet mezhebi bakımından Kızılbaş Safevîlerin düşmanı olarak adlandırılmaktaydı[517]. Bu konuda izlenilen yöntem ise bu bölgede Safevîlerin işgallerine son vermek için tamamıyla Sünni ve Şafi mezhebinden olan Kürt beyleri arasındaki anlaşmazlıkları kaldırıp Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını temin etmek için İdris-i Bitlisî'nin görevlendirilmiş olmasıdır[518].

Bölgenin coğrafi yapısının kısa sürede fethini zorlaştırmasına rağmen yoğun çalışmalar sonucunda bu bölgede özellikle İran'ın kilidi konumundaki Diyarbakır[519] ve Mardin başta olmak üzere Musul ve Kerkük'ün de dâhil olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir[520]. Akabinde Diyarbakır Eyaleti Beylerbeyliği'ne Bıyıklı Mehmed Paşa tayin edilmiştir. I. Selim'in basiretli duruşu, İdris-i Bitlisi'nin organizatörlüğü sayesinde Anadolu birliği korunmuş ve devam ettirilmiştir[521]. Böylece elde edilen bu bölge aracılığı ile Suriye ve Akdeniz'e inmek isteyen Şah İsmail'e ikinci bir darbe daha indirilmiştir[522]. Buna karşılık Safevîlerin Çaldıran yenilgisi ile ne Safevî Devleti ne de Şah İsmail ortadan kaldırılabilmişti. Bu savaş, Osmanlı-Safevî çatışmasına bir son vermemiş aksine iki taraf arasındaki savaş bundan sonra Doğu

---

[516] Ercan, 2002: 431.
[517] İdrîs-i Bitlîsî,:237.
[518] İdrîs-i Bitlîsî,:236-240.;Tansel, 2016:94.
[519] Anadolu'nun güneybatı sınırında yer alan Diyarbakır, Safevîlerin en önemli şehir ve kalelerinden birisidir. Osmanlı açısından burasının elde edilmesi İran'ın tehdit altına alınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Uzunçarşılı, 2016:271.; Safevîlere, Memluk Devleti'ne ve Dulkadir Beyliği'ne karşı açılması muhtemel bir seferde Diyarbakır'ın stratejik konumu büyük rol oynayacağından I. Selim, Çaldıran Savaşı dönüşü Akkoyunlu Sultan Murad'ı bu şehrin alınması ile vazifelendirmiştir. Tansel, 2016:96.
[520] Akkoyunluların divan kâtiplerinden olan İdris-i Bitlisî, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Amasya'da kışlayan I. Selim Doğu Anadolu'yu egemenliği altına almak için propaganda yapsın diye onu görevlendirmiştir. Bu sayede Cezire, Bitlis, Suran, Hısn-ı Keyfa, İmadiye, Çemişkezek, Hizan, Sason, Palo, Çapakçur, Eğil, Sincar, Elok, Çermük, Hızo, Zerik, Siverek nüfuz altına alınmıştır. Uzunçarşılı, 2016: 275-276.; Akgündüz, Ahmet. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* (3.Cilt) İstanbul: Fey Vakfı. :213.
[521] İdrîs-i Bitlîsî,:236-240.
[522] Küçükdağ, 1999:275.

Anadolu'nun kuzey ve güney kesimlerinde devam etmiştir. Zira bu bölgede hâkimiyeti tesis eden devlet, Anadolu'nun batı ve iç kesimleri ile Irak ve Kafkasya'da kontrolü elinde bulundurabilirdi.

2.5.2. Siyasi Tedbirler

XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar genel mahiyeti ile doğudan batıya doğru olan göç hareketleri bundan sonra aksi bir istikamette batıdan doğuya başka bir deyişle Anadolu'dan İran'a doğru bir akış gerçekleştirmiştir. Özellikle, Celâyirliler, Çobanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîlerin İran'da devletlerini kurmalarına katkı sağlayan bu göç hareketlerinin akışı İran Türklüğünü sağlamlaştırırken Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türk nüfusunun bir hayli azalmasına sebep olmuştur[523].

XVI. yüzyıl başlarında Şii Safevîlerin İran'a hâkimiyeti Anadolu ile Türkistan arasındaki münasebetlerin de asgari düzeye inmesine sebep olmuştur. Şah İsmail'in Anadolulu Türkmenlere dayanarak Safevî Devleti'ni kurması ve direkt olarak İran'dan gönderilen Kızılbaş misyonerler yani "halife"ler aracılığıyla yaptıkları propaganda faaliyetleri ve halkın kitleler hâlinde Safevî İran'ına göç etmesini teşvik etmeleri neticesinde pek çok Türk Anadolu'dan İran'a göç etmiştir. Bundan başka "nezir" ve "sadaka" adı altında toplanan paraların gizli ancak düzenli bir ağ aracılığıyla İran'a akışı vatana ihanet olarak telakki edilmiştir[524].

İşte II. Bayezid ziyaret bahanesiyle halkının İran'a gitmesini engellemek ve Anadolu'dan İran'a ulaştırılan bu maddi desteğin önüne geçmek üzere birtakım tedbirler almıştır. Çünkü bu göçler, Osmanlı Devleti'nde hem hazinenin vergiden yoksun olması hem de ordu toplamakta sıkıntı yaşanması anlamına gelmekteydi. Bu engellemeler karşısında Şah İsmail II. Bayezid'e saygılı bir mektup yazarak Anadolulu müritlerinin Erdebil'i ziyaretlerinin engellenmemesini talep etmiştir. Bu konuda padişahın cevabı ise devletin ekonomik ve

---

[523] Safevî İran'ına doğru bu göç hareketlerinin sebepleri Faruk Sümer'e göre mezhebi faktör ile birlikte Osmanlı askerî teşkilatında göçebelerin yer almaması, geçim sorunlarına karşı devletin çözümler üretmemesi, devlet görevlileri tarafından haksız muamelelere tabi tutulmaları şeklinde sıralanmaktadır. Bunlara karşılık Safevî Devleti'nin askerî konularda göçebelere öncelik vermesi ve bu hususstaki vaatleri Türk teşekküllerinin İran'a göç etmelerinde etkili olmuştur. Anadolu'da sade birer sipahi olabilen göçebe ve köylü Türkler, o sırada oldukça cazip gelen İran'a gittikleri zaman Azerbaycan, Fars ve Horasan eyaletlerine vali olarak atanabiliyorlardı. Meydana gelen bu göçler sayesinde Kazvin yakınında bulunan Ebher'e kadar İran'ın batısı ve özellikle Azerbaycan önemli ölçüde Türkleşmiştir. Sümer, 1954:40-42.

[524] Kütükoğlu, 1993:8.

askerî açıdan kaybının olduğu ancak gidenlere geri dönmek şartıyla izin verilebileceği yönünde olmuştur. Ancak bu tedbirler göçleri engellemeye yetmemiştir[525].

Bundan başka Osmanlı Devleti Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme çalışmalarını engellemeye yönelik birtakım önlemler almış ve Osmanlı merkezî yönetimi Safevîlerin ve Safevî propagandası için çalışan halifelerin Anadolu toprakları üzerindeki çalışmalarını denetlemek için en üst seviyede gayret göstermiş ve bu mesele konusunda taviz vermemiştir. Dâhili olarak Anadolu'da Kızılbaşları azaltma yoluna gidilmiştir. Burada takip edilen yol-yöntem ise sürgün taktiğidir. 1501'de Anadolu'da Şah İsmail taraftarı olup propaganda yapan kimseler Taş-İli'nden sürülmüştür.

Teke-İli olduğu gibi Taş-İli de Safevîlerin Anadolu'da ilgilendikleri bölge olması hasebiyle dikkat çekmektedir. 1501 yılında Anadolu'da siyasi nitelikli bir ayaklanma başlatan Nasuh'un çıkardığı isyan Kızılbaşların bu yöredeki ilk isyanıdır. Bu başkaldırı hareketi, Karaman valisi Şehzade Şehinşah ve Veziriazam Mesih Paşa'nın özel teşebbüsleri ile engellenmeye çalışılmıştır. Ancak yola gelmedikleri anlaşılınca çocukları, eşleri ile tüm mallarının İstanbul'a getirilmesine dair 08/07/1501 tarihinde bir hükm-i şerif çıkarılmıştır[526]. Bundan başka II. Bayezid döneminde bir sürgün olayı daha yaşanmıştır. 1511 yılında patlak veren Kızılbaş eğilimli Şah Kulu Ayaklanmasından sonra Osmanlı Devleti, Isparta ve Antalya bölgelerinde yakaladığı Kızılbaşları Mora'da yeni fethedilen Modon ve Koron civarına göç ettirmiştir[527]. Bu şekilde Şah taraftarlarının İran'a geçişlerini engellemek isteyen Osmanlı yönetimi, bu kitlenin Şah İsmail ile irtibatının kesilmesini amaçlamıştır.

Merkezin bu çabası bu mesele hakkında divandan çıkan emirlerde de net bir şekilde görülmektedir. Bu konuda Osmanlı merkezî yönetiminin İran'a olan göçler hususunda oldukça dikkatli davrandığı bilinmektedir. Safevî taraftarlığını yapmak üzere Anadolu'ya gönderilen halife görünümlü ajanlara karşı birtakım sert önlemler alındığı görülmektedir.

---

[525] Sümer, 2018:27-28.

[526] İ. Şahin-F. Emecen, 1994:nr. 451-452. Bu isyanın Safevî Devleti'nin kurulduğu döneme denk gelmesi Şah İsmail ile bir ilgisi olabileceğini düşündürtmektedir. Dahası bu göçlerin hangi bölgeden yaptırıldığı hakkında ayrıntılı bilgi vermeyen Aşıkpaşazâde *"Memleket-i Rum'da olan sofularının hulefâsını ve Erdebil'e varan sufileri Sultan Bayezid tahkîr edüp Rum-İli'ne sürdü."* demesinin hemen akabinde Tebriz'in Şah İsmail tarafından alındığını söylemektedir. Bu durumda Taş-İli'ndeki isyanın akabinde meydana gelen sürgünün Tebriz'in Safevîler tarafından alınması ile aynı seneye denk geldiğine dikkat çekilmekle birlikte Şah İsmail ile Nasuh arasında bir bağlantı olduğu söylenilebilir. Âşıkpaşazâde,:332.

[527] Uzunçarşılı, 2016:231.

II. Bayezid'in sınırdaki sancak beylerine gönderdiği emirlerde sufi adı altında Anadolu'da çalışan halifelerin casuslukla suçlandığı ve yakalandıkları yerde idam edilmelerine dair "Yukaru tarafa varan Erdebil sûfilerinden varışda ve gelişde bulunanun siyâset idesiz" şeklinde emirler merkezden gönderilmiştir. Bu emirlerde derinlemesine olarak konunun detaylarına girilmediği ancak özellikle İran'a giden Erdebil sufilerinin yakalanıp idam edilmeleri ve mallarının da yakalayan kimse tarafından alınacağına ve bu konudaki emirlerin kesin olduğu, tereddüt etmelerine dair bir engelin olmadığı konusunda bilgilerin olduğu görülmektedir[528].

Ancak merkezden gönderilen emirlerin uygulanması noktasında bazı yerel idare görevlilerinin bu yasak konusunda taviz verdiği anlaşılmaktadır. Bu konuda ortaya atılan iddialardan biri de Erdebil'e giden sufilerden dört yüz, halifelerden ikişer bin akçe alan bazı görevlilerin emirleri yerine getirmeyip bu kişilerin İran tarafına geçmelerine izin verilme hadisesidir ki bu durum tamamıyla sınırdaki yerel idarecilerin toleranslı davranmalarından kaynaklanmakta olup merkezin uygulamaları arasında yer almamaktadır[529]. Nitekim emirlerin uygulanması noktasında Anadolu'nun sınır boylarında görev yapan bazı mahalli idarecilerin Safevî propagandalarına karşı daha yumuşak bir tavır takındıkları anlaşılmaktadır. Böyle bir meselenin varlığı Anadolu sınırında görev yapan yerel idarecilerin dinî yatkınlığı ve bölgenin dinî alt yapısının müsait olması ile açıklanmaktadır[530].

Osmanlı Devleti'nin Safevî propagandalarına karşı koyduğu bu yasakların haricinde başka uygulamaları da mevcuttur. II. Bayezid, Şah İsmail'e karşı ılımlı bir politika izliyormuş gibi davranmış gerçekte ise Safevîlere karşı sert önlemler alınması noktasında emirler vermiştir. Zaten Şah İsmail'e karşı sürekli hareket hâlinde olan Trabzon sancak beyi Şehzade Selim henüz 1501 yılında bu bölgede bütün dikkatini dinî-siyasi bir mesele gündeme getirecek olan Şah İsmail üzerinde yoğunlaştırmış ve doğu sınır boylarının korunması, bölgede bulunan kalelerin tamiri ve sahil kesiminde emniyetin sağlanması için gemi temin edilmesinin ihtiyaç olduğu noktasında merkezî yönetime bilgi vermiştir. Gelen

[528] Bu hususta merkezden Sivas Sancağına gönderilen bir hükümde *"Bundan evvel hükm'i hümâyun virilüp Erdebil sufilerinden Erdebil-oğIı'na giderken tutulan sufilerün soygunları tutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna deyu buyurulmışdı. Ol babda ihtimam üzere olup ademlerine ve sipahilerine tenbih ve te'kid edüp ısmarlayasız ki, sûfiyûn taifesinden şunlar ki, Erdebil-oğlı'na varalar, yolda, varışda ve gelişde, her kangısı ele girerse mecel virmeyüp salb itdiresiz, soygunı ve esbabı dutanın ola."* ifadeleri yer almaktadır. İ. Şahin-F. Emecen, 1994:8. hüküm: 27.
[529] İ. Şahin-F. Emecen, 1994:21. hüküm: 71.
[530] İ. Şahin-F. Emecen, 1994:XXV.

bu istihbarata karşılık olarak II. Bayezid İran tarafının hâl ve tavırları hakkında sürekli haberlerin alınıp tafsilatıyla merkeze bildirilmesi hakkında emirler göndermiştir[531]. Yine II. Bayezid, fermanlarda verdiği emirlerin yerine getirilmesi noktasında nasıl bir yol sergilendiğini kontrol etmek için Erdebil sufilerinden şimdiye kadar ne kadar insan yakalandığını, bunların hangi yolla idam edildiklerini ve bundan sonra ayda bir ya da iki ayda bir ne kadar sufi idam edildiğinin kayıt altına alınarak bildirilmesini emretmiştir[532].

II. Bayezid'ten tahtı devralan Sultan I. Selim zamanında ise Safevîlere karşı daha aktif bir siyaset izlenmiştir. Bilhassa Şah Kulu isyanından sonra I. Selim'in önderliğindeki Osmanlı merkezî yönetimi şiddetli askerî tedbirlere başvurmuştur. Bu dönemde bir taraftan Safevîler üzerine askerî harekât projesi devreye koyulurken diğer taraftan da Safevîlerin doğu komşusu Özbekler ile temasa geçilerek Şah İsmail'i İran'a hapsetmek için çaba sarf edilmiştir. Kurulan bu bağlantının ardından Özbekler 1514'de Çaldıran Savaşı'nın ardından mevcut durumu iyi bir şekilde değerlendirerek daha önce işgal edilen Horasan ve Herat'ı 1515 yılında Safevîlerden geri almayı başarmıştır. Bu fethini bildirmek üzere Özbek hükümdarı Ubeyd Han 8 Eylül 1515'te İstanbul'a bir elçi göndermiştir. Bununla paralel olarak Şirvanşahlardan II. İbrahim'in elçisi de İstanbul'a gelerek Safevîlere karşı Osmanlı Devleti ile bu mesele hakkında iş birliği yapmak amacıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir[533]. Böylece Safevîlerin Hazar Denizi'nin iki kıyısında yer alan kuzey ve kuzeydoğu komşuları olan ve İslam'ın Sünni yorumunu benimseyen Şirvanşahlar, Özbekler ve Osmanlı Devleti arasında Kızılbaşlar aleyhine yakın siyasi temasların kurulduğu görülmektedir. Eğer planlanan bu proje doğrultusunda gelişmeler yaşanırsa Şah İsmail İran topraklarına hapsedilmiş olacak ve yayılmacılığına bir set çekilmiş olacaktı.

---

[531] *"Sultan Selimşah'a hüküm yazıla ki, El-hâletü hâzihi Dergâh-ı mu'allâma mektûb ve âdem gönderüp bu tarafın muhafazasiyçün birkaç pare gemiler irsal oluna ve ba'zı kal'alarun meremmete ihtiyacı vardur, meremmet olunmak babında dimişsiz… ve Erdebil sûfilerinin ve Şirvan tarafının ahvâlin i'lâm etmişsiz. İmdi gerekdür ki bu kaziyyenün aslı ve hakikati nice ise yarar ve mu'temed kimesneler gönderüp temâm keyfiyet-i ahvâline ıttılâ-ı küllî hâsıl olduktan sonra tafsiliyle yazup dâima bu haberden eksük etmeyüp karşu dergâh-ı mu'allama i'lâm edesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timad edesiz."* İ. Şahin-F. Emecen, 1994:21. nr. 111.

[532] *"… ol bâbda gönderilen hükm-i hümâyûnum tarihinden şimdiye dek ne denlü sûfi siyaset olunmışdur, defter idüp Dergâh-ı mu'allâma gönderesiz ve bundan böyle ayda bir, iki ayda bir, ne denlü sûfi siyaset olunursa, defter idüp göndermek ardınca olasız, fi'l_cümle ol bâbda gönderilen hükm-i hümâyûnı icrâ idüp emrümi ihmâl itmeyüp yirine komak ardınca olasız, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz."* İ. Şahin-F. Emecen, 1994:32. nr. 454.

[533] Özbeklerin bu şekilde kolayca ilerlemelerinden rahatsız olan Şah İsmail, İran sarayının yüksek dereceli memurlarından Seyyid Mir Abdülvahhâb başkanlığında dört kişiden oluşan elçilik heyetini Amasya kışlağı üzerinde yer alan Şabın Karahisar mevkiinde konaklayan Sultan'a barışma temennisi ile 29 Kasım 1514'te göndermiştir. Ancak bu elçiler Rumelihisar ve Dimetoka zindanlarına hapsedilmişlerdir. Kırzıoğlu, 1998:114.; Uzunçarşılı, 2016:270.

Osmanlı Devleti, Safevîleri kendi ideolojisine tehdit olarak gördüğü için farklı kaynaklardan haber toplamaya çalışmaktadır. Mühimme kayıtlarından anlaşıldığına göre bölge konusunda devletin oldukça titiz olmasından dolayı açık ya da kapalı haber alma kanalları oluşturularak Kızılbaşlar ile ilgili her hareketliliği casuslar aracılığı ile temin etme yoluna gidildiği görülmektedir. Bu konuda tımar sahibi olanları mükafatlandırılması ise en sık rastlanan teşvik yolları arasındadır[534]. Alınan bu tedbirlerin dışında Safevîlerin vur-kaç taktiğini uyguladığı sınırlarda Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş'a karşı olma siyasetinde sancak beyleri önemli rol oynamıştır. Bu doğrultuda İran'a yakın yerlerdeki sınırlarda Kızılbaş ile mücadelede ortak hareket eden sancak beyleri tımarları artırılarak ödüllendirilmişlerdir[535].

Ayrıca, Anadolu'da Şah taraftarı olanların sayısını azaltma girişimi içinde olan Osmanlı Devleti, kendi ülkesinde Kızılbaş olanları sürekli olarak bir kovalamaca içindedir. Osmanlı ülkesinden Safevî toprağına firar edenleri engellemek için bunlar devamlı olarak araştırılıp takip edilmekte ve süreç içinde tespit edilenler hakkında ceza-i işlem uygulanmaktadır[536]. Osmanlı Devleti tarafından İran'ın Anadolu'ya yönelik propaganda faaliyetlerine engel olmak için sınır boylarının güvenliğine önem verilmiş ve İran tarafından meydana gelecek sızmalara set çekmek için İran sınırına komşu olan yerlere kalabalık Sünni aşiretler yerleştirilmiştir[537]. Devlet sınırları içerisinde kontrolü sağlamak için Kızılbaşlar ile bağı olduğu anlaşılan yerel idareciler sınır boylarından uzaklaştırılmıştır[538]. İran sınırına yakın olan sancaklar Kızılbaşlığa meyilli olmayan güvenilir kimselere verilmiştir[539]. Bunun dışında İran sınırına yakın olan şehirlerde bulunan askerî sınıftan olup da Kızılbaş olduğu tespit edilen kimseler tespit edilerek cezai işlem uygulanmıştır[540]. Anadolu'da yaşayan ve İran tarafından gelen kimseler ile ilgisi olduğu ortaya çıkarılanlara sıradan herhangi bir görev dahi verilmemiştir[541].

[534] 1/46/229; 4/80/820.
[535] 1/8/28; 4/166/1721.
[536] 2/46/420; 3/477/1422.
[537] 6/330/695.
[538] 5/429/1142; 6/118/247.
[539] 3/350/1036.
[540] 5/ 44/103.
[541] 6/590/1295.

2.5.3. Ekonomik Yaptırım

Anadolu ve İran coğrafyasında kurulmuş olan devletler her iki devletin komşu olmasından dolayı sürekli birbirleri ile rekabet hâlinde olmuşlardır. İran'da 1501 yılında Safevî Devleti kurulduğu zaman Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi bulunmaktaydı. Köklerini sağlama almış Osmanlı Devleti ile henüz yeni doğan bir devlet olan Safevî Devleti arasında kısa sürede meydana gelen rekabette üç önemli sac ayağı bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi siyasi ve dinî sebeplere bağlı iken çatışmanın diğer bir ayağı da ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Ekonomik gücün önemli kısmını ise her iki devlet arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır. XVI. yüzyılın başına kadar ipek ticareti Doğu memleketlerinin kontrolünde olup aktif bir şekilde İran halkı ipek ticareti ile ilgilenmiştir[542].

Devrin ekonomik hayatında birinci derecede rol oynayan ipek eski zamanlardan itibaren gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse İran coğrafyasında kurulan siyasi otoritelerin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur[543]. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ve İran arasında yapılan doğu ticaret ağının genel seyrini ipek ticareti oluşturmaktadır[544].Osmanlı Devleti'nde ipekli dokuma sanayinin hem hammadde kaynağını oluşturan hem de transit ticaretine konu olan ipek, Osmanlı maliyesine önemli bir kazanç sağlarken İran tarafı bu alışveriş karşılığında kendisinde eksik olan madeni eşyalar, altın ve gümüş gibi değerli madenler elde etmekteydi.

Bu zamanda Osmanlı Devleti'nde yapılan ipekçiliğin Osmanlı-İran ticaretinin ana elementini oluşturan ham ipek ve ham ipeğin işlenmesiyle ortaya çıkan ipekli dokumacılık olduğu görülmektedir[545]. Osmanlı Devleti stratejik konumu itibariyle iki türde de ipek ticareti yapabilmiştir. Buna paralel olarak Anadolu bu anlamda İran ipeğinin Avrupa'ya ulaştırılmasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bir taraftan Doğu ile ipek alışverişi yapılmış diğer taraftan ise ipek işlenilerek hem Batı hem de Doğu memleketlerine tekrar

---

[542] Dalsar, Fahri. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik.* İstanbul.:130.

[543] İran coğrafyasını kontrolü altında tutan devletler batısındaki Türk hâkimiyetine karşı devamlı olarak Avrupa ile iletişim halinde olmuştur. Çünkü Avrupa ve İran hükümdarları Osmanlı Devleti'nin Doğu'dan gelen ticari ürünlerin Avrupa'ya ulaştırılmasındaki aracılığına son vermek ve Osmanlı ekonomisine darbe vurmak istiyordu. Bu konuda Moğollar, Memluklere karşı Avrupa ile; Timur, Yıldırım Bayezid'e karşı Fransa ile; Uzun Hasan II. Mehmed'e karşı Venedikliler ile iş birliği yapmıştır. Bu konuda XVI. yüzyılda da gelenek devam ettirilmiş ve bu kez de Batı Osmanlılara karşı Safevîleri önemli bir güç olarak görmüşlerdir. Kabacık, 2001:116.

[544] İnalcık, 1960 :51.

[545] Dalsar, 1960:125.

satışı yapılmıştır. Buna bağlı olarak ipekli kumaş sanayiinin merkezi Bursa'da üretilen ürünler, Saraya ve yerli halka ulaştırılmaktan başka Avrupa, Rusya ve hatta İran'a satılmaktaydı. Bu nedenle ipek devrin siyasi teşekküllerinin politikalarına hem yön vermiş hem de meydana gelen hadiselerden ilk etkilenen ana ekonomik unsurlardan biri olmuştur. Yine İran ipeği, dâhili olarak Bursa'nın gelişmesinde ve zenginleşmesinde doğal olarak Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin sağlamlaşmasında temel olarak önemli bir rol oynamaktadır[546].

Bunların dışında geçmiş yüzyıllara göre XVI. yüzyıldaki Osmanlı Devleti ve İran arsındaki ipek ticaretinin hacmini 1514 yılında Safevî Devleti ile yapılan Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki devreye ayırmak icap etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ipek ticaretinden kazandığı vergiler[547], XV. yüzyılda belli bir dengeye sahip değilken XVI. yüzyılın başlarında ve Çaldıran Savaşı arifesinde zirveye çıkmış ve daha sonraki yıllarda bu seviyeye bir daha ulaşması mümkün olmamıştır[548]. Halil İnalcık bu konuda İran ile yapılan ipek ticaretinden yıllara göre 1487'de 40.000, 1508'de 33.000, 1512'de 43.000, 1521'de 13.000, 1523'de 17.000, 1557'de 24.000 altın düka olarak gümrük resmi alındığını belirtmektedir. Yıllara göre ithal edilen ipekten alınan gümrük vergilerini kaydeden yazar, 1512 yılından sonra ipek ticaretinde azalan gelirlerin Safevîler ile olan sıcak çatışmadan kaynaklandığını belirtmektedir[549].

Safevîlerin Anadolu'daki sempatizanları aracılığı ile Osmanlı Devleti'ni içten çökertme planlarına karşılık olarak Osmanlı Devleti daima tedbir almak zorunda kalan taraf olmuştur. Safevîlerin Anadolu üzerindeki tüm bağlarını koparmaya niyetli olan I. Selim bu mesele hakkında gerekli tedbirleri almış ve gerekli inisiyatifi kullanmıştır. Doğal olarak yaşanan bunalımın şiddeti ölçüsünce alınan tedbirler de bir o kadar acımasız olmuştur[550]. Osmanlı tahtına çıkan I. Selim 1512 yılında Ankara'dan Bursa'ya geldiği vakit ipek ticaretinde Doğu'nun aktif bir şekilde rol oynadığını görmüştür[551]. İşte bu nedenle Şah İsmail'i İran'a hapsetmek konusunda oldukça kararlı olan Osmanlı merkezî

[546] İnalcık, 2008 :130.
[547] Bursa merkez olmak üzer ipekten alınan vergiler mîzân-ı harir mukâta'ası adı altında toplanmaktadır. Bursa, Tokat, Trabzon, Kastamonu ve İstanbul mizânları tek bir mukâtaa olarak belirlenmiştir. II. Bayezid dönemine ait Bursa ipek mizânı yasaknamesinde bu konu ile alakalı bir kayıt bulunmaktadır. Akgündüz, (3.Cilt), 1991:167-169.
[548] Kabacık, 2001:107-109.
[549] İnalcık, 2008 :131.
[550] Küçükdağ, 1999:276.
[551] Dalsar, 1960:132.

yönetimi askerî ve siyasi kanallar kullanarak Safevî Devleti'ne karşı vermiş olduğu mücadeleyi ekonomik yaptırımlar ile de desteklemiştir.

I. Selim'in Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki ipek ticaretine getirmiş olduğu ekonomik sınırlama siyasi bir karar olup ekonomik sonuçları beklenmektedir. I. Selim'in böyle bir karar almasının arka planında ne olduğu tam olarak tahmin edilememekle beraber ipek ticaretini Safevîlerin elinden almak ya da onların ekonomisine bir darbe indirmek olduğu yönünde bir yorum yapılmaktadır[552]. Çünkü Osmanlı yönetimi Şah İsmail'i her açıdan izole etmek istiyordu. Bu kararın ilk adımı da sınırlardan geçiş sırasında yapılan kontrollerin artırılması olmuştur. Safevî sempatizanı Anadolulu müritlerin pek çoğu aktif bir şekilde ticareti iki taraf arasındaki geçişlerde üstü kapalı olarak kendi planlarını gerçekleştirmek noktasında kullanmaktaydılar. Bir başka deyişle Şah İsmail taraftarları Anadolu'dan İran tarafına geçerken maddi olarak da birtakım hediyeler götürmekteydiler[553]. Osmanlı Devleti, Acem tacirlerinin yerel tüccarlar vasıtasıyla demir, bakır, gümüş, altın gibi madenler ile ateşli silahlar konusunda bilgili kimseleri de İran'a yasadışı olarak götürdüklerinin farkında olduğu daha önce belirtilmişti[554]. Sınırda yapılan kontroller sonucu buradaki işlek ağın farkında olan ve oldukça hassas durumdaki bu mesele hakkında gerekli tedbirleri alan Osmanlı Devleti, Anadolu'da yer alan müritlerin Safevîlere ekonomik olarak da arka çıktığı konusunda bilgi sahibi olmakla beraber bir takım ekonomik ambargolarla bu trafiği durdurmak istemiş ve kısmen de olsa maddi yardımların önüne geçmek istemiştir[555].

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki rekabet Çaldıran'da[556] sıcak savaş ortamının yaşanmasını sağlarken Safevîler ile olan ısrarlı ve seri siyasi mücadele iki devlet arasında ekonomik bağların kesilmesi ile de yeni bir şekle bürünmüştür. XV. yüzyılda İran'ın gelir kaynakları arasında en başta ipek gelmektedir. İran ipeği Tebriz-Bursa kervan yolu ile Aras Vadisi (Sa'd-çukuru), Erzurum-Erzincan-Tokat ve Amasya'dan sonra biri güneyden

[552] Dalsar, 1960:132.
[553] Sümer, 2018:.42.
[554] Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*. 4.Cilt., 214.
[555] Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*. 4.Cilt., 215.
[556] Osmanlı-İran ticaretinin diğer bir ayağını Van, Diyarbakır üzerinden geçen yol oluşturmaktadır. Çaldıran Zaferi sonrası Doğu Anadolu'nun da Osmanlı sınırlarına dâhil edilmesi ile birlikte Safevîler ile buradan da sınırdaş olunmuştur. İran'dan gelen mallar ilk başta Van'a daha sonra burada açılmadan Diyarbakır'a gönderilmekteydi. Burada mallardan gümrük alındıktan sonra Halep pazarına veya Harput üzerinden Bursa'ya gönderilmekteydi. Bu nedenle Doğu Anadolu'nun özellikle de şarkın kapısı niteliğindeki Diyarbakır'ın Osmanlı egemenliğine geçmesi siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da önem taşımaktadır. İnalcık, 1960 :51.

Çorum-Ankara diğeri kuzeyden Kastamonu-Bolu üzerinden iki istikamet takip ettikten sonra Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı[557]. Bursa özellikle İran ipeğinin başlıca antreposu[558] olarak Anadolu'nun en başta gelen ticaret ve sanayi şehri vasfını kazanmıştır. Bu yüzden İran ipeğinin Avrupa'ya nakledilebilmesi için Anadolu önemli bir güzergâh yolu oluşturmaktadır.

Safevîler ile ipek ticaretini durdurmak isteyen I. Selim, İran ipeğine ekonomik yaptırım uygulamak amacıyla ibrişim yasağını gündemine almıştır. Bu konu ile alakalı olarak 1514 ve 1518 yılında olmak üzere iki kere ipek ticaretine yasak getirilmiştir. Başlangıçta İran ekonomisine bir darbe indirmek için 1514 ilkbaharında sadece İran ipeğine bir yasak getirilmiş ve İran'dan ithal edilen ipeğe yaptırım uygulanarak Osmanlı ülkesinde ham ipek ticareti tamamıyla durdurulmuştur. İran'ın Avrupa'ya ipek ihracının önüne geçmek isteyen I. Selim, Memluk hâkimiyetindeki Arap ülkelerini de bu yaptırımın kapsamına dâhil etmiştir. Her ne sebepten olursa olsun İran ipeği bulunduran Türk, İranlı ve Arap tüccarın mallarına devlet tarafından el konulacağı beyan edilmiştir[559]. Osmanlı ekonomisi için de önemli bir gelir kaynağı olan İran ipeğinin Bursa pazarına girmesini istemeyen I. Selim bu düşüncesi ile Safevî Devleti'ni ekonomik olarak da çökertmek için çaba sarf etmekteydi. Binaenaleyh İran ipek ticaretini yapan tüccarın her ne olursa olsun Anadolu'ya girişini yasaklamıştır[560]. Ortadoğu'nun hükümdarlık geleneğinde yeri olmayan bu yaptırım, vergi yükümlüsü halkı da hedef aldığı için radikal bir adım olarak değerlendirilmektedir. Çünkü hükümdarlar arasındaki çatışmanın korunmakla hükümlü olunan tebaaya yansıtılması tepki konusu olmuştur. Savaş döneminin geçici uygulamaları arasında yer alan bu ambargo fikri, düşmanı gelir kaynaklarından yoksun bırakmak ve tüccarın İran'a silah, demir ve gümüş taşımakta olduğu şeklinde sebepler öne sürülerek halka açıklanmaya çalışılmıştır. Bir tacirin mallarının müsadere edilmesi hukuk dışı kabul edilip toplum nazarında kabul görmediğinden bu duruma çare olarak devlet tarafından el

[557] İpek Yolu, doğuya doğru Osmanlı fetihlerinin istikametini tayin eden bir rol oynamaktadır. İnalcık,1960:51.; İpekler Anadolu'ya başlıca üç yoldan gelmekteydi. Bunlar: Tebriz, Trabzon, Halep (Şam)'tir. Tebriz'den gelen bir yol Diyarbakır-Mardin-Maraş-Kayseri-Ankara- Eskişehir-Bursa iken diğeri Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya-Ankara ve Bursa yoludur. Dalsar, 1960:128-129.
[558] Gümrüklere gelmiş olan ticari malların konulduğu, korunduğu yer.
[559] İnalcık, 2000:281.
[560] Danişmend, İsmail Hami. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* 2. İstanbul: Türkiye Yayınevi., 48.

konulan ve defterlere mal sahiplerinin adlarıyla kaydedilen malların normal koşullara geri dönüldüğü vakit iadesinin yapılacağı bildirilmiştir[561].

1518 yılında bu yasak daha da genişletilerek bütün ülke genelindeki ham ipek ticaretini yapan tüccarları kapsamıştır. Şiddet derecesi artırılan bu uygulama kuvvetle muhtemel İran'dan gelen ipeğin başka memleketin ipeği şeklinde gösterilerek satılmasının önüne geçilmek için yapılmıştır. Bu konuda 1520 tarihine ait bir sicil kaydında şu ifadeler geçmektedir: *"... Mahruse-i Tokat tacirlerinden Hace Veli bin Hace Hasan Mahruse-i Burusa'ya bir mikdar harir getürüb, yasaktan sonra alınmıştır deyu grift olub mezbûr Hace Veli der-i devletten hüküm irâd edüb yasakdan evvel Mahruse-i Halep'den alub Burusa'ya getürdüğü şuhûd-ı 'udûlle sabit olursa bî kusur teslim edesiz deyu mahruse-i Burusa kadısı ve Emini Muslihiddin'e hitâb olduğu ecilden tefahhus olundukta müdde'i mezbur Hace Veli zikr olunan harîri Mahruse-i Halep'den yasakdan evvel alub Burusa'ya getürdüğü ... şehadetleriyle sabit olub Hace Veli ikrar edüb emr-i şerîf mucebince hüküm olunan harîrin bahası doksanüçbin ikiyüzseksendört akçenin ikibin ikiyüzelli akçe resm-i mîzânından gayr-i baki doksanbirbin otuzdört akçeyi emin-i mezbûr Muslihiddin tahsil ile alub kabz eyledim."*[562] Görüldüğü üzere ipeğin nereden geldiği ve nereye gittiği konusunda oldukça sıkı bir tahkikat yaptırılmaktadır.

Yasağın uygulanmaya başladığı andan itibaren ipek kaçakçılığı yapan pek çok kimsenin yakalandığını söyleyebiliriz. Örneğin 1519 yılına ait bir kayıtta yer alan ipek listesinden, oldukça yüksek değerde ipek ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu listede Kenar ve Gilan ipeği gibi İran orijinli ipeklerin yanı sıra Arnavud harîri, Ermeni harîri ve Trablus harîri gibi başka memleketten gelen ipeklere de yasak kapsamında el konulduğu görülmektedir[563]. İşte Safevîlerin her türlü malzemeden yoksun kalmasını isteyen I. Selim bu nedenle İran ile olan her türlü ticareti yasaklayarak Osmanlı Devleti karşısında çaresiz bir durumda kalmasını istiyordu. Bu yasağa uymayan ve Osmanlı Devleti sınırlarında yakalanan İranlı ipek tüccarı ise İstanbul ve Rumeli'ne sürgün edilip[564] ipeklerine el

[561] Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*. 4. Cilt.,216.; İnalcık, 2000:281.
[562] BOA,MŞH.ŞSC.d 2488, dosya no:211. :205.
[563] Dalsar, 1960:206-208'da yer alan vesika 118.
[564] 921/1515 yılına ait bir belgede şu ifadeler geçmektedir. *"... Bursa'dan Rumeline sürülen Acemlerin cemi' esbabın ve emlâkin deri-devletten hükm-i şerif ile mirî için zabt ve hıfzetmeğe gelen Mehmed ve Hayreddin nâm sipahi oğlanları zikr olunan 'Acemden Emrullah bin Abdullah Eş-şirvani nâm 'Acem mahruse-i mezbûrede İsa Bey Fenari mahallesinden takyacı Kassım bin Abdullah'a emanet koduğu 692 aded Sultan Bayezid Hani eski akçayı mezkûr 'Acemin mührü ile ve üç aded kalı ve bir zili ve iki köhne heğbe ve bir bakır tepsi ve bir boş sürme kapaklı sandık ve 13 aded ip, bu zikr olunan esbabın mezkûr 'Acem mezbûr Kasım'da*

konulmuştur. Bununla birlikte sürgüne gönderilen diğer Acemlerden bazısı devletin izni olmadan tekrar Bursa'ya gelmiş ancak yeniden yakalanarak hapsedilmişlerdir[565].

Yasağa uymayan Osmanlı tüccarı ise "*harir satmağı yasağ olunduktan sonra yasağıma muhalefet edüp harîr satan kimesnelerden sattukları harîrlerin bahasını mîzân defterinden ma'lûm edinüb bî kusur alub hazine-i 'âmireme gönderesiz…"* emri gereğince yasağa karşın ipek sattığı anlaşılan kimselerin Mizan Defterleri'ne bakılarak bu ipekleri alanlardan ceza olarak satmış oldukları ipeklerden elde ettikleri meblağ devlet hazinesine teslim etmeleri istenmiştir. Yasağa rağmen pek çok kimsenin satın aldıkları ipeklerin paralarını devlet hesabına toplamak üzere İstanbul'dan gönderilen pek çok emir bulunmaktadır[566]. Türk Sanayi ve Ticaret Tarihi'nde Bursa'da İpekçilik adlı çalışmasında Fahri Dalsar, yasağa uymayan tüccarın kim olduğu, hangi mahallede yaşadığı ne kadar ipek aldığı ve ne değerde olduğunu vesikalardan tespit ettiklerini söylemektedir. Vesikalardan elde ettikleri bilgiye göre bu yasak nedeniyle tahsil edilen paraların toplamda 1.500.000 akçeyi bulduğu ve ipek miktarının ise o zaman kullanılan ölçü birimi ile 20.000 lüdre olduğu, bugün ise bu miktarın gram cinsinden 11.264 kiloya denk geldiğini ifade etmektedir[567].

I. Selim tarafından konulan bu yasak on yıl kadar uygulanmıştır. Halefi Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir müddet sonra bu yasak kaldırılmıştır. Siyasi amaca mahsus olarak alınan bu karar her iki tarafın ipek tüccarı ve Osmanlı sanayii üzerinde doğrudan etki etmiştir. Bu yaptırımın iktisadi sonuçları sadece Osmanlı Devleti için değil aynı

---

emanet koduğuna Cafer bin Yusuf ve Hacı bin Abdullah el-Kadifevi ve İlyas bin Abdullah şehadetleriyle isbat ettikten sonra aldık, kabzettik dediklerinde mukırla mezkûr Kasım dahi tasdik edüb bit-taleb hüccet verildi." Dalsar, 1960:125. vesika: 86.

565 *"Sebeb-i tahrir budur ki: Sâbıka İslâmbola emri-şahi ile icâm (Acemler) sürüldükte Horasanî nam acem bile sürülüp, haliya, Bunda Bursa'da sipahî oğlanları zümresinden Kasım bin Abdullah bunda görüp, dutup, Efendi (Kadı) huzuruna iledüp, istintak olundukta : 'Kefilsuz, Gelibolu iskelesinden geçüp bunda Bursa'ya gelüp evimde iki gece yatup, çıkıp gidüp, varup birer gün dahi Pirî Paşa hazretlerinin ordusunda olup, badehu yine bunda gelüp geziyordum.' dedikten sonra hapsolundu ki arzoluna"* (924/1517). BOA,MŞH.ŞSC.d. 2481, s.257. hüküm: 3349.

566 Yavuz Sultan Selim döneminde İran ile yasaklanan ipek ticaretine dair Bursa Şer'iye Sicillerinde pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin: *"…mahrûse-i Burusa'da Abdullahzade mahallesinden işbu hamil-i kitâb Mehmed bin Hasan bu hususda sabıkan müfettiş olan Beğbazarı kadısı Mevlâna Şemseddin huzurunda teftiş olunmuş bulunub anların mezkûr Mehmed zimmetinde bulunan beşyüzonbeş lodra harir bahasından yigirmisekizbin sekizyüz yetmişbir akçe makbuz ve kadı-ı mezkûr kendüleri meblağ-ı mezbûru mezkûr Mehmed'den bî kusur kabz eylediklerine temessük dahi virilmiş bulundu…"* (925/1518). BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.9; Yine "… *Dergâh-ı mu'allâdan hükm-i hümâyun vârid olup … Mahruse-i Burusa'da Kapu'dan gelen mîzân defterinde bulunan haririn bahasın müşterisinden alına… deyu buyrulmuş. Haliya Mecnun Dede Mahallesinden Ahmed bin Abdullah'ın zimmetinde 'Acem harîri bulunub, 468 akçe… bî kusur alunub…"*. (925/1518). BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, :3.

567 Dalsar, 1960:133.

zamanda İran ve Avrupa için de ağır olmuştur[568]. Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı ekonomik olarak baskı yaptığı bu yıllarda Avrupa'da başka gelişmeler yaşanmaktaydı. XV. yüzyılda Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler ile Güney Afrika yolu ile Amerika keşfedilmiş, Hindistan'a ulaşılmış ve buradaki zenginlikler Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Bunlar uzun vadede düşünüldüğü zaman Osmanlı Devleti için olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden olacak olaylar dizisini oluşturmaktadır. Yani bir bakıma Avrupa'nın tarihi ilginç bir seyir almaya başlarken Osmanlı Devleti'nin İran'a ekonomik ambargo uygulaması tartışmaya açık bir konu olmaktadır[569].

Osmanlı Devleti açısından bir değerlendirilmeye tabi tutulduğunda bu yasağın muhtelif sonuçları olmuştur. Menfi olarak ele alındığında, ham ipeği bulamayan tüccar yükselen ipek fiyatları karşısında ipek kaçakçılığına başlamıştır. Yine Osmanlı Devleti'nde ipekli dokumacılığın sarsıntı yaşadığı sırada ülkeye giren Avrupa ipeklileri ile rekabet edemeyen yerli dokuma sanayinin gerilemesine de neden olmuştur. Müspet olarak ise Osmanlı tebaası yerli halkın bu konuda harekete geçmesini sağlamış ve Erzurum, Trabzon ve Diyarbakır üzerinden Tebriz'e uzanan ipek ticareti ağı başlatmışlardır. Buna ilaveten bu hadise yerli ipekçilik ve kozacılığın gelişmesine de katkıda bulunmuştur[570].

2.5.4. Kültürel Önlemler

Kültür, tarihsel ve toplumsal bir gelişim süreci içerisinde yaratılan her türlü maddi ve manevi değerler ile bunları meydana getirmede, sonraki nesillere aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine hâkimiyetinin ölçüsünü gösteren araçların bütününü ihtiva etmektedir[571]. Bu nedenle kültür bir toplumun değerlerini en iyi yansıtan ve toplumları ayakta tutan en önemli unsurdur.

Osmanlı Devleti kendi hâkimiyetinde olan yerlerde kültüre önem vermiş ve kendi sosyolojik yapısına uygun eğitim kurumları ile kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kastedilen bu eğitim kurumları medrese, mektep ve tekkedir. Bunlardan ilk ikisi resmiyette Osmanlı Devleti'nin İslamiyet'e dayanan resmî ideolojisini yansıtan programlar ile donatılmıştır. Tekke ise devletin pek karışmadığı, üretilen muhtelif düşüncelerin şeyhin

[568] İnalcık, 2000:282.
[569] Yapılan coğrafi keşifler ile ilgili olarak bkz. Gökkaya-Yeşilbursa, 2008: 21-43.
[570] Dalsar, 1960:133.
[571] Kültür ile ilgili farklı yorumları görmek için bkz. Atılgan- Aytekin, 2012:155-167.

inisiyatifinde geliştiği bir merkez konumundaydı. Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu zamanlarda tekke kültürü yaygınken değişen şartların etkisi ile XVI. yüzyılın ortalarından itibaren medrese kültürünün etkisine girilmekle beraber tasavvuf geri planda kalmış ancak XV. yüzyıl ve daha sonraki yıllarda bu yaygın mistik zihniyet yalnızca halk arasında kendisine taraftar bulmuş ve gelişme göstermiştir [572].

İşte Osmanlı Devleti'nin yapısında meydana gelen bu dönüşüm, temelde Ehl-i Beyt[573] sevgisine dayanan ve Osmanlı imparatorluk ideolojisi ile aynı çizgide olmayan tarikatların Anadolu'da İslam'ın sade bir formunu benimsemiş Türkmenler üzerinde önemli derecede rol oynamalarına neden olmuştur. Bu tarikatlardan biri Azerbaycan'da doğan ancak Anadolu'da kendisine taraftar bulan Safevî Tarikatı'dır. Safevî tarikat şeyhleri Safevî hanedan ailesine dayanan bir din devleti kurmak için Ehl-i Beyt sevgisini hiç çekinmeden siyasi amaçları uğruna kullanmış hatta bu hususta aşırıya kaçan hâl ve hareketler sergilemişlerdir. Safevî ailesinin devlete dönüşüm sürecinde rol oynayan bu tarikatın Anadolu'daki propaganda faaliyetleri Osmanlı toplumundaki bazı kitleler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti kendi toprak bütünlüğünü tehdit eden bu problemin ilk ortaya çıktığı zamandan itibaren sosyolojik olarak da birtakım kültürel önlemler alma lüzumunu gerekli görmüştür. Alınan bu önlemlerin en başında ise Safevî Tarikatı ile aynı kökte birleşen, silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan, Ehl-i Beyt sevgisi esasına dayanan ancak İslam'ın Sünnilik dairesi prensiplerince bir yapılanma muhteva eden Halveti Tarikatı'nın[574] Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklarda yayılmasını teşvik edilmesi gelmektedir.

İran'da kurulan Safevî Devleti'nin Şiiliği resmî mezhep olarak kabul etmesinin ardından halka zorla da olsa benimsedikleri bu ideolojiyi aşılamaya çalışmaları sonucu

---

[572] Küçükdağ, 1999: 277.

[573] Hane halkı anlamına gelen bu kelime ile Hz. Peygamber'in yakın akrabaları kastedilmektedir. Devellioğlu, 2006: 209.

[574] İbrâhim Zâhid-i Geylânî'den sonra asıl olarak damadı Safiyyüddîn-i Erdebîlî ile halifesi Ahî Muhammed Halvetî (ö. 780 / 1378-79) aracılığı ile iki ayrı kola bölünen tarikatlar kurumlaşmış ve bu silsilelerin ilkinden Safeviyye, ikincisinden ise Halvetiyye doğmuştur. Safeviyye, Azerbaycan'da bulunan Erdebil Tekkesi'nde Safiyyüddin-i Erdebîlî'nin nesli tarafından sürdürülmüştür. Şeyh Safiyyüddin'in oğlu Sadreddîn-i Erdebîlî'nin halifesi Hamîdüddin Aksarâyî'nin (Somuncu Baba) müridi Hacı Bayrâm-ı Velî ise Ankara'da Bayramiyye tarikatını kurmuştur. Halvetiyye'nin kurucusu Ömer el-Halvetî (ö.800/1398), İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin tespit ettiği seyrü sülûk usulünü uygulayan Halvetiyye tarikatından çok sayıda şube doğmuş ve böylece Halvetiyye Tarikatı İslâm dairesi içinde en popüler ve nüfuz alanı en geniş tarikat haline gelmiştir. Bahadıroğlu, 2000: 360.

Azerbaycan'da bu baskıya dayanamayan pek çok Halvetiye Tarikatı[575] üyesi XVI. yüzyılın başında Osmanlı ülkesine göç etmişlerdir. Safevî Tarikatı ile aynı alt tabana sahip olan ancak Sünni kaideler doğrultusunca hareket eden Halveti şeyhleri, Osmanlı Devleti'nin Safevîler ile olan mücadelesinde halkı bilinçlendirmek için hazır yetişmiş bir mutasavvıf gücü konumunda değerlendirilmişlerdir. Bu dervişler İran'da yapılan Safevî zulmünün halka en iyi şekilde izah edilmesi ve Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş tehlikesinin daima gündemde tutulması için mesai harcamışlardır. Bunun sonucu olarak da Osmanlı toplumunda daha geniş kesimlere hitap eden Sünnilik yaygınlaştırılmış ve Osmanlı toprak bütünlüğü muhafaza edilmiş olacaktı[576]. Bunlara ilaveten kent kökenli olan yeni tarikat örgütü Halvetiye'nin üyelerinin eğitim ve kültür seviyesi yüksek kişiler olması hasebiyle de Safevî halifelerinden ayrılan bu şeyhlerin popülaritesinin yüksek olması Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlattığı medrese kökenli kültürü halka indirme politikasına da katkı sağlamış olduğu tahmin edilmektedir[577].

Halvetiye Tarikatı'nın en büyük kolu olan Cemâliyye'nin kurucusu Çelebi Halife/ Şeyh Mehmed Cemâlî (ö. 1497-98) zamanında[578] bu tarikat Osmanlı Devleti'nde tanınmaya başlamıştır. II. Bayezid'in valiliği sırasında Amasya'da bulunan Çelebi Halife, II. Bayezid'in padişah olması ile birlikte İstanbul'a davet edilmiştir. Bundan sonra ise Osmanlı yönetici kadrosu tarafından tanınmaya başlamıştır[579]. Osmanlı Devleti'nde devlet kademelerindeki en yüksek makamlar Çelebi Halife'nin ailesinden gelenlere tahsil edildiği görülmektedir. Örneğin II. Bayezid zamanında şeyhülislamlık görevinde bulunan Zenbilli Ali Cemâlî Efendi[580] Çelebi Halife'nin yeğeni; I. Selim döneminde veziriazamlığa

---

[575] Halvetilik Osmanlı topraklarına tarikatın ikinci piri Yahya Şirvâni (ö.868/1464) aracılığı ile Kafkaslardan girmiştir. Anadolu, Balkanlar, Mısır ve Kuzey Afrika'da süratle yayılmıştır. Halvetilik zamanla pek çok kola ayrılmakla birlikte Rûşeniye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye olmak üzere dört ana kola ayrılmıştır. Türer, Osman. (2014). "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler.* (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK.,263-264.

[576] Küçükdağ, 1999:277.

[577] Küçükdağ, 1999: 277.

[578]Aslen Aksaray'lı olup nesebi Fahreddin er-Râzî'ye ulaşan Şeyh Cemâleddîn-i Aksarâyî soyundan gelmektedir. Kazasker olan babasından dolayı Çelebî Halîfe olarak anılmaktadır. Tasavvuf hayatına ilk önce İstanbul'da Zeyniyye şeyhlerinden Kastamonulu Hacı Halîfe (ö.1489) ile başlayan Çelebî Halîfe, sırasıyla Karaman'da Halvetî şeyhi Abdullah-ı Karamânî, Tokat'ta Halvetî şeyhi Tâhiroğlu, Erzincan'da Pîr Muhammed-i Erzincanî'ye intisab etmiş ve Amasya'ya gelerek irşad faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Daha sonra II. Bayezid tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve Veziriazam Koca Mustafa Paşa tarafından kendisine tahsis edilen tekkede vefatına kadar vazifesine devam etmiştir. Türer, 2014: 266.

[579] Küçükdağ, 1999:277.

[580] Kısa süre içerisinde kendisinden fetva almak üzere gelenlerin suallerini cevaplamak üzere evinin penceresinden zenbil sarkıttığı için Zenbilli Ali Efendi diye bilinmektedir. Hac 'da iken İstanbul müftüsü Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin vefat etmesi üzerine (1503), bu makamına 1503-1504 yılları arasında geçerek 23 yıllık şeyhülislamlık yapmıştır. Aktarılan rivayetler üzerine yeni bir resmî kurum olarak oluşturulan şeyhülislamlık makamının I. Selim gibi set mizaçlı bir hükümdarın bazı tasarruflarını reddetmesi

yükselen Pîrî Mehmed Paşa oğlu; tanınmış Halvetiye şeyhi Cemal Halife de amcasıdır. Halveti şeyhlerinin Safevî ideolojisine muhalif fakat Osmanlı Devleti'nin politikası ile bağdaşan bir çizgide olmaları nedeniyle destek görmeleri neticesinde Halvetiye tekkeleri Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde kısa bir süre içerisinde yayılarak irşad çalışmalarına başlamışlardır.

İlk Halvetiye Tekkesi İstanbul'da bulunan Koca Mustafa Hânkahı'dır. Burası II. Bayezid döneminde Çelebi Halife'ye tahsis edilmiştir. I. Selim dönemine kadar da bilinen ilk Halvetiye Tekkesi'dir. Ancak bundan sonra Safevîler ile yapılan dinî-siyasi mücadele kapsamında I. Selim'in izlediği politika gereğince Anadolu'da Safevî politikalarına yanıt vermek için iktidar çevrelerine yakın Halvetiye Tarikatı ön plana çıkarılmış ve Osmanlı sınırlarında teşkilatlanma amacına dönük olarak İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da, Balkanlarda ve Arap topraklarında Halvetiye tekkeleri[581] çoğalmış ve buralara geliri yüksek vakıflar tahsis edilmiştir[582]. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevîlerin dış tehdidi ve devletin içindeki memnuniyetsiz halkların ayaklanması ile meydana gelen isyanlar devlet içinde başka bir dönemi başlatmasından dolayı Osmanlı Devleti için önemli bir kırılma noktasını temsil etmektedir. Siyasi ve dinî hayatta bir dönüm noktasının yaşandığı böyle bir zamanda ülkenin her tarafına örgütlenmiş olan Sünni Halvetiye Tarikatı ve bunların mensuplarının Osmanlı toplumundaki rolü genel hatlarıyla çizilecek olursa sapkın mezhep üyelerini bildirerek Osmanlı yöneticilerinin bu kitle ile savaşmasına yardım ettikleri ölçüde önemli bir gelişme göstermenin haricinde Osmanlı toplumunda bu tarikatın mensupları verdikleri vaazlarda hâkim ideolojinin yayılmasını sağlayarak bir Sünnileştirme çabası içine girme ve hâkim dinî çizgi olan Sünniliğe bağlılığı artırma konusunda anahtar bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür[583]. Anadolu'da oldukça etkili olan Safevî propagandalarına karşılık olarak Sünnilik yaygınlaştırılmış ve Safevî Devleti'nin resmî mezhebi Şiilik konusunda Osmanlı toplumu bilinçlendirilmiştir.

---

ile padişahlığın gücünü toplum ve bürokrasi nezdinde dengeleyen tavrı ile bu makamın önemi bu dönemde anlaşılmaya başlanmıştır. Küçükdağ, Yusuf. (2013). Zenbilli Ali Efendi. *TDVİA*.44:248.

[581] Bu Halvetî tekkeleri genellikle cami veya külliyelere bağlı idiler. Bu durum özellikle Cemaliyye, Sünbüliyye, Şemsiyye-Sivâsiyye kollarına bağlı kollar için geçerlidir. Nathalie Clayer- Alexandre Popovic. (2014). "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK.,306.

[582] Küçükdağ, 1999:278.

[583] Küçükdağ, 1999: 279.; Clayer-Popovic. 2014:304-305.

2.6. Safevîler Kendilerini Nasıl Görüyor

XVI. yüzyıl başları İslam dünyasının ikiye bölünüşüne şahit olmuştur. 1501 yılında İran'da ortaya çıkan Şii Safevî Devleti ve yaptığı cereyan, gerek Akkoyunlu bakiyesi İran'da gerekse Safevî İran'ına komşu Sünni İslam dünyasında henüz idrak edilmemişti. Bu hengame sırasında İran'ın doğusunda yer alan Özbekler, Maveraünnehir havzasına hâkim olmuş ve Horasan'ı elde etmeyi planlamakta iken Osmanlılar da sınırlardan Şah İsmail'in çağrısına icap edecek kitlelerin geçmesine engel olmak kaydı ile önlemler almaktaydı. Buna karşılık İran'da ortaya çıkan Safevîler, hem siyasi olarak kısa zaman içerisinde güçlenmiş hem de İran'ın resmî mezhebini Şiilik üzere temellendirmiştir[584].

Hanedana adını veren Şeyh Safiyüddin, Safevî Tarikatı'nın kurucusudur. Şeyh'in Erdebil'de kurduğu tarikat, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da kendisine taraftar bulabilmiştir. Bu sahalarda hüküm süren Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Dulkadir Beylikleri gibi siyasi otoritelerin askerî gücünü meydana getiren Türkmenler çoğunlukla tarikata üye olanlar arasındadır. Safevîlerin siyasi maksatları anlaşılıncaya kadar, tarikat Erdebil ve Ön Asya'da manevi bir tesir oluşturmuştur. Ancak başlangıçta Sünni kaideler üzerine kurulu olan tarikat, kimi görüşe göre Hâce Ali, kimine göre ise Şeyh Cüneyd zamanından itibaren Şiiliğe eğilim göstermesi ile birlikte İslam dünyasında farklı bir dönemece girilmiştir[585].

Tarikat, şeyhlikten şahlığa doğru giden süreçte iki radikal karar ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki Hâce Ali'den (ö.1427) itibaren Şiiliğe karşı bir sempatinin oluşması, diğeri ise tarikatta Şeyh Cüneyd (ö.1460) zamanında iktidar sevdasına tutulmanın yaşanmasıdır. Nitekim 1501 yılında Şah İsmail tarafından eski Akkoyunlu toprak sahası üzerinde Safevî Devleti'nin kurulması ile birlikte son dönem Safevî tarikat şeyhlerinin arzusu gerçekleşmiş, aynı zamanda Şii-İmâmiye mezhebi de devletin resmî mezhebi olarak benimsenmiştir[586].

İran Türk tarihinin diğer evrelerinden farklı bir seyir takip etmekte olan bu evrede Safevî dönemi tarihçileri de İran'da Şia mezhebinin tesisi ve yaygınlaştırılmasını ihtiva eden eserler meydana getirmişlerdir. Doğal olarak tarihçiler tarafından bu politikanın savunucusu olarak verilen eserlerde On İki İmam Şiası'na dair meşrutiyet kazandırmak

[584] Gündüz, 2015: 53.
[585] Savaş, 2013:1.
[586] Ünlüsoy, 2015:176.

şeklinde bir üslup takip edilmiştir. Aslına bakılırsa İran'da Büveyhoğullarının Şiiliği tesis etme çabalarından bu yana hiçbir siyasi girişim On İki İmam Şiası'nı resmî mezhep olarak ilan etmekte başarılı olamamıştır. Bu açıdan bakıldığında Şah İsmail, sadece İran'da ortaya çıkan Safevî Devleti'nin kurucusu değil aynı zamanda On İki İmam Şiası'nın da İran'da hâkim olma sürecini başlatan ilk kişi olma özelliği ile tarihte sıyrılan önemli karakterlerden birini temsil etmektedir[587].

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. O da Ortaçağ geleneğine uygun olarak rüya motifi uygulamasının kullanılmasıdır. Safevî kaynağı Habibü's-Siyer ve Alem-ârâ-yı Şah İsmail adlı eserlerden nakleden Tufan Gündüz, Şeyh Safiyüddin'in bir gece rüyasında Erdebil Camii'nin üzerinde otururken birden güneşin doğması ile bütün dünyanın aydınlandığını gördüğünü ve yorumlaması için annesine anlattığını bildirmektedir. Şeyh yine başka bir rüyasında da başına tac giydirilmiş ve beline de kırmızı kılıfı olan bir kılıç kuşandırılmıştır. Bu rüyayı da pîri Şeyh Zahid-i Gilanî'ye anlatmış, Şeyh de oğullarının oğullarından bir hükümdar doğacak ve hak dinini yüceltecek diye yorumlamıştır. Sonradan tasarlandığı anlaşılan bu rüyalarda ana tema Safevî Devleti'nin İran'da siyasi otoriteyi elde edişinin mistik kökenlerine temas edilmesidir. Yine anne ve şeyh gibi manevi değeri yüksek kimselerin de bu kurguda kullanılması konunun derinliğine ayrı bir destek sağlamaktadır[588]. Başka bir açıdan bakıldığında ise rüya işlenirken kullanılan ışık ve kılıç gibi simgelerin ilki dinî, diğerinin ise siyasi bir anlam taşımasıdır. Dolayısıyla Safevî Devleti'nin kuruluşu da zamanının diğer devletlerinin de başvurduğu rüya motifi desteklenmekte ve bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde İran'da artık etkileri günümüze kadar uzanan yeni bir döneme girilmiştir. Safevî Devleti kurulduğu zaman, hem kurucu unsur hem de sınırları dışında kalan Anadolulu destekçileri için Kızılbaş tabiri kullanılmıştır. Ancak Kızılbaş tabiri Sünni çevreler tarafından zındık, rafizî, mülhid ve özellikle kafir deyimleri ile nitelendirilmekte ve menfi bir anlam ile içi doldurulmaktadır[589].

Kamuoyu nazarında Osmanlı Devleti'nin bu dönemde tezyif makamında söyledikleri Kızılbaş terimini Safevîler ise iftiharla taşımaktaydı. Osmanlı entelektüel kesiminin

[587] Bu konuda farklı bir bakış açısı için bkz. Gündüz, 2015: 33-44.
[588] Gündüz, 2015: 115-116.
[589] Osmanlı entelektüelinin Safevîleri nasıl gördüklerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kemâl. VIII.-IX. Defter.

Kızılbaş Safevîler ile alakalı genel kanaatine karşılık Safevîler kendilerini daha yüksek bir mevkide görmekteydi. Hattâ onlar bizzat kendilerini ifade etmek için kullanmakla birlikte, Devlet-i Kızılbaş tabiri ile devletlerini, padişah-ı Kızılbaş tabiri ile Şahlarını, ülke-i Kızılbaş namı ile topraklarını ve Safevî ordusunu veya askerini bu terim ile adlandırmışlardır[590].

Görüldüğü üzere Şah İsmail kendisini ve taraftarlarını adlandırırken Kızılbaş tabirini kullanmaktadır. Çünkü Şah İsmail'in ortaya çıkışı aslında bir Kızılbaş hareketidir. Şah İsmail'e ait olduğu düşünülen *"Yüreği dağ, bağrı kızıl yakut gibi kan olmadan Kızılbaş olmak kimsenin haddi değildir."* ifadesinden de anlaşılacağı üzere Kızılbaş olmak gururla temsil edilmektedir[591]. Bu anlamda Kızılbaşlığı belirleyen temel ölçütler; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi, Kerbelâ şehitlerine duyulan matem, Osmanlı antipatisi, Emevilere ve Hâricîlere lanet okuma, Hz Ali ve Ehl-i Beyt dostlarına hoş davranma, onların düşmanlarından nefret etme, Şeyh Safi, Şah İsmail ve Safevî Tarikatı'na bağlılık ve Kızılbaşlık takma şeklinde sıralanmaktadır[592].

Şah İsmail'in hurucunda Şiilik esasında ön planda değildir. Fakat İran'da tahtı ele geçirdiği zaman İran'ın diğer Şii kitleleri tarafından desteklenmemesine rağmen ilk iş olarak Şiiliği resmî mezhep ilan etmiştir. Şah İsmail'in böyle bir yol takip etmesinde eski İran'da yaşayan bir geleneğin yeniden canlandırılmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Devlet gücünün dahi Şiiliğe hizmet etmesinde eski İran hükümdarının *"Oğlum! din ve saltanat kardeştirler. Taht sahibi bunlar olmadan yapamaz. Çünkü din saltanatın temeli, saltanat da dinin bekçisidir. Eğer saltanatın temeli yoksa yıkılmaya, bekçisi yoksa kaybolmaya mahkumdur."* [593] vasiyet ettiği anlayış yeniden ortaya çıkmış olmaktaydı. Bu süreçte Şah İsmail Şii ulemanın İran'a gelmesi için davetlerde bulunmuştur. Cebel-i Amul ve Bahreyn'den ithal edilen Şii-Arap ulema ile yerel ulema Şiiliğin temellerini bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Burada Şah İsmail, Mürşid-i Kâmil" unvanı ile hem en yüksek dinî otoriteyi temsil etmekte hem de siyasi duruşuyla dinin koruyuculuğunu üstlenmekteydi[594].

---

[590] Sümer, 2018: V.
[591] Mélikof, 2006:53.
[592] Ünlüsoy, 2015:176.
[593] Eski İran'da yaşayan Eşkanilerin hükümdarı Erdeşir oğlu Şapur'a vasiyet ettiği sözdür. Mesudî, *Müruc ez-Zeheb* (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları. 2004.,142.
[594] Gündüz, 2015:120.

Şah İsmail 1501 yılında Akkoyunlu bakiyesi İran'da Safevî Devleti'ni kurduğu zaman; Doğu'da Şeybek Han liderliğinde Maveraünnehir ve Horasan topraklarına sahip olan Özbekler, Batı'da ise II. Bayezid liderliğinde Anadolu'ya hâkim olan Osmanlı Devleti hüküm sürmekteydi. Şah İsmail'in farklı bir ideoloji ile huruc etmesi, İran'da bunu yayması ve diğer ülkelere bu fikrin ihracını yapabileceği ihtimali Sünni İslam dünyasını doğal olarak rahatsız etmekteydi. Her ne kadar Özbekler ve bilhassa Osmanlı Devleti tarafından küçük görülüp aşağılanmaya maruz kalsa da Şah İsmail, kendisini "Eski İran Sultanları"nın mülkünün varisi olarak görmekteydi. İlk olarak Azerbaycan'dan başlayan ortaya çıkışın zamanla bütün İran'ı kapsayacak şekilde bir devlete dönüşmesi ve genişlemesi de doğal olarak bu politikanın bir ürünüdür[595].

[595] Gündüz, 2015: 122-123.

SONUÇ

XVI. yüzyıl başlarında İran'da kurulan Şii Safevî Devleti takip ettiği politika nedeniyle Orta Asya, Hindistan, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik münasebetlerin asgari düzeye inmesine sebep olmuştur. 1501 yılında Akkoyunlu mirası üzerinden yükselen Safevî Devleti'nin kurulmasında ve daha sonra iktidarın sağlamlaştırılmasında kullanılan propaganda araçları Anadolulu Kızılbaş Türkmenleri üzerinde etkili olmuştur. Çünkü Osmanlı-Safevî ilişkileri gergin bir hâl almadan önce Osmanlı toprakları pekçok Safevî sempatizanını nüfuzu altında bulundurmaktaydı. Bu durum Şah İsmail tarafından maharetli bir şekilde kullanılmıştır.

Anadolu'da XI. yüzyıldan XV. yüzyıl başlarına kadar Şiilik emarelerine rastlanmamaktadır. Bu durum İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdabende'nin (1304-1317) Oniki İmam mezhebini kabulünden sonra bile değişmemiştir. Ancak XV. yüzyılın sonları itibariyle Anadolu'da Şiiliğe temayülün belirgin bir şekilde ortaya çıktığı söylenilebilir. Bunun en başta gelen sebebi ise etkili Safevî propagandasıdır. Osmanlı Devleti'nin dinî sosyal tarihi açısından XVI. yüzyılın ilk yarısı bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Şah İsmail'in kurduğu yeni devlet, en büyük ve en güçlü rakibi olarak gördüğü batı komşusu olan Osmanlı Devleti'ni içten çökertebilmek için Oniki İmam inancına dayalı Şiiliği bir ideolojik propaganda vasıtası olarak kullanmış ve kısmen de olsa hedefine varmıştır.

Buna paralel olarak bu sırada Osmanlı tahtında II. Bayezid bulunmaktaydı. Tehlikenin farkında olan ancak Şah İsmail ile ihtilafa düşmekten sakınan padişah bu konuda sert tedbirler almaktan da geri durmamıştır. Zira Anadolu'da kalabalık bir halk kitlesinin Şah İsmail'e sempati gösterdiği II. Bayezid tarafından gayet iyi bir şekilde bilinmekteydi. Şah Kulu hadisesinden sonra harekete geçen I. Selim ise bu konuda şiddetin tozunu daha da artırmıştır. Bunun sonucunda ise yüzyıllar sürecek Osmanlı-Safevî mücadelesi başlamıştır. I. Selim'e padişahlık yolunu açan ve aynı zamanda teknik yönden üstün ordu ile yenilgi tatmamış olan Safevî hükümdarı Şah İsmail'e karşı ağır bir darbe indirilmiş olsa da varlığını İran coğrafyasında 222 yıl daha devam ettirebilmiştir.

Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Kızılbaşların kınanıp Müslümanlara eziyet eden bir kitle olarak ağır bir dille eleştirilmesi, herhangi bir şekilde mezhep taassubundan ziyade Kızılbaşlardan kaynaklanan anarşi dolayısıyla yapılmaktadır. Onları adlandırmak için

kullanılan Kızılbaş tabiri ise isyana kalkışan siyasi bir grup olarak nitelemek için kullanılmıştır. İsyana katılan Türkler hakkında da kötü bir dil kullanılması bir kavmin ayrı tutulmadığını ama Müslümanların bir bütün olarak kabul edildiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti ilahi yasayı uygulama ve bu doğrultuda yapılacak herhangi bir ihlali önleme görevini kendisinde gördüğü için Safevî Devleti'ni gerçek İslam'ın yolundan sapmış olarak görmüş ve kafirlik-mülhidlik ile suçlamıştır. Bu dinî gerekçe Safevîlere karşı başlatılan savaşın görünür sebebini oluşturmaktadır. Osmanlı kroniklerinde ve arşiv belgelerinde "râfizî" başka bir deyişle dinsiz olarak tanımlanan Safevîlerin İslam Dini'ne zarar vermesi sonucunda geleneksel İslam Sünnilik ve Kızılbaşlık olarak ikiye ayrılmıştır. Yine kafirlik ile mahkûm ettiği Safevîleri kendi iktidarı için de siyasi bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum ise XVI. yüzyılda medreselerin ülke genelinde çoğalmasına ve kavmi şuur yerine ümmetçilik anlayışının benimsenmesine yol açmış ve bu ruh Osmanlı ülkesindeki köylere kadar yayılmıştır.

Safevî Devleti de kendi meşruiyetini sağlamak için girişimlerde bulunmuş ve bu durum her iki devletin birbirini kafirlikle suçlamalarına ve kendilerini gerçek dinin savunucusu olarak görmelerine neden olmuştur. Doğal olarak sınır komşusu arasında cereyan eden siyasi ve askerî çekişme böylece dinî-mezhebî bir arenaya taşınmıştır. Bu cümleden olarak ulemanın verdikleri fetvalar ile siyasi otoriteyi desteklemesi bir yandan siyasi-askerî girişimlerin önünü açarken bir yandan da sorunun sosyal boyuta taşınmasına yol açmış ve günümüze kadar gelen sorunun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Abbaslı, M. (1976). Safevîlerin Kökenine Dair. *Belleten,* XL (158). 287-329.

Ada'î-i Şirazi ve Selimnâmesi. (Haz. A. Bilgen). Ankara: TTK. 2007.

Agâh Sırrı Levend. *Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 2000

Akarsu, Bedia. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Akgündüz, Ahmet. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* (3. Cilt). İstanbul: Fey Vakfı.

Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: Anka Yayınları.

Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*. Fr. Giese neşri, (haz. N. Azamat). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992.

Âşıkpaşazâde, *Osmanlı Tarihi (1285-1502).* (Haz. N. Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Atalay, Besim. (1991). *Bektaşîlik ve Edebiyatı.* (Çev: Vedat Atila). İstanbul: Ant Yayınları.

Atılgan, G. (2012). İdeoloji. (Hazırlayanlar: Gökhan Atılgan- Attila Aytekin). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap Basın Yayın.

Attar, F. (1995). "Fetva". *TDVİA*, 12, 486-494.

Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevîye Tarikatı Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Azamat, N. (1995). "Erdebilî Alâeddin". *TDVİA*, (11), 279.

Bacque- Grammont, J.L. (1991). XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. 205-219.

Bahadıroğlu, M. (2000). "İbrâhim Zâhid-i Geylânî". *TDVİA,* (21), 360.

Caferoğlu, A. (1957). Türk Onomastiğinde "Başlık" Yahut "Serpuş". *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara: TTK. 113-125.

Cahen, Claude. (1982). "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi". *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (çev. Sabri Hizmetli), 5, 305-319.

Cebecioğlu, E. (1999). "İbn Bezzâz". *TDVİA,* (19), 378-379.

Celalzâde Mustafa, Selimnâme. (Haz. A. Uğur-M. Çuhadar). Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1990.

Clayer, Nathalie. - Popovic, Alexandre. (2014). Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*. (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK.301-321.

Çakmak, M.A. (2005). "Akkoyunlu- Karakoyunlu Mücadeleleri". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 25(3), 75-105.

Dalsar, F. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul: Sermet Matbaası.

Danişmend, İsmail Hami. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* C. 2. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Efendiyev, O. (1999). "Sultan II. Bayezid ve Şah İsmail". *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: TTK. 2002. 89-95.

Eravcı, M. (2002). "Safevî Hanedanı". *Türkler,* (6), Yeni Türkiye Yayınları, 882-891.

Eröz, Mehmet. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik.* Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

_Emecen, F. (2003a). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. (2. Baskı). İstanbul: Kitabevi.

_(1997). "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı Siyaseti. *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul.125-141.

_,(2003b). "Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve İç Yansımaları". *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: TTK. 33-47.

Ercan, Yavuz. (2002). "Yavuz Sultan Selim". *Türkler*, (9), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 421-441.

Finkel, C. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı 1300-1923.* (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Timaş Yayınları.

Göksu, E. (2009). "Türk Hâkimiyet Telakkisinin Tekâmülü". *EKEV Akademi Dergisi,* Yıl:13, (40). 187-206.

Gökbilgin, M. Tayyip. (1965). "15. ve 16. Asırda Eyâlet-i Rûm". *Vakıflar Dergisi*. VI. 51-54.

Gölpınarlı, A. (1955). "Kızılbaş". *İslam Ansiklopedisi,* 6, 789-795.

Gündüz, T. (2010a). "Safevî Şeyhleri ve Anadolu Türkmenleri", XV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Türk Ankara: Tarih Kurumu Basımevi. 1437-1442.

_, (2010b). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. (3. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

_, Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*. (1. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

_, (2010c). "Şah İsmail". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (38), 253-255.

_, (2008). "Safevîler". *TDVİA,* (35), 451-457.

Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman* (1299-1523). (Haz. N. Öztürk). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi,1991.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih: Şah İsmail Tarihi*. (Trc. Cevat Cevan). Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK, 2006.

Haydar Çelebi Ruznâmesi. (Haz. Yavuz Senemoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.

Hinz, W. (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*. (Çev. Tevfik Bıyıkoğlu). Ankara: TTK.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't Tevârih III*. ve *IV. (*haz. İsmet Parmaksızoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* I. Defter. (Haz. Şerafettin Turan). Ankara: TTK, 1991.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VIII. Defter. (Haz. Ahmet Uğur). Ankara: TTK, 1997.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* IX. Defter. (Haz. Ahmet Uğur). Berlin 1985.

İdrîs-i Bitlîsî, *Selimşahnâme.* (Trc. Hicabi Kırlangıç). Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

Imber, C. (2015). "Osmanlı Hanedan Efsanesi". Oktay Özel-Mehmet Öz (Derleyenler). *Söğüt'ten İstanbul'a*. 3. Baskı. Ankara. İmge Kitabevi. 243-270.

İshak Çelebi, *Selimnâme.* (Haz: Burhan Keskin). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir 1998.

İnalcık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* (Çev. Ruşen Sezer). (10. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_, İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi cilt:1 1300-1600,* (çev. Halil Berktay). (3.Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık

_, (1960). "Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten, XXIV* (93). 45-97.

_, (1958). "Osmanlı Padişahı". *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVIII (4), 68-79.

-, (1959). "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi". *AÜSBF Dergisi*. XIV (1), 69-94.

Kabacık. Mehmet. (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti. (Basılmamış Doktora Tezi). Elâzığ.

İnternet: Karadeniz, Y. (2014). "Safevî Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 59. Web: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/19665. adresinden 29.08.2018'de temin edilmiştir.

Kaplan, Doğan. (2008). *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Doktora Tezi. Konya.

Kevseranî, Vecih. (1992). *Osmanlı ve Safevî İlişkilerinde Din-Devlet İlişkisi.* (Çev. Muhlis Canyürek). İstanbul: Denge Yayınları.

Kırzıoğlu, F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. (2. Baskı). Ankara: TTK.

Küçükdağ, Y. (1999) "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri". *Osmanlı I*, 269-281.

-, (2013). "Zenbilli Ali Efendi". *TDVİA.* (44). 247-249.

İnternet: Küçükdağ, Y.- Dedeyev, B. (2009). "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2(6). Web: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/kucukdag_dedeyev.pdf adresinden 17.05.2018 tarihinde temin edildi.

Köprülü, M.F. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu.* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları

_, (2017). *Anadolu'da İslamiyet.* (Haz. Hasan Aksakal). (1. Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

-, (1932). "Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış". *I. Türk Tarihi Kongresi Bildirleri*. Ankara. 308-320.

Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (sadeleştiren: Kayhan Atik). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2001.

Lybyer, A. H. (1987). "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları. (Çev: Necmi Ülker). *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, (3), 141-157.

Mélikof, Iréne. (2006). *Uyur İdik Uyardılar* .Alevilik Bektaşilik Araştırmaları. (Çev. Turan Alptekin). İstanbul: Demos Yayınları.

Mesudî, *Müruc ez-Zeheb*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları. 2004.

Meşkûr, Cevad. (2011). *Mezhepler Tarihi Sözlüğü.* (Çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Mohammednejad, H. (2017). *Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576).* (1. Baskı). Basılmış Doktora Tezi. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Mustafazade, T. (2002). "Safevî Hanedanı'nın Son Yılları". *Türkler,* (6), 925-935.

Muhammedoğlu, A.S. (1995). "Erdebil". *TDVİA*. (11), 276-277.

Ocak, A. Y. (2016). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV-XVII. Yüzyıllar.* (7. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

-, Ocak. A. Y. (2000). "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Bir Bakış". *Belleten.* LXIV (239). 129- 159.

_, Ocak, A. Y. (1982). "Türk Heterodoksi Tarihinde "Zindık", "Hâricî", "Rafizî", "Mülhid", ve "Ehl-i Bid'at" Terimlerine Dair Bazı Düşünceler". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. (12). (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan). 507-520.

_, Ocak, A. Yaşar. (1998). "Din". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (II. Cilt), 109-158.

Öngören, R. (2008a). Safiyyüddîn-i Erdebîlî". *TDVİA*, (35), 476-478.

_, (2008b). "Safeviyye". *TDVİA,* (35), 460-462.

_. (1995). "Sünni Bir Tarikattan Şiî Bir Devlete: SafeviyyeTarikatı ve İran Safevi Devleti". *Bilgi ve Hikmet*, (11), 82-93.

Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502).* (Sad. Necdet Öztürk). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2009.

İnternet: Onat, H. (2003). "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine". Web: http://www.hasanonat.net/index.php/101-k-z-lbasl-k-farkl-lasmas-uezerine-adresinden 29.11.2018. tarihinde temin edildi.

Doktor Şevket, Fahrettin. (2017). *İran*. (Hazırlayan: Derya Örs). Ankara: TTK.

Öz, M. (1999). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler". *İslami Araştırmalar Dergisi,* 12 (1). 27-33.

-, (2010). "Tahrir". *TDVİA.* (39). 425-429.

Rota, G. (2002). "Safevî İran'ı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış". *Türkler*, (6). Yeni Türkiye Yayınları, 899-906.

Pakalın, M.Z. (1971). Rafizî. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3.Cilt). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pitcher, D. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Savaş, S. (2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik.* Ankara: TTK

_, (1999). " XVI. Asırda Safevîler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler". *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri,* 2000, 183- 197.

Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. *Solak-Zâde Tarihi.C.II.* (haz: Vahid Çabuk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1989.

Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. (3. Baskı). Ankara: TTK.

-, (1954). "XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vuku Bulan Göçler, *Türk Yurdu.* Yıl:1, 1(234), 36- 42.

_, (1950). "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış". *İktisat Fakültesi Mecmuası,* 11(1-4), 509-522.

-, (1990). "I.ve II. Abbas Devirleri". *Türk Dünyası Araştırmaları.* (69), 9-32.

Şahin, İ.-Emecen, F. (1994). *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şükrî-i Bitlisî, *Selimnâme*. (Haz. Mustafa Argunşah). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1997.

Tansel, S. (2016). *Yavuz Sultan Selim.* Ankara: TTK

-, (2017). *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı.* Ankara: TTK.

Taş, K. Z. (2003). "Şah İsmail ve Erzincan: Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Nitelikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri,* (Hazırlayan: Gülağ Öz), 329-340.

Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, Eş-Şakâiku'n-Numâniyye Fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye.* (Çev. Muharrem Tan). İstanbul 2007.

Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği.* İstanbul: Hil Yayın.

Tekindağ, Ş. (1968). "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi". *Tarih Dergisi,* XVII (22). 49-76.

_, (1977). "Teke-Eli ve Teke- Oğulları". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (7-8), 55-85.

_, (1969). "Korkud Çelebi İle İlgili İki Belge". *Tarih Dergisi,* (17), 36-42.

_, (1967). "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (3), 34-59.

Togan, Z. V. (2001). "Azerbaycan". *İslâm Ansiklopedisi*, (2), MEB,

Türer, Osman. (2014). "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler.* (Haz. Ahmet Yaşar Ocak). TTK, 255-300.

Uzunçarşılı, İ.H. (2016). *Osmanlı Tarihi* (II. Cilt). Ankara, TTK.

Uluçay, Ç. (1954-1956). "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*, 6(9), 7(10), 8(11-12). 54-90,117-142,185-200.

Ünlüsoy, Kamile. (2015). *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar).* Ankara,TTK.

Üzüm, İ. (2002). "Kızılbaş". *TDVİA,* (25), 546-557.

Yazıcı, T. (1993). "Cüneyd-i Safevî". *TDVİA,* (8). 123-124.

Yavuz, N. (2003). *Anadolu'da Beylikler Dönemi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Yılmaz, Selahattin. (1996). "Abdurrahman Erzincanî", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 243-245.

Yinanç, M. H. (1945). "Cüneyd". *İslam Ansiklopedisi*, (3), 242-245.

Arşiv Belgeleri

BOA,MŞH.ŞSC.d. 2481, s.257. hüküm: 3349.

BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.9.

BOA,MŞH.ŞSC.d 2481, s.3

BOA,MŞH.ŞSC.d 2488, dosya no:211. s.205.

Mühimme Defterleri: 1,2,3,4,5,6,9,10,12,29.

Kur’an-ı Kerim.Tevbe Sûresi, 9.

Kur’an-ı Kerim. Hucurât Süresi 49/9.

EKLER

EK-1. Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği birinci mektup

"Ben ki, Osmanlıların hükümdarı, gazilerin serdarı, kahramanların efendisi, bütün iman düşmanlarını yıkan, ezen; yüzyılımızın firavunlarına, zalimlere dehşet saçan, kibirli ve zalim kralların önünde baş eğdiği Sultan Murat Han oğlu, Fatih Sultan Mehmet oğlu, Sultan Bayezid oğlu, Sultan Selim Han'ım. Sen zalimlikte İran'ın kanlı hükümdarı, Sohak ve Afrasyab'a benzeyen Safevîlerin şöhretli emir İsmail'sin. Sana şöyle hitap ediyorum ki, Allah 'Biz yeri ve göğü oyuncak yapmak için yaratmadık' demiştir. İnsanlara tevdi edilen işler sebepsiz değildir. Bunlarda insanın ruhunun nüfus edilmez sırları vardır. Bilesin ve anlayasın ki, ilahi hükümlerden yüz çevirenlerin, Allahu Teâlâ'nın dinini yıkmaya çalışanların bu hareketlerine, bütün Müslümanların ve adalet sever hükümdarların kudretleri nispetinde mâni olmaları farzdır.

Sana gelince Emir İsmail; sen ki, kötü yoldasın, İslam inançlarının saffetini bozmuş bulunuyorsun. İslam'a saygısızlıkta ileri gitmektesin. Sen Müslümanlara karşı tiranlık ve baskı kapılarını aştın. Müslümanların memleketlerine saldırdın; şefkat ve utanmayı bir tarafa bırakarak zulümden sakınmadın, günahsız Müslümanları incittin. İkiyüzlülük perdesi altında her tarafa karışıklık ve fesat tohumları ektin. İnsanları boğazlamaktan çekinmedin. Hem de onların en faziletli, en saygıdeğer olanlarını ezdin. Nefsinin kötü arzularına ve fıtratındaki bozukluklara uyarak, din-i İslam'ın emirlerini değiştirmeye kalktın. Haramlara helal diyerek nice Müslümanları ifsat ettin. Mescitleri yıktın, türbeleri ve mezarları yaktın. Âlimleri ve Peygamber Efendimizin neslinden gelen mübarek seyyidleri öldürdün. Kuran-ı Kerim'i tuvalet çukurlarına attın. Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Ömer'e söverek hakaret ettin. Bu saydıklarım senin kötü hâllerinden sadece birkaçıdır.

Dillerde dolaşmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerinden dolayı âlimlerim kesin delillere dayanarak senin kâfir olduğuna, dinden çıkıp mürtet olduğun, ayrıca senin ve sana tabi olanların öldürülmelerinin vacip olduğuna, mal ve rızıklarınızın yağma, kadın ve çocuklarınızın esir edilmesinin mübah olduğuna fetva verdiler. Bu durum karşısında ben, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardım etmek için merasimlerde kullandığım ipekli padişahlık elbiselerimi çıkardım. Zırhımı giyip, kılıcımı kuşandım Atıma binerek Safer ayının başında Anadolu yakasına geçtim, sana doğru gelmekteyiz. Alınan asil karar göre, seninle savaşa girmiş bulunuyoruz. Allah'ın yardımıyla zulüm kollarını yok edeceğiz. Seni, geçtiğin yerlerde yükselttiğin yangınların altında boğacağız.

EK-1. (devam) Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği birinci mektup

Maksadım Allah'ın izniyle senin şahlığını yok etmek ve acizler üzerinden zulmünü ve fesadını kaldırmaktır. Sana bu mektubu yollayışımızın sebebi seni gerçek inanışa çağırıştır. Peygamberin düşüncesine ve inancına uygun bir biçimde hareket ederek savaş başlamadan evvel; sana, Kuran'ın sözlerine uymanı, kılıçtan önce teklif ediyoruz. İyilikle gerçek mezhebi kucakla, tam bir samimiyetle tövbe ve istiğfar et, doğru yola gel, gözlerini aç.

Doğru yolu bul, sonuç bakımından kendine dönmeni, hatalarından vazgeçmeni, dikkatli ve cesaretli, adımlarla iyiliğe doğru yürümeni sana tavsiye ederiz. Hepimizin ayrı bir duası vardır. İnsan zihni ise altın ve gümüş cevherine benzer. Saf ile saf olmayan toprak içinde karışık durur. Bir kötülüğü ortadan kaldırmak için en etkili vasıta vicdanın bütün derinliğine inmek, bağışlayan ve koruyan Allah'ın affını gerçek bir pişmanlık ile istemektir. Şu hâlde biz senden hemen ülkene dönmeni, gayrı meşru olarak üzerlerinde iddialarda bulunup bize bağlı olan ülkelerden zorla kopardığın, evvelce atalarımızın ayaklarını bastığı Osmanlı topraklarını bırakmanı da sana öğütleriz. Eğer güven içinde huzurla yaşamak istiyorsan, söylediklerimizi vakit kaybetmeden hemen yapmalısın. Ancak başına gelecek felaketlere rağmen, eğer hâlâ geçmiş hatalarında direnirsen, Eğer hâlâ kudretli olduğun görüşünde ve delice yiğitlik iddialarında ısrar edersen, zulümlerinde simsiyah yaptığın yerleri nura kavuşturmak ve senin elinden almak üzere, az bir zaman sonra ovalarının çadırlarımızla kaplandığını ve askerlerimizin topraklarını istila ettiğini göreceksin. İşte o zaman bir kahramanlık mucizesi olacak ve Allah'ın ordularımız hakkındaki iradesi gerçekleşecektir. Bundan sonrası selamet yolunda ilerleyenlere selam olsun."[596]

[596] Celalzade Mustafa.,362-365.; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*. (4.Cilt), 177-180.

EK-1. (devam) Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği ikinci mektup

"İsmail Bahadır! Allah seni ıslah etsin!

Bu mektup eline ulaştığında bilesin ki, deniz geçildiğinde gönderdiğim mektubumda er isen meydana gelesin, Allah'ın takdiri neyse ortaya çıksın diye buyurmuştum. Bundan amaç şu idi ki, sen de birkaç ay önceden haberdar olup tedarikin göresin, gafil bulundum, elim altındaki askeri toplamaya zaman el vermedi diye özür ve bahane etmeyesin. Ama uzun zamandır ve epey bir vakittir ki, dökülen at nallarından yeryüzü demire bürünmüş, dizginlerin şakırtısından cihanın kulağı çınlayıp dolmuştur. Bu arada gizli veya açık, iyi ya da kötü senden bir haber alınamadı. Ola ki şimdiki hâlde Azerbaycan'da dağ ve tepeler muzaffer ordumun nallarıyla dolmuş, hilaller gökleri bezemişken ne bir ad ne varlığından bir iz var. Öyle gizlenmişsin ki varlığınla yokluğun denk düşmüş. Kılıç taşırım davası güdenlerin ok ve kılıç yarasından korkmaması gerekir. Selamet kaygısıyla perde gerisinde oturmak yiğitlik değildir. Şimdi bu kadar gizlenmenin sebebi büyük ihtimalle sayıya gelmeyen ordumdan korkman olmalı. Bu korkunu gidermek için ordumdan kırk bin kişi ayrılıp Kayseri ile Sivas arasında beklemeleri buyuruldu. Düşmana mürüvvet de ancak bu kadar olur. Daha da olmaz. Eğer özünde yiğitlikten bir iz varsa gelip karşıma çıkarsın. Ezelden yazılı her ne ise gün yüzüne çıkar."[597]

[597]İdrîs-i Bitlîsî.,150-152.; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, (4.Cilt), 186-187.; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. *Solak-Zâde Tarihi.C.II.* (haz: Vahid Çabuk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1989. s.18-19.

EK-1. (devam) Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği üçüncü mektup

"İsmail Bahadır, mektup gönderip cesaretle ilgili birkaç söz söylemişsin ve 'Gelmekte acele ediniz, biz de beklemekten kurtulalım.' demişsiniz. Biz de cibilliyetimizdeki cüreti harekete geçirip uzak yoldan sayısız miktarda asker ile yollar ve menziller geçerek, tasarrufunda olan memleketlere girdik… Padişahların hâkimiyeti altındaki topraklar, onun nikâhlı karısı gibidir. Erkeklikten ve delikanlılıktan azıcık pay almış, en azından içinde cesareti olan kişilerin, başka birileri tarafından ona taarruz edildiğinde tahammül etme ihtimalleri yoktur. Öyle ise kahraman askerlerim bunca zamandır senin topraklarında dolaşıp murat alıyorlar. Senin ne adın var ortada, ne vücudun. Öyle bir gizlenmişsin ki varlığınla yokluğun birbirine eşit. Cesaret toplamaya kimin ihtiyacı olduğunu durum ortaya çıkardı. Durum şudur: Şimdiye kadar senden bir fiil ortaya çıkmadı ki biz cesaretli ve yiğit olduğunu anlayalım… Mübtelâ olduğun derdin devasını da öğrendik. O tür nesneler kullanmak kalbe cesaret verirmiş. Sen şimdi tecrübeli olduğun bu nesneleri kullan ki savaş zamanı bana karşı koymaya cesaretin gelsin. Bizim tarafımızdan da sana büyük yardım yapıldı; senin kalbinin zayıflığını ortadan kaldırmak için kırk bin kişiyi ordudan ayırıp Kayseri ile Sivas arasında bıraktım. Düşmana mürüvvet ancak bu kadar olur, daha olmaz. Eğer bundan sonra da korkudan saklanmaya devam edersen erlik adı sana haramdır. Miğfer yerine başörtüsü, zırh yerine çarşaf giyip kumandanlık sevdasından vazgeç."[598]

[598] İdris-i Bitlisi.,152-153.;Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, (4.Cilt) ,190-191.;Celalzade Mustafa.,371.

EK-1. (devam) Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği birinci mektup

Şah İsmail'in bu mektubu muhtemelen I. Selim tarafından gönderilen ikinci mektuba cevap olarak yazılmıştır. Şah İsmail, I. Selim'e gönderdiği mektubunda mağrur ve bir küçümseme ile mealen şunları söylemekteydi: "Mezhebinin ve dininin nasihat aracılığıyla hicvedilmiş olmasına karşılık, mezheplerinin Resululah'ın ehl-i beyti olduğunu ve itikadlarının Fatıma'nın evladından on iki imamın kavilllerine dayandığını savunmaktadır. Savaşa ve söylenilen yerde çatışmanın gecikmesinin sebebi mesafenin uzak oluşundadır. Irak'ta iken haberin geldiğini ve ancak Tebriz sınırına gelebildiklerini beyan etmiştir. Osmanlı ordusunun kalabalık sayıda olmasından ve tüfenkten korkmadıklarını ifade etmiştir. II. Bayezid zamanında ve kendisinin Trabzon valiliği sırasında iki devletin dost bulunduklarını, şimdi aradaki düşmanlığın neden ileri geldiğini ve Padişah'ı savaşa sevk eden sebeplerin neler olduğunu bilmediğini, eski ilişkilerini hiçbir surette değiştirmek istemediğini, Dulkadir hükümdarlarıyla hiçbir zaman husumet içinde bulunmadığını, Osmanlı Hanedanı'yla eski dostluk dolayısıyla Timur zamanındaki gibi fena bir neticenin ortaya çıkmasını arzulamadığını, mektubundaki ifadeyi bir padişaha yakıştıramadığını, bu mektuptaki ifadelerin Afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin eseri olduğunu, afyonkeş kâtiplerin sarhoşluklarını tazelemeleri için elçi Şahkulu ile afyon gönderdiğini, irade-i İlahiyenin az zaman içinde tezahür edeceğini, fakat o vakit iş işten geçmiş olacağını, bu dostça mektubun hüsni kabul görmediği takdirde Osmanlı ordusuna karşı yürümeye, savaşmaya hazır olduğunu"[599] belirtmekteydi.

[599] İdris-i Bitlisi., 163-168. Yazar 166 ve 168 arasında Şah İsmail'in mektubunu manzum tarzda ve oldukça ağır ifadelerle bezenmiş şekilde detaylı olarak vermektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : DEDE, Zeynep
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 1982/Ankara
Medeni hali : -
Telefon :
e-mail : ddzeynep@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi Tarih	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi Tarih Öğretmenliği	2005-2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018-2019	İran Araştırmaları Merkezi	Stajer

Yabancı Dil

İngilizce, Farsça

Yayınlar

-

Hobiler

Dil öğrenmek .

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

